

संस्कृत भाषा परिचय

संस्कृत भाषा ही सर्व भाषांचे मूळ किंवा उगमस्थान आहे हे असे मानले जाते. प्राचीन काळी आर्य लोक भारतात आले. त्यांची भाषा संस्कृत होती. या भाषेतच वेदवाङ्मय, रामायण, महाभारत, विविध शास्त्रीय ग्रंथ, काव्य, नाटके, कथा इत्यादी विपुल साहित्य निर्माण झाले. आहे.

संस्कृत ही भारतीयांची प्राचीनतम भाषा आहे. सर्व प्रांतात माध्यमिक शालेय स्तरावर संस्कृत विषय शिकविला जातो. इतर भारतीय भाषांचा अभ्यास करतानाही संस्कृतचे ज्ञान अत्यंत उपयोगी ठरते. परदेशातही संस्कृत भाषेचा अभ्यास अनेक विद्यापीठात केला जातो. मात्र संस्कृतचे साहित्य समजण्यासाठी संस्कृत व्याकरणाचे ज्ञान असणे आवश्यक असते. संस्कृतविषयक निरनिराळ्या भाषात अनेक पुस्तके उपलब्ध आहेत. मात्र ही पुस्तके सर्वांना पहावयास मिळत नाहीत. त्यामुळे क्रमिक पुस्तके एवढाच संस्कृत शिकणाऱ्या मुलांना आधार ठरतो. शिवाय संस्कृत शिकविणारे चांगले शिक्षक सध्या अभावानेच आढळतात. त्यामुळे इच्छा असूनही विद्यार्थ्यांना संस्कृतचे सम्यक् ज्ञान होणे दुरापास्त होते. साहजिकच संस्कृतसाहित्य हे सर्वसामान्यांना अनाकलनीय राहते.

संस्कृत भाषा फार अवघड, क्लिष्ट आहे अशी एक समजूत आहे. अर्थात त्यात काही तथ्य नाही. कारण असे की कोणतीही भाषा सोपी किंवा अवघड अशी नसते. तर तिच्याकडे बघण्याचा आपला दृष्टिकोन किंवा चष्मा जसा असतो त्यावर ते अवलंबून असते. हिरव्या चष्म्यातून पाहिले तर हिरवे दिसते आणि लाल चष्म्यातून पाहिले तर लाल दिसते.

जगात अनेक प्रकारचे लोक आहेत. त्यांच्या भाषा वेगवेगळ्या आहेत. सर्वजण एकमेकांशी बोलतात. आपल्या मनातले विचार इतरांपर्यंत पोहोचविण्याचा प्रयत्न करतात. त्यासाठी हावभाव, हातवारे, बोलीभाषा तसेच लेखनाचाही वापर केला जातो. सर्व भाषांची लेखनाची पद्धत म्हणजेच लिपी सारखी नसते. कुणाची चित्रलिपी, कुणाची देवनागरी, कुणाची रोमन तर कुणाची आणखी काही. शिवाय प्रत्येक भाषेची बोलण्याची ढब, उच्चारपद्धती निराळी असते. आपण लहानमोठ्या वाक्यांचा वापर करून, आवाजातील चढउतारांचा वापर करून आपले म्हणणे इतरंसमोर मांडू शकतो. जे बोलण्याचे तेच लेखनाचे. जसे बोलतो तसे लिहूही शकतो.

नमनालाच घडाभर तेल गेलं खरं ! पण सांगायचं तात्पर्य एवढंच की संस्कृतचं नेमकं असंच आहे. संस्कृत म्हणजे आपले आजोळच ! लोक उगाचच संस्कृतच्या अभ्यासाचा बाऊ करतात. त्याचं व्याकरण म्हणजे फार किचकट असतं, पाठांतर खूप लागतं, शब्द चालवायचे, धातू पाठ करायचे इत्यादी इत्यादी. पण खरं सांगायचं तर चारदा गुडघे फुटल्याशिवाय सायकल चालवायला सुद्धा येत नाही हा अनुभव सर्वांना आहेच. तसंच संस्कृतचं आहे. एकदा का गोडी लागली की आपोआप तेच करावेसे वाटते. शिवाय संस्कृत हा आपला शाळेच्या अभ्यासातील एक विषय आहे. तेंव्हा त्याच्याकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही. याउलट त्याच्याशी दोस्ती केली तर परीक्षेत भरघोस यश मिळवून देणारा आपला आवडता मित्रच बनतो.

स्वर व व्यंजने

संस्कृतची लिपी देवनागरी आहे. आपली मराठीचीही तीच लिपी असल्याने तिची मूळाक्षरेसुद्धा सारखीच आहेत. संस्कृतमध्ये एकूण ४६ मूळाक्षरे आहेत. त्यात स्वर व व्यंजने असे दोन भाग पडतात.

१. स्वर – ज्यांचा उच्चार स्वतंत्रपणे केला जातो त्यांना 'स्वर' म्हणतात. स्वर एकूण १३ आहेत.

अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, ए, ऐ, ओ, औ.

'अं' म्हणजे 'अनुस्वार' व 'अः' म्हणजे 'विसर्ग' हे केवळ स्वरांच्या आधारेनेच येतात. म्हणून त्यांना 'स्वरादी वर्ण' किंवा 'स्वराश्रित' असे म्हणतात.

ऱ्हस्व, दीर्घ व संयुक्त असे स्वरांचे तीन प्रकार आहेत.

ऱ्हस्व स्वर – अ, इ, उ, ऋ, ए, लृ

दीर्घ स्वर – आ, ई, ऊ, ॠ

संयुक्त स्वर – ए, ऐ, ओ, औ

(दोन स्वरांचा मिळून संयुक्त स्वर तयार होतो.)

(उदा. अ + इ = ए, अ + ए = ऐ, अ + उ = ओ, अ + ओ = औ)

२. व्यंजने – ज्यांचा उच्चार स्वरांच्या मदतीशिवाय होत नाही त्यांना 'व्यंजने' म्हणतात.

व्यंजने एकूण ३३ आहेत. मूळ व्यंजन हे पाय मोडूनच म्हणजे 'क्' अशा पद्धतीने लिहिले जाते. त्यात कोणताही स्वर मिसळल्यावर ते पूर्ण होते. जसे 'क् + अ = क ; म् + ई = मी' इत्यादी.

त्यांचे पाच वर्ग पाडण्यात आले आहेत.

क वर्ग – क्, ख्, ग्, घ्, ङ्

च वर्ग – च्, छ्, ज्, झ्, ञ्

ट वर्ग – ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्

त वर्ग – त्, थ्, द्, ध्, न्

प वर्ग – प्, फ्, ब्, भ्, म्

य्, र्, ल्, व्, श्, ष्, स्, ह् ही आठ व्यंजने सुटी ठेवली आहेत.

प्रत्येक वर्गात पाच व्यंजने येतात. (लक्षात ठेवायला सोपी म्हणून संस्कृत व्याकरणकार 'पाणिनी' याने व्यंजनांची वर्गवारी केली आहे.) प्रत्येक वर्गातील पहिल्या दोन व्यंजनांना 'कठोर व्यंजने' म्हणतात तर प्रत्येक वर्गातील पुढच्या तीन व्यंजनांना 'मृदू व्यंजने' म्हणतात. प्रत्येक वर्गातील शेवटच्या व्यंजनाचा उच्चार नाकातून होत असल्याने त्याला 'अनुनासिक' म्हणतात. य्, र्, ल्, व्, ह् ही 'मृदू व्यंजनांच्या' तर श्, ष्, स् ही व्यंजने 'कठोर व्यंजनांच्या' यादीत येतात.

अशा ह्या वर्णांच्या मिश्रणातून शब्द बनतात. अनेक शब्दांचे मिळून एक वाक्य बनते. प्रत्येक वाक्यात एखादी तरी कृती सांगितलेली असते. ती कृती म्हणजे क्रिया ज्या शब्दातून सांगितली जाते त्या शब्दाला 'क्रियापद' म्हणतात. ती क्रिया करणारा असतो त्याला 'कर्ता' म्हणतात. ज्यावर ती क्रिया केली जाते त्याला 'कर्म' असे म्हणतात.

म्हणजे कर्ता, कर्म, क्रियापद आणि त्यांची सजावट करणारे इतर शब्द यांनी मिळून वाक्य बनते. जसे कुटुंबात कर्ती व्यक्ती ही कुटुंबप्रमुख असते. तसे प्रत्येक वाक्यात क्रियापद हे मुख्य असते.

आपल्या मराठी भाषेत जसे करणे, बोलणे, चालणे, धावणे, खाणे, पिणे, झोपणे इत्यादी मूळ क्रियापदे असली तरी ती जशीच्या तशी वाक्यात वापरली जात नाहीत. त्यावर काही ठराविक संस्कार केले जातात. काही प्रत्यय लावले जातात. उदाहरणादाखल म्हणून 'करणे' हे क्रियापद घेऊ. या क्रियापदाची अनेक रूपे आपण कारणपरत्वे वापरतो. 'करतो, केले, करून, करेन, करू, कर, करावे, करतोस' इत्यादी. संस्कृतमध्ये क्रियापदाच्या मूळ रूपाला 'धातू' असे म्हणतात.

शाळेतील सर्वच्या सर्व विद्यार्थी, (१००० - २०००) जे असतील ते, एकाच वर्गात बसवून त्यांना शिकविले जात नाही. त्यांच्या वयानुसार, अभ्यासानुसार पहिली ते दहावी अशा वेगवेगळ्या इयत्ता पाडल्या जातात. शिवाय प्रत्येक इयत्तेच्या निरनिराळ्या तुकड्या पाडल्या जातात. तसेच संस्कृतमधील धातूंचे दहा वेगवेगळे गट पाडले आहेत. त्यांना 'गण' असे म्हणतात. तसे पाहिले तर 'गण' हा शब्द आपणास नवीन नाही. 'गणपती', 'गणनायक' हे शब्द देवाचे नाव या स्वरूपात सर्वपरिचित आहेच. गणपती म्हणजे गटप्रमुख, सेनाप्रमुख.

१. वाक्य - माणसांचे विचार एकमेकांना कळविण्याचे प्रमुख साधन म्हणजे भाषा हे होय. बोलणाऱ्याच्या मनातील विचार वाक्यामधून व्यक्त होतो. वाक्य हे एक किंवा अनेक शब्दांचे मिळून बनलेले असते. नाम, सर्वनाम, विशेषण, अव्यय, क्रियापद असे वाक्याचे विविध भाग असतात. त्यातील क्रियापद या प्रमुख भागाचा आपण अगोदर विचार करू.

२. धातू - क्रियापदाच्या मूळ रूपाला धातू असे म्हणतात. धातूंचे १ ते १० असे दहा गट केलेले आहेत. त्यांनाच 'गण' असे म्हणतात. त्यांची वर्गवारी दोन प्रकारात केलेली आहे. पहिल्या प्रकारात १, ४, ६, १० या गणातील धातू येतात. तर दुसऱ्या प्रकारात २, ३, ५, ७, ८, ९ या गणातील धातू येतात. हे आपण मागे पाहिलेच आहे.

धातूंचे एकूण १० गण

पहिला प्रकार - १, ४, ६, १०

दुसरा प्रकार - २, ३, ५, ७, ८, ९

या नंतर प्रत्येक गणाचे आणखी एका पध्दतीने वर्गीकरण केलेले असते.

१. परस्मैपद २. आत्मनेपद ३. उभयपद

प्रत्येक धातू वरील तीन प्रकारांपैकी कोणत्या तरी एका प्रकारचा असतो.

प्रत्यय - धातू हा मूळ रूपात आहे तसा वाक्यात क्रियापद म्हणून वापरला जात नाही. धातूला ठराविक अक्षरांची जोड द्यावी लागते. धातूच्या पुढे लावल्या जाणाऱ्या ह्या अक्षरांनाच 'प्रत्यय' असे म्हणतात. जसे मराठीमधील 'बोलणे' हे मूळ क्रियापद आपण बोलताना किंवा लिहिताना आहे तसे वापरत नाही. तर त्याला काही ठराविक प्रत्यय लावतो. उदा. - 'बोलते, बोलतात, बोलले, बोल, बोलशील' इत्यादी. तसेच शब्द सुद्धा आपण आहे त्या स्वरूपात वापरत नाही. त्यांना सुद्धा विशिष्ट अर्थ सांगण्यासाठी विशिष्ट प्रत्यय लावले जातात. उदा. - 'फळ' हा

मूळ शब्द असला तरी तो आहे तसा आपण वापरत नाही. तर फळे, फळाला, फळाने, फळांपासून, फळाचा इत्यादी.

प्रत्येक गणासाठी त्याला १. परस्मैपद २. आत्मनेपद ३. उभयपद असे वेगवेगळे प्रत्यय लावले जातात. ज्याप्रमाणे काही शाळांमध्ये विद्यार्थी (फक्त मुले) असतात. तर काही शाळांमध्ये विद्यार्थिनी (फक्त मुली) असतात. मात्र काही शाळांमध्ये विद्यार्थी आणि विद्यार्थिनी दोघेही असतात. त्याप्रमाणे प्रत्ययांच्या प्रकारानुसार प्रत्येक धातूची विभागणी केलेली असते. फक्त परस्मैपदाचे प्रत्यय लागणाऱ्या धातूंना 'परस्मैपदी धातू' असे म्हणतात. तर फक्त आत्मनेपदाचे प्रत्यय लागणाऱ्या धातूंना 'आत्मनेपदी धातू' असे म्हणतात. परस्मैपदी प्रत्यय व आत्मनेपदी प्रत्यय असे दोन्ही प्रत्यय लागणाऱ्या धातूंना 'उभयपदी धातू' म्हणतात.

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	अहम् (मी)	आवाम् (आम्ही दोघे)	वयम् (आम्ही सर्वजण)
द्वितीय पुरुष	त्वम् (तू)	युवाम् (तुम्ही दोघे)	यूयम् (तुम्ही सर्वजण)
तृतीय पुरुष	सः (तो)	तौ (ते दोघे)	ते (ते सर्वजण)
तृतीय पुरुष	सा (ती)	ते (त्या दोघी)	ताः (त्या सर्वजणी)
तृतीय पुरुष	तद् (ते)	ते (ती दोघे)	तानि (ती सर्वजण)

विकरण – ज्याप्रमाणे प्रत्येक राष्ट्राचा स्वतःचा स्वतंत्र ध्वज असतो, त्याप्रमाणे प्रत्येक धातूला स्वतःची अशी ओळखण्याची खूण ठरवून दिलेली आहे. या खुणेलाच 'विकरण' असे म्हणतात. प्रथम धातूंची रूपे करताना मूळ धातूला विकरण जोडून प्रथम धातूचे अंग तयार केले जाते व नंतर त्याला त्या त्या काळाप्रमाणे आणि अर्थानुसार प्रत्यय लावले जातात.

पहिल्या गटातील धातू व त्यांचे विकरण पुढील प्रमाणे-

गण	विकरण
प्रथम	अ

चतुर्थ	य
षष्ठ	अ
दशम	अय

दुसऱ्या गटातील धातू व त्यांचे विकरण पुढील प्रमाणे-

गण	विकरण
द्वितीय	विकरण नाही
तृतीय	धातूला व्दित्व
पंचम	नु
सप्तम	न
अष्टम	उ
नवम	ना

प्रथम व षष्ठ गणाचे विकरण 'अ' हे समान आहे. परंतु षष्ठ गणातील 'अ' या विकरणामुळे धातूमधील उपान्त्य (शेवटून दुसऱ्या) स्वरात कोणताही बदल घडवून आणला जात नाही. त्यामुळे त्याला अविष्कारक (बदल घडवून न आणणारे) विकरण असे म्हणतात. प्रथम गणातील 'अ' विकरणामुळे मात्र धातूंच्या उपान्त्य स्वरात बदल घडवून आणला जातो. म्हणून त्याला विकारक (बदल घडवून आणणारे) विकरण असे म्हणतात. षष्ठ गणातील धातू संख्येने कमी आहेत. त्यामुळे केवळ पुन्हा पुन्हा वाचण्याने ते लक्षात ठेवले जातात.

काळ - वाक्यातील क्रियापदाच्या रूपावरून ती क्रिया केव्हा घडली ते समजते. म्हणजे 'फळ पडते.' या वाक्यातील क्रियापदावरून विधान करण्याच्या वेळी म्हणजे 'वर्तमानकाळी' क्रिया घडते असे समजते. 'फळ पडले.' या वाक्यातील क्रियापदावरून विधान करण्याच्या वेळेपूर्वी म्हणजे भूतकाळी पडण्याची क्रिया घडली असे कळते. 'फळ पडेल.' या वाक्यातील क्रियापदावरून विधान करण्याच्या वेळेनंतर म्हणजे भविष्यकाळी पडण्याची क्रिया घडणार असल्याचे समजते. याप्रमाणे क्रियापदाच्या रूपावरून त्याचा वर्तमानकाळ, भूतकाळ, भविष्यकाळ समजतो. तसेच क्रियापदाच्या रूपावरून इच्छा, आज्ञा, विनंती, उपदेश, शक्यता इत्यादी गोष्टी सुध्दा समजतात. त्यांना अर्थ असे म्हणतात. संस्कृत भाषेत आज्ञार्थ, विध्यर्थ, आशीर्वादार्थ व संकेतार्थ असे चार अर्थ आहेत. त्यापैकी आज्ञार्थ व विध्यर्थ यांचाच वापर अधिक प्रमाणात केला जातो. वर्तमानकाळ, भूतकाळ (अनद्यतन किंवा प्रथम भूतकाळ), आज्ञार्थ व विध्यर्थ याची रूपेच अभ्यासाला किंवा पाठांतरासाठी असतात.

१, ४, ६, १० गणांच्या परस्मैपदाचे प्रत्यय -

वर्तमानकाळ, भूतकाळ, आज्ञार्थ, विध्यर्थ असे चारही काळांचे प्रत्यय खाली दिले आहेत.

वर्तमानकाळाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	मि	वः	मः
द्वितीय पुरुष	सि	थः	थ

तृतीय पुरुष ति तः अन्ति

क्रियापदाचे रूप = मूलधातू + विकरण + प्रत्यय
पठति = पठ् + अ + ति

उदाहरणादाखल प्रथम गणाच्या पठ् (पठति) = वाचणे ह्या धातूची रूपे खालील प्रमाणे होतात.

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	(अहं) पठामि (मी वाचतो)	(आवां) पठावः (आम्ही दोघे वाचतो)	(वयम्) पठामः (आम्ही सर्वजण वाचतो)
द्वितीय पुरुष	(त्वं) पठसि (तू वाचतोस)	(युवां) पठथः (तुम्ही दोघे वाचता)	(यूयं) पठथ (तुम्ही सर्वजण वाचता)
तृतीय पुरुष	(सः) पठति (तो वाचतो) (सा) पठति (ती वाचते) (तद्) पठति (ते वाचते)	(तौ) पठतः (ते दोघे वाचतात) (ते) पठतः (त्या दोघी वाचतात) (ते) पठतः (ती दाघे वाचतात)	(ते) पठन्ति (ते सर्वजण वाचतात) (ताः) पठन्ति (त्या सर्वजणी वाचतात) (तानि)पठन्ति (ती सर्वजण वाचतात)

तृतीय पुरुषाची एकवचन, द्विवचन, बहुवचन ही तीनही रूपे पुंलिंग, स्त्रीलिंग व नपुंसकलिंगी कर्ता असला तरी सारखीच असतात. त्यामुळे पाठ करताना ती एकदाच म्हणावी लागतात. तसेच कंसात दिलेली कर्त्याची रूपे पण वर्तमानकाळ, भूतकाळ, आज्ञार्थ व विध्यर्थात समानच असतात. ती गृहीत धरलेली असतात. तसेच प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष व तृतीय पुरुष हेही सर्वत्र समान असल्याने तेही प्रत्येकवेळी म्हणावे लागत नाही.

पठामि, पठावः, पठामः
पठसि, पठथः, पठथ
पठति, पठतः, पठन्ति

या प्रमाणे एकाखाली एक अशा तीन ओळी लक्षात ठेवाव्यात. अशा रीतीन प्रत्येक धातूच्या वर्तमानकाळ, भूतकाळ, आज्ञार्थ, विध्यर्थ या चारही काळांचा प्रत्येकी तीन ओळी पुन्हा पुन्हा म्हणण्याने सहज पाठ होतात. लहानपणी पाठे पाठ करतो तसेच हे पाठांतर असते.

काही धातूंच्या मूल रूपात थोडा बदल करून नंतर विकरण लावले जाते. हा बदल ठरवून दिलेला असतो. या बदलाला 'आदेश' असे म्हणतात.

उदा. मूलधातू - गम्, आदेश - गच्छ्
गच्छति = गच्छ् + अ + ति

धातूंना आदेश असेल तर तो त्यांचा मूळ रूपाच्या पुढे कंसात लिहून दाखविला जातो. गम् (गच्छ्). केवळ माहीत असावेत म्हणून प्रत्यय दिलेले आहेत. ते स्वतंत्रपणे पाठ परण्याची गरज नसते.

वर्तमानकाळ, प्रथम भूतकाळ, आज्ञार्थ व विध्यर्थ असे चार वेगवेगळे प्रकारचे प्रत्यय असतात. पण १, ४, ६, १० या चारही गणातील धातूंना लागणारे हे सर्व प्रत्यय समानच असतात. फक्त विकरण वेगवेगळे असते.

प्रथम भूतकाळ (अनद्यतन भूतकाळ) – ही रूपे करताना धातूच्या मूळरूपापूर्वी 'अ' लावला जातो.

प्रथम भूतकाळाचे प्रत्यय –

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	अम्	व	म
द्वितीय पुरुष	स्	तम्	त
तृतीय पुरुष	त्	ताम्	अन्

आज्ञार्थ –

आज्ञार्थाचा उपयोग हुकूम, आज्ञा, विनंती, इच्छा इत्यादी अनेक अर्थ व्यक्त करण्यासाठी होतो.

आज्ञार्थाचे प्रत्यय –

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	आनि	आव	आम
द्वितीय पुरुष	–	तम्	त
तृतीय पुरुष	तु	ताम्	अन्तु

आज्ञार्थी द्वितीय पुरुषी एकवचनाचा परस्मैपदी प्रत्यय 'हि' आहे. परंतू १, ४, ६, १० या गणात त्याचा लोप होता. त्यामुळे तेथे कोणताही प्रत्यय लावला जात नाही.

विध्यर्थ –

विध्यर्थाचा उपयोग विनंती, इच्छा, प्रार्थना, शक्यता तसेच भविष्यकाळ दर्शविण्यासाठी केला जातो.

विध्यर्थाचे प्रत्यय –

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	इयम्	इव	इम
द्वितीय पुरुष	इः	इतम्	इत
तृतीय पुरुष	इत्	इताम्	इयुः

आत्मनेपदी प्रत्यय (१, ४, ६, १० गणातील धातूंसोठी)

वर्तमानकाळाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	इ	वहे	महे
द्वितीय पुरुष	से	इथे	ध्वे
तृतीय पुरुष	ते	इते	अन्ते

प्रथम भूतकाळाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	इ	वहि	महि
द्वितीय पुरुष	थाः	इथाम्	ध्वम्
तृतीय पुरुष	त	इताम्	अन्त

आज्ञार्थाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	ऐ	आवहै	आमहै
द्वितीय पुरुष	स्व	इथाम्	ध्वम्
तृतीय पुरुष	ताम्	इताम्	अन्ताम्

विध्यर्थाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	ईय	ईवहि	ईमहि
द्वितीय पुरुष	ईथाः	ईयाथाम्	ईध्वम्
तृतीय पुरुष	ईत	ईयातम्	ईरन्

काही धातू उभयपदी असतात. त्याची रूपे परस्मैपदाप्रमाणे व आत्मनेपदाप्रमाणे अशा दोनही रीतीने होतात.

दुसरा गट - २, ३, ५, ७, ८, ९ य गणातील धातू दुसऱ्या गटात येतात. त्यांचे काही प्रत्यय थोडे वेगळे आहेत
परस्मैपदी प्रत्यय

वर्तमानकाळाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
--	-------	---------	--------

प्रथम पुरुष	मि	वः	मः
द्वितीय पुरुष	सि	थः	थ
तृतीय पुरुष	ति	तः	अन्ति

प्रथम भूतकाळाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	अम्	व	म
द्वितीय पुरुष	स् (:)	तम्	त
तृतीय पुरुष	त्	ताम्	अन्

आज्ञार्थाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	आनि	आव	आम
द्वितीय पुरुष	हि	तम्	त
तृतीय पुरुष	तु	ताम्	अन्तु

विध्यर्थाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	याम्	याव	याम
द्वितीय पुरुष	याः	यातम्	यात
तृतीय पुरुष	यात्	याताम्	युः

आत्मनेपदी प्रत्यय

वर्तमानकाळाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	ए	वहे	महे
द्वितीय पुरुष	से	आथे	ध्वे
तृतीय पुरुष	ते	आते	अते

प्रथम भूतकाळाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
--	-------	---------	--------

प्रथम पुरुष	इ	वहि	महि
द्वितीय पुरुष	थाः	आथाम्	ध्वम्
तृतीय पुरुष	त	आताम्	अत

आज्ञार्थाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	ऐ	आवहै	आमहै
द्वितीय पुरुष	स्व	आथाम्	ध्वम्
तृतीय पुरुष	ताम्	आताम्	अताम्

विध्यार्थाचे प्रत्यय -

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	ईय	ईवहि	ईमहि
द्वितीय पुरुष	ईथाः	ईयाथाम्	ईध्वम्
तृतीय पुरुष	ईत	ईयातम्	ईरन्

उपसर्ग -

काही धातूंच्या पूर्वी प्र, परा, आ, सम्, निर् असे शब्द लावले जातात त्यांना 'उपसर्ग' (प्रादि) म्हणतात. असे उपसर्ग एकूण बावीस आहेत. - प्र, परा, अप्, सम्, अनु, अव, निस्, निर्, दुस्, दुर, वि, आ, नि, अधि, अपि, अति, सु, उद्, अभि, प्रति, परि आणि उप
उपसर्गामुळे धातूंच्या अर्थात वेगवेगळे बदल घडवले जातात.

१) काही धातूंचा अर्थ बदलतो.

उदा. ह - हरति (नेतो)
प्र + ह - प्रहरति (आघात करतो)
वि + ह - विहरति (विहार करतो)
परि + ह - परिहरति (टाळतो)

२) काही धातूंच्या अर्थात भर पडते.

उदा. गम् - गच्छति (जातो)
उप् + गम् - उपगच्छति (जवळ जातो)

३) काही धातूंचा अर्थ अधिक खुलून दिसतो.

उदा. राज् - राजति (शोभतो)
वि+ राज् - विराजति (अधिक शोभतो)

४) काही धातूंची पदे बदलतात.

उदा. स्था (तिष्ठ) (१ प.प.) – तिष्ठति (उभा राहतो)
प्र + स्था (तिष्ठ) (१ आ.प.) – प्रतिष्ठते (जाण्यास निघतो)

५) काही अकर्मक धातू सकर्मक होतात.

उदा. भू – भवति (होतो, असतो) (अकर्मक)
अनु + भू – अनुभवति (अनुभवितो) (सकर्मक)

उपसर्गासंबंधीच्या याच गोष्टी खालील दोन कारिकांमध्ये (श्लोकांमध्ये) सांगितलेल्या आहेत.

१) धात्वर्थो बाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्तते ।

तमेव विशिनष्ट्यन्यः उपसर्गगतिस्त्रिधा ॥

२) उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।

प्रहाराहार संहार विहार परिहारवत् ॥

उपसर्ग सहित धातू असेल तेव्हा प्रथम भूतकाळाची रूपे करताना सुरवातीस उपसर्ग घेऊन त्यापुढे 'अ' आगम लागून त्यापुढे धातूचे मूळ रूप लावले जाते. संधिनियमानुसार बदल होतो.

नि + पत् – नि + अपतत् = न्यपतत्

अनु + गम् (गच्छ) – अनु + अगच्छत् = अन्वगच्छत्

संस्कृत भाषेची वैशिष्ट्ये

अ) धातूंचे वर्गीकरण – संस्कृतचे महत्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे धातूंचे वर्गीकरण होय. सर्व धातूंचे १ ते १० असे १० वेगवेगळे गण पाडले आहेत. त्यानंतर सोय म्हणून त्यांचे दोन विभाग किंवा 'गट' केले आहेत. जसे शाळेचे प्राथमिक व माध्यमिक असे दोन भाग पाडलेले असतात. तसेच धातूंचे आहे. पहिल्या गटात १, ४, ६, १० या गणातील धातू येतात तर दुसऱ्या गटात २, ३, ५, ७, ८, ९ या गणातील धातू येतात.

या प्रत्येक धातूचे तीन उपप्रकार पाडले आहेत.

१) परस्मैपद

२) आत्मनेपद

३) उभयपद

प्रत्येक धातू या तीन प्रकारांपैकी कोणत्यातरी एक प्रकारचा असतो. हे सहजपणे लक्षात येण्यासाठी एक उदाहरण पाहू. काही शाळांमध्ये फक्त मुले असतात. काही शाळांमध्ये फक्त मुली असतात. तर काही शाळांमध्ये मुले व मुली दोन्ही असतात. तसे काही धातू परस्मैपदाप्रमाणे चालतात. काही आत्मनेपदाप्रमाणे चालतात. उभयपदी धातू हे परस्मैपद व आत्मनेपद अशा दोन्ही प्रकारे चालतात,

आ) द्विवचन – बहुतेक सर्व भाषांमध्ये एकवचन व बहुवचन अशी दोनच वचने असतात. एका वस्तूच्या वा व्यक्तीच्या निर्देशासाठी एकवचन तर एकापेक्षा अधिक वस्तूंच्या वा व्यक्तींच्या निर्देशासाठी बहुवचन वापरले जाते. परंतू याबाबतीत संस्कृतमध्ये मात्र थोडा वेगळेपणा आहे. येथे एकवचन, द्विवचन व बहुवचन अशी तीन वचने आहेत. त्यामुळे क्रियापदाच्या वचनांची पण तीन रूपे आढळतात. मराठी भाषेत 'मी, आम्ही' अशी दोनच वचनेच असतात. इंग्रजी व हिंदी या आपल्याला परिचित असलेल्या भाषांमध्येही एकवचन व बहुवचन अशी दोनच वचनेच असतात.

	एकवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	मी	आम्ही
द्वितीय पुरुष	तू	तुम्ही
तृतीय पुरुष	तो	ते
	ती	त्या
	ते	ती

याप्रमाणे असलेला तक्ता आपणास ठाऊक आहे. साहजिकच त्यांच्याबरोबर येणारी क्रियापदांची रूपेही एकवचन व बहुवचन अशा दोन प्रकारचीच असतात.

संस्कृतमध्ये मात्र याऐवजी खालीलप्रमाणे तक्ता असतो.

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	अहम् (मी)	आवाम् (आम्ही दोघे)	वयम् (आम्ही सर्वजण)
द्वितीय पुरुष	त्वम् (तू)	युवाम् (तुम्ही दोघे)	यूयम् (तुम्ही सर्वजण)
तृतीय पुरुष	सः (तो)	तौ (ते दोघे)	ते (ते सर्वजण)
तृतीय पुरुष	सा (ती)	ते (त्या दोघी)	ताः (त्या सर्वजणी)
तृतीय पुरुष	तद् (ते)	ते (ती दोघे)	तानि (ती सर्वजण)

कर्ता – आपण नेहमी स्वतःबद्दल किंवा प्रत्यक्ष समोरच्या व्यक्तीशी अथवा तिसऱ्याच कोणत्या तरी व्यक्तीबद्दल, वस्तुबद्दल बोलत असतो. विधान करत असतो. क्रियापदाच्या रूपावरून तो क्रिया करणारा कर्ता कोण आहे हे समजू शकते. ज्यावेळी मी, आम्ही दोघे किंवा आम्ही सर्वजण यापैकी कोणताही कर्ता असतो तेव्हा त्याला 'प्रथमपुरुषी

कर्ता 'असे म्हणतात. जेव्हा तू, तुम्ही दोघे, तुम्ही सर्वजण यापैकी कोणताही कर्ता असतो तेव्हा त्याला 'द्वितीयपुरुषी कर्ता' असे म्हणतात व जेव्हा तो (पुंलिंग), ती (स्त्रीलिंग), ते (नपुंसकलिंग) व त्यांची द्विवचने आणि बहुवचने यापैकी कोणताही कर्ता असतो तेव्हा त्याला 'तृतीयपुरुषी कर्ता' असे म्हणतात. हीच गोष्ट वरील तक्त्यावरून अधिक स्पष्ट होईल.

वरील तक्त्यामधील कर्त्यांची एकवचन, द्विवचन, बहुवचन अशी तीन रूपे वापरलेली आहेत. त्यामुळे साहजिकच क्रियापदाचीही एकवचन, द्विवचन, बहुवचन अशी तीन रूपे असतात. प्रथम पुरुषाचे 'अहम्, आवाम्, वयम्' हे तीन कर्ते आहेत. तसेच द्वितीय पुरुषाचे 'त्वम्, युवाम्, यूयम्' हे तीन कर्ते आहेत. या कोणत्याही रूपात बदल होत नाही. म्हणजे असं की राजा असो, चोर असो, राणी असो किंवा दासी असो प्रत्येक व्यक्ती स्वतःबद्दल 'मी', 'आम्ही' असेच म्हणते. तसे समोरची व्यक्ती कोणीही असली तरी तिच्याबद्दल 'तू, तुम्ही, आपण (भवान्)' असेच म्हणते. तात्पर्य हे की या रूपांमध्ये बदल होत नाही. पण 'तो, ती, ते' ह्या तृतीयपुरुषाच्या रूपात मात्र बदल होतो. 'तो' ह्या सर्वनामाबद्दल 'तो मुलगा, तो ढग, तो हात, तो देव' अशी कोणतीही पुंलिंगी नामे येऊ शकतात. तसेच 'ती' ह्या सर्वनामाबद्दल 'ती मुलगी, ती पाटी, ती शाळा, ती गाडी' अशी कोणतीही स्त्रीलिंगी नामे येऊ शकतात. 'ते' ह्या सर्वनामाबद्दल 'ते पुस्तक, ते गाणं, ते धन, ते मूल' अशी नामे येऊ शकतात. तर ही नामे सुद्धा आहेत तशी सर्वत्र वापरली जात नाहीत. त्यांच्या रूपात ठराविक बदल करून ती वापरली जातात. जसे 'पुस्तक' हा शब्द आपण मराठीत सर्व वाक्यात आहे तसा वापरत नाही. उदा. - 'हे पुस्तक नवीन आहे.', 'पुस्तकाला हात लावू नको.', 'पुस्तकात रंगीत चित्रे आहेत.', 'पुस्तकाचा कागद चांगला आहे.', 'पुस्तके पिशवीत भर.' या वाक्यांमध्ये 'पुस्तक' हा शब्द सगळीकडे जसाच्या तसा वापरलेला नाही. त्याला काही ठराविक अक्षरांची जोड दिलेली आहे. यालाच 'प्रत्यय' असे म्हणतात. अर्थात् हे प्रत्यय पाठ करावे लागत नाहीत. तसेच त्यांच्या व्याख्याही परीक्षेत विचारल्या जात नाहीत. नामाचा क्रियापदाशी येणाऱ्या संबंधावरून त्याच्या प्रथमेपासून संबोधनापर्यंत आठ विभक्ती ठरविण्यात आलेल्या आहेत. त्या व त्यांचा अर्थ मराठीत व संस्कृतमध्ये सारखाच आहे. प्रत्येक विभक्तीची एकवचन, द्विवचन व बहुवचन अशी तीन वचने असतात. या नामांचे स्वरांत व व्यंजनांत असे दोन मुख्य प्रकार आहेत. शिवाय प्रत्येकाचे पुंलिंग, स्त्रीलिंग, व नपुंसकलिंग असे उपप्रकार आहेत.

विसर्ग -

संस्कृतमध्ये ' : 'या चिन्हाला विसर्ग असे म्हणतात. याचा उच्चार करण्याची पद्धत एकदा कळली की मग काहीच अडचण येत नाही. विसर्गाचा उच्चार 'ह' प्रमाणे करावयाचा असतो. विसर्ग हा नेहमी स्वरापुढेच येतो. ज्या स्वरापुढे विसर्ग असेल त्या स्वरानंतर 'ह' च्या बाराखडीतील तशाच अक्षराचा उच्चार करावा.

उदा. - 'देवः' या शब्दाचा उच्चार = देव् + अ + : = 'देवह' असा करावा.

या विसर्गाच्या बाबतीत महत्वाची गोष्ट म्हणजे विसर्गाचा उच्चार हा केवळ उच्चारपुरताच असतो. म्हणजे प्रत्यक्ष लिहिताना मात्र केवळ विसर्गचिन्हच लिहावे. 'देवह' असा उच्चार असला तरी लिहिताना 'देव' च्या पुढे 'ह' ऐवजी असे 'ः' विसर्गचिन्हच लिहावे.

प्रत्येक स्वरापुढे येणाऱ्या विसर्गाचा उच्चार कसा करावा ते पाहू. (चुकीचा उच्चार झाला तर आपले सगळ्यांच्यात हसे होऊ नये म्हणून पायाभूत असणारी ही गोष्ट नीट लक्षात ठेवावी.)

'अ' पुढे येणाऱ्या विसर्गाचा उच्चार 'अह' असा करावा. उदा. 'देवः' (देवह)

'आ' पुढे येणाऱ्या विसर्गाचा उच्चार 'आहा' असा करावा. उदा. 'देवाः' (देवाहा)

'इ' पुढे येणाऱ्या विसर्गाचा उच्चार 'इहि' असा करावा. उदा. 'कविः' (कविहि)

‘ई’ पुढे येणाऱ्या विसर्गाचा उच्चार ‘ईहि’ असा करावा. उदा. ‘नदीः’ (नदीहि)
(येथे ईही असा दीर्घ उच्चार होत नाही तर ‘ईहि’ आसा ऱ्हस्व उच्चारच होतो)

‘उ’ पुढे येणाऱ्या विसर्गाचा उच्चार ‘उहु’ असा करावा. उदा. ‘भानुः’ (भानुहु)

‘ऊ’ पुढे येणाऱ्या विसर्गाचा उच्चार ‘ऊहु’ असा करावा. उदा. ‘वधूः’ (वधूहु)
(येथे ऊहू असा दीर्घ उच्चार होत नाही तर ‘ऊहु’ आसा ऱ्हस्व उच्चारच होतो)

‘ए’ पुढे येणाऱ्या विसर्गाचा उच्चार ‘एहे’ असा करावा. उदा. ‘कवेः’ (कवेहे)

‘ऐ’ पुढे येणाऱ्या विसर्गाचा उच्चार ‘ऐहि’ असा करावा. उदा. ‘देवैः’ (देवैहि)
(येथे ऐहै असा दीर्घ उच्चार होत नाही)

‘ओ’ पुढे येणाऱ्या विसर्गाचा उच्चार ‘ओहो’ असा करावा. उदा. ‘देवयोः’ (देवयोहो)

‘औ’ पुढे येणाऱ्या विसर्गाचा उच्चार ‘औहु’ असा करावा. उदा. ‘गौः’ (गौहु)
(हा उच्चार वेगळा असल्याने नीट ध्यानात ठेवावा.)

४. दंड – प्रत्येक वाक्य पूर्ण झाल्यानंतर पूर्णविराम देण्याऐवजी दंड म्हणजे ‘ । ’ अशी उभी रेघ मारण्याची पद्धत आहे. उदा. ‘अहं देवं नमामि ।’

मराठी – संस्कृत शब्दकोश

अंकगणित – अंकगणित (अ. नपुं.)

अंकुर – किसलय (अ. पुं.)

अंकुश – तोत्र (अ. नपुं.), अंकुश (अ. पुं.), प्रतोद (अ. पुं.), सृणि (इ. पुं.)

अंगठी – मुद्रिका (आ. स्त्री.)

अंगण – वाट (अ. पुं., नपुं.), प्रांगण (अ. नपुं.)

अंगरक्षक – अंगरक्षक (अ. पुं.)

अंगविकलता – व्यंग (अ. नपुं.)

अंगावर घालणे – परिधान (अ. नपुं.)

अंगावरील लव – रोमन् (न. नपुं.)

अंजीर – न्यग्रोध (अ. पुं.), अंजीर (अ. पुं.)

अंथरुण – शय्या (आ. स्त्री.)

अंधार – अंधकार (अ. पुं.), ध्वंत (अ. नपुं.), तमस् (स्. पुं., नपुं.)

अंधारमय – तिमिर (वि.)

अंधारी रात्र – तमिस्रा (आ. स्त्री.)

अखंड – अक्षुण्ण (वि.), नांत (वि.), संतत (वि.)

अगदी जवळ - प्रत्यासन्न (वि.)
अग्नि - वैश्वानर (अ. पुं.), अनल (अ. पुं.), जातवेद (अ. पुं.), ज्वलनल (अ. पुं.), दाहक (अ. पुं.), पावक (अ. पुं.), रोहिताश्व (अ. पुं.), वह्नि (इ. पुं.), कृशानु (उ. पुं.)
अचल - स्थिर (वि.), स्थावर (अ. नपुं.)
अजिबात नाही - नहि (अव्यय)
अजोड - निरुपम (वि.)
अटकाव - यम (अ. पुं.)
अडखळणे - स्खल् (१ प.प.)
अडखळत - गद्गद (वि.)
अडथळा - अन्तराय (अव्यय), प्रतिबंधन (अ. नपुं.), विघ्न (अ. नपुं.), प्रत्यवाय (अ. पुं.), रोध (अ. पुं.), व्यत्यय (अ. पुं.), परिघ (अ. पुं.), परिपंथिन् (इन्नन्त पुं.), प्रत्यूह (अ. पुं.)
अडविलेला - संरुद्ध (वि.), रुद्ध (वि.)
अडाणी - अकिंचिज्ज्ञ (वि.)
अतिभयानक - विकराल (वि.)
अतिमवाळ - मेषपात्र (वि.)
अतिशय - अतीव (वि.)
अतिसार - विसूचिका (आ. स्त्री.), संग्रहणी (ई. स्त्री.)
अत्तरे विकणारा - गान्धिक (अ. पुं.)
अत्यंत कठीण - वज्रसार (वि.)
अत्यंत कोमल - अतिलोल (वि.)
अत्यंत थकलेला - परिक्षीण (वि.)
अत्यंत दरिद्री - नर्किचन (वि.)
अत्यंत पूज्य - अतिगुरु (वि.)
अत्यंत बलवान - बलिष्ठ (वि.)
अत्यंत भाग्यवान - सुभग (वि.)
अत्यंत लहान - लघिष्ठ (वि.)
अत्यंत विद्वान - व्युत्पन्न (वि.)
अत्यंत शुद्ध - विशुद्ध (वि.)
अत्यंत - सुतराम् (अव्यय)
अत्यानंद - प्रहर्ष (अ. पुं.)
अथवा - वा (अव्यय)
अदलाबदल - विनिमय (अ. पुं.)
अदृश्य होणे - लुप्त (वि.), निलय (अ. पुं.)

अदृश्य – अदृश्य (वि.), तिरोधान (वि.)
अधर्म – धर्मलोप (अ. पुं.)
अधिक आवडते – प्रेयस् (वि.)
अधिक चांगले – श्रेयस् (वि.)
अधिकारी – नियोगिन् (इन्नन्त पुं.)
अधिराजा – सार्वभौम (अ. पुं.)
अधोमुख – नीचीन (वि.)
अध्यात्मासंबंधी – पारमार्थिक (वि.)
अनाकलनीय – दुरवगम (वि.)
अनार्य – बर्बर (अ. पुं.)
अनावर – अतिकश (वि.)
अनासक्त – विरक्त (वि.)
अनियमित – विषम (वि.)
अनिश्चित – विकल्पन (वि.)
अनीतिमान – विमार्गगामिन् (वि.)
अनुकरण करणे – अनु + कृ (८ प.प.)
अनुकूल – प्रवण (वि.)
अनुत्पादक – वंध्य (वि.)
अनुभवलेला – निर्विष्ट (वि.)
अनुभवी – कोविद (वि.)
अनुमान – निष्कर्ष (अ. पुं.), वितर्क (अ. पुं.)
अनुयायी – परिकर (अ. पुं.), परिवार (अ. पुं.)
अनुरूप – प्रतिरूप (वि.)
अनुल्लंघ्य – निरतिशय (वि.)
अनेक – नैक (वि.)
अनोळखी – अज्ञात (वि.)
अन्न – खाद्य (अ. नपुं.), भोज्य (अ. नपुं.), घास (अ. पुं.), पाथस् (स्. नपुं.)
अन्नभिक्षा – माधुकरी (ई. स्त्री.)
अन्नवस्त्र – कशिपु (उ. पुं.)
अपकार करणारा – दर्ब (अ. पुं.)
अपत्य – संतति (इ. स्त्री.)
अपत्यप्रेम – वात्सल्य (अ. नपुं.)
अपत्यहीन – निरन्वय (वि.)

अपमान – निकार (अ. पुं.), परिभव (अ. पुं.), हेला (आ. स्त्री.)
अपराध करणे – अप + राध् (५ प.प.)
अपराध – द्रोह (अ. पुं.)
अपराधी – दोषिक (अ. पुं.)
अपशब्द – अतिवाद (अ. पुं.)
अपायकारक – घस्र (वि.)
अपारदर्शक – अपारदर्शक (वि.)
अपेक्षा नसलेले – निरपेक्ष (वि.)
अप्रसन्नता – वितुष्ट (अ. नपुं.)
अप्सरा – तिलोत्तमा (आ. स्त्री.), देवाङ्गना (आ. स्त्री.), रंभा (आ. स्त्री.)
अफवा – जनप्रवाद (अ. पुं.)
अफू – फणिफेन (अ. पुं.)
अभिनय – अभिनय (अ. पुं.)
अभियंता – अभियंतृ (ऋ. पुं. वि.)
अभेद्य – वज्रलेप (वि.)
अभ्यास – परिशीलन (अ. नपुं.), पठन (अ. नपुं.), शीलन (अ. नपुं.), निपठ (अ. पुं.), व्यासंग (अ.पुं.)
अमंगळ – मलीमस (वि.)
अमर्याद – अकुंठ (वि.), भूयिष्ठ (वि.)
अमांश – अतिसार (अ. पुं.)
अमृत – पीयूष (अ. नपुं.), पेयूष (अ. नपुं.), सुधा (आ. स्त्री.), संजीवनी (ई. स्त्री.)
अरण्य – कानन (अ. नपुं.), कांतार (अ. नपुं.), वन (अ. नपुं.), जंगल (अ. नपुं.), दव (अ. पुं.), अटवी (ई. स्त्री.)
अरे – अये (अव्यय), हे (अव्यय), हेहे (अव्यय)
अरेरे – हन्त (अव्यय), हाहा: (अव्यय)
अर्क – सार (अ. नपुं.)
अर्जुन – धनंजय (अ. पुं.), पार्थ (अ. पुं.)
अर्थपूर्ण – सार्थ (वि.)
अर्थहीन – निरर्थ (वि.)
अर्धांगवायु – पक्षाघात (अ. पुं.)
अलंकार – भूषण (अ. नपुं.), मंडन (अ. नपुं.), विभूषण (अ. नपुं.), समालंभन (अ. नपुं.)
अलंकारलेले – रूषित (वि.)
अलिप्त – तटस्थ (वि.)

अलीकडे - संप्रति (अव्यय)
 अळंबी - अतिच्छत्रा (आ. स्त्री.)
 अवघड - दुष्कर (वि.)
 अवयव - गात्र (अ. नपुं.)
 अवलोकन करणे - अव + लोक (१० उ.प.)
 अवसर - अवसर (अ. पुं.)
 अवहेलना - तेजोभंग (अ. पुं.)
 अविचाराने - सहसा (अव्यय)
 अवेळी - अकाल (अव्यय)
 अशक्त - अक्षम (वि.)
 अशक्तता - दौर्बल्य (अ. नपुं.)
 असंतुष्ट - निर्विण्ण (वि.)
 असंभव गोष्ट - खपुष्प (अ. नपुं.), नृशृंग (अ. नपुं.), शशविषाण (अ. नपुं.)
 असणारा - वर्तमान (वि.), सत् (वि.)
 असणे - वृत् (वर्त) (१ आ.प.), अस् (२ प.प.)
 असलेला - स्थ (वि.)
 असलले - स्थित (वि.)
 असहाय - विवश (वि.)
 असे का - कच्चित् (अव्यय)
 अस्त्र - प्रास (अ. नपुं.)
 अस्वच्छ - मलिन (वि.)
 अस्वल - भल्लूक (अ. पुं.), भालु (उ. पुं.)
 अहो - भो: (अव्यय), हो (अव्यय)
 आंघोळ - स्नान (अ. नपुं.)
 आंधळा - अंध (वि.), प्रचक्षु (वि.)
 आंबट - आम्ल (वि.)
 आंबा - आम्रफल (अ. नपुं.)
 आंब्याचे झाड - चूत (अ. पुं.), च्यूत (अ. पुं.), माकंद (अ. पुं.), रसाल (अ. पुं.), आम्रवृक्ष (अ.पुं.)
 आई - जननी (इ. स्त्री.), प्रसवित्री (ई. स्त्री.), मातृ (ऋ. स्त्री.), प्रसू (ऊ. स्त्री.)
 आईचे वडील - मातामह (अ. पुं.)
 आकर्षण - विलोभन (अ. नपुं.)
 आकसलेले - संकुचित (वि.)

आकाश - दिव् (अनियमित स्वरांत), गगन (अ. नपुं.), आकाश (अ. नपुं.), खगोल (अ. पुं.),
व्योमन् (न. नपुं.), नभस् (स्. नपुं.), वियत् (त्. नपुं)
आकृती काढणे - आ + लिख् (६ प.प.)
आखडणे - संकोच (अ. पुं.)
आखूड - ऱ्हस्व (वि.)
आग्रह धरणे - निर्बंध (अ. पुं.)
आघात - प्रहार (अ. पुं.)
आचरण करणे - आ + चर् (१ प.प.)
आचारी - पाचक (अ. पुं.), बल्लव (अ. पुं.), सूद (अ. पुं.), पक्तृ (ऋ. पुं. वि.)
आच्छादणे - स्तृ (९ उ.प.)
आच्छादन - पिधान (अ. नपुं.), छदन (अ. नपुं.)
आज - अद्य (वि.)
आजार - रोग (अ. पुं.), विकार (अ. पुं.)
आजारी - रुग्ण (अ. पुं.)
आजी - मातामही (ई. स्त्री.)
आजोबा - पितामह (अ. पुं.)
आज्ञा करणे - आ + दिश् (६ उ.प.)
आज्ञाधारक - वंशवद (वि.)
आज्ञेत राहण्यसारखा - वश्य (वि.)
आठ - अष्टन् (सं. वि.)
आठवडा - सप्ताह (अ. पुं.)
आठवण - स्मरण (अ. नपुं.), संस्मृति (इ. स्त्री.), स्मृति (इ. स्त्री.)
आठवणीत राहिलेले - स्मृतिशेष (वि.)
आणणे - आ + नी (नय) (१ प.प.)
आणणे - प्रणयन (अ. नपुं.)
आणि - च (अव्यय)
आत शिरणे - प्रवेश (अ. पुं.)
आत शिरलेला - प्रविष्ट (वि.)
आता - संप्रति (अव्यय), सांप्रतम् (अव्यय)
आतिथ्य - नृत्यज्ञ (अ. पुं.)
आत्मा - कायस्थ (अ. पुं.), कूटस्थ (अ. पुं.), धातृ (अ. पुं.), देहिन् (इन्नन्त. पुं.)
आत्या - पितुर्भगिनी (ई. स्त्री.)
आदर करणे - आ + वृ (६ आ.प.)

आदर – प्रश्रय (अ. पुं.), संमान (अ. पुं.), मान (अ. पुं.)
 आदरणीय – पूज्य (वि.), माननीय (वि.)
 आदरार्थी ते – तत्रभवत् (सर्वनाम)
 आधल्या दिवशी – पूर्वद्युः (अव्यय)
 आधार – धार (अ. पुं.), भरण (अ. नपुं.), भर्मन् (अ. नपुं.), स्कंभ (अ. पुं.)
 आधुनिक – पुरोगामिन् (इन्नन्त. पुं.)
 आध्यात्मिक – चिन्मय (वि.)
 आनंद – हर्ष (अ. पुं.), सौमनस्य (अ. नपुं.), नंदन (अ. पुं.), प्रमोद (अ. पुं.), मोद (अ. पुं.),
 नांदी (ई. स्त्री.), रति (इ. स्त्री.), नंदि (इ. पुं.), आनंद (अ. पुं.),
 आनंदी – प्रहृष्ट (वि.), प्रमुदित (वि.), मुदित (वि.), हर्षित (वि.), नंदित (वि.), आनंदित (वि.),
 हृष्ट (वि.)
 आनंदित होणे – मुद् (१ आ.प.), नंद (१ प.प.), हृष् (४ प.प.) हृष्यति
 आपला – निज (वि.)
 आप्त – बांधव (अ. पुं.), संबंधु (उ. पुं.)
 आमटी, कढी – सूप (अ. पुं.)
 आम्ही – वयम् (अस्मद् सर्वनाम)
 आयत – आयत (अ. पुं.)
 आयुष्य – जीवन (अ. नपुं.)
 आरंभ करणे – आ + रभ् (१ प.प.), प्र + स्तु (२ उ.प.)
 आरंभ – संरंभ (अ. पुं.), प्रस्ताव (अ. पुं.)
 आरसा – कर्फर (अ. पुं.), अदर्श (अ. पुं.), छायाग्रह (अ. पुं.), दर्पण (अ. पुं.), मुकुर (अ. पुं.)
 आरामखुर्ची – सुखासन (अ. नपुं.)
 आरामदायी – सुखावह (वि.)
 आरोग्य – स्वास्थ्य (अ. नपुं.), वार्त (अ. नपुं.), क्षेम (अ. पुं., नपुं.), कुशल (वि.)
 आरोळी – रास (अ. पुं.)
 आलिंगन देणे – आ + लिंग् (१ प.प.), आ + श्लिष् (४ प.प.)
 आलिंगन – परिष्वंग (अ. नपुं.), स्वंग (अ. नपुं.), परिरंभ (अ. पुं.), बाहुपाश (अ. पुं.), श्लेष (अ.
 पुं.)
 आले – शृंगवेर (अ. नपुं.), आद्रक (अ. नपुं.)
 आलेला – प्रपन्न (वि.)
 आळशी – अकर्मन् (वि.), अलस (वि.), निरुद्योगिन् (इन्नन्त. पुं.)
 आळस – आलस्य (अ. नपुं.), मांद्य (अ. नपुं.)
 आवड – रुचा (आ. स्त्री.), रुचि (इ. स्त्री.)

आवडणे - रुच् (रोच्) (१ प.प.)
 आवडते - प्रिय (वि.)
 आवडलेला - दयित (वि.)
 आवरण - संपुट (अ. नपुं.), वेष्टन (अ. नपुं.)
 आवाज करणे - स्वृ (१ प.प.), शब्दायते, (नामधातू)
 आवाज घुमणे - प्रतिध्वनि (इ. पुं.)
 आवाज बदलणे - काकु (उ. पुं.)
 आवाज - स्वन (अ. पुं.), शब्द (अ. पुं.), निनाद (अ. पुं.), निर्घोष (अ. पुं.), निस्वान (अ. पुं.),
 ध्वनि (इ. पुं.), र्व (अ. पुं.), रुत (अ. पुं.), ऱ्हास (अ. पुं.), घोष (अ. पुं.)
 आवेश - रभस् (अ. नपुं.)
 आव्हान देणे - आ + हे (१ उ.प.)
 आव्हान - समाह्वान (अ. नपुं.)
 आशा करणे - अप + ईक्ष् (१ आ.प.), अभि + इष् (६ प.प.)
 आशा - आशा (आ. स्त्री.)
 आशादायक - साशंस (वि.)
 आश्चर्य - स्मय (अ. पुं.), विस्मय (अ. पुं.)
 आश्चर्यकारक - चित्र (वि.)
 आश्चर्यानि - साश्चर्यम् (अव्यय), सविस्मयम् (अव्यय)
 आश्चर्योद्गार - अहो (अव्यय)
 आश्रम - मठ (अ. पुं.)
 आश्रय करणे - श्रि (१ उ.प.)
 आश्रय - शरण (अ. नपुं.)
 आस्तित्व - सत्ता (आ. स्त्री.), भव (अ. पुं.), भूति (इ. स्त्री.)
 आहुति - हुत (वि.), हवन (अ. नपुं.)
 इंद्र - जीमूतवाहन (अ. पुं.), पाकशासन (अ. पुं.), शक्र (अ. पुं.), मघवन् (न. पुं.), इंद्र (अ. पुं.)
 द्युपति (इ. पुं.)
 इंद्रधनुष्य - इन्द्रधनु (उ. पुं.), सुरधनु (उ. पुं.)
 इंद्रनील रत्न - नीलमणि (इ. पुं.)
 इंद्रपत्नी - शक्राणी (ई. स्त्री.), शची (ई. स्त्री.)
 इंद्रिय - हृषीक (अ. नपुं.)
 इंद्रियांवर संयम ठेवणारा - जितेन्द्रिय (वि.)
 इच्छा - कुतुहल (अ. नपुं.), मनागत (अ. नपुं.), काम (अ. पुं.), छन्द (अ. पुं.), कामना (आ.
 स्त्री.), समीहा (आ. स्त्री.), चिकीर्षा (आ. स्त्री.), मनीषा (आ. स्त्री.), लालसा (आ. स्त्री.), वांछा

(आ. स्त्री.), वासना (आ. स्त्री.), स्पृहा (आ. स्त्री.)
 इच्छा करणे - वांछ् (१ प.प.), कांक्ष् (१ प.प.), अभि + लष् (१ उ.प.), स्पृह् (१० उ.प.)
 इच्छा धरणारा - सकाम (वि.)
 इच्छा नसलेले - निरीह (वि.)
 इच्छा पूर्ण करणारे रत्न - चिन्तमणि (इ. पुं.)
 इच्छिणे - आ + शास् (१ आ.प.), कम् (१ आ.प.)
 इच्छित - काम्य (वि.)
 इच्छित गोष्ट - मनोरथ (अ. पुं.)
 इच्छिलेले - विवक्षित (वि.), समीहित (वि.), वांछित (वि.), कांक्षित (वि.)
 इच्छुक - कामुक (वि.), चिकीर्षक (वि.), लिप्सु (उ. पुं.)
 इजा करणे - निपीडन (अ. नपुं.)
 इजा - हिंसा (आ. स्त्री.)
 इयत्ता - वर्ग (अ. पुं.)
 उंच वाडा - अट्टालिका (आ. स्त्री.)
 उंच - अट्ट (वि.), तुङ्ग (वि.), प्रांशु (वि.), समुन्नत (वि.)
 उंची - रोहण (अ. नपुं.)
 उंट - क्रमेल (अ. पुं.), धूमक (अ. पुं.)
 उंदीर - मूषक (अ. पुं.)
 उंबरठा - देहली (ई. स्त्री.)
 उगम - प्रभव (अ. पुं.), प्रवृत्ति (इ. स्त्री.)
 उगवणे - उद् + इ (२ प.प.)
 उगवणे - समुद्गम (अ. पुं.), प्रादुर्भाव (अ. पुं.)
 उगीच - मुधा (अव्यय)
 उग्र - तुमुल (वि.)
 उघड करणे - वि + वृ (५ उ.प.)
 उघड - प्रकट (वि.)
 उघडणे - वि + आ + दा (३ उ.प.)
 उघडपणे - प्रकाशम् (अव्यय), प्रादुस् (अव्यय)
 उघडे - विवृत (वि.)
 उचलणे - उद् + धृ (धर्) (१ प.प.)
 उच्च कुळातला - कुलीन (वि.)
 उच्च ज्ञान - प्रज्ञान (अ. नपुं.)
 उच्चार - निर्वचन (अ. नपुं.)

उच्चारणे - उद् + ईर् (१० उ.प.)
 उच्छ्वास - निःश्वास (अ. पुं.)
 उजवा - दक्षिण (वि.)
 उजव्या बाजूचा - प्रदक्षिण (वि.)
 उजव्या बाजूने - दक्षिणतः (अव्यय)
 उठणे - उद् + स्था (तिष्ठ) (१ प.प.)
 उडालेला - डीन (वि.)
 उडी मारणे - प्लु (प्लव्) (१ आ.प.)
 उडी - लंघन (अ. नपुं.), झम्प (अ. पुं.), उल्लंघन (अ.नपुं.)
 उडी मारणे - लास (अ. पुं.)
 उडीद - माष (अ. पुं.)
 उणीव - न्यून (अव्यय), न्यूनता (आ. स्त्री.)
 उतावळेपणा - विमर्ष (अ. पुं.)
 उत्कंठा - लोलुपा (आ. स्त्री.)
 उत्कृष्ट - चूडामणि (वि.)
 उत्तम पुरुष - नरपुंगव (अ. पुं.)
 उत्तम - प्रकृष्ट (वि.), वर (वि.), वर्य (वि.)
 उत्तमपणा - सौष्ठव (अ. नपुं.)
 उत्तर दिले - प्रत्युक्त (वि.)
 उत्तर देणे - प्रति + ब्रु (२ उ.प.)
 उत्तर देण्यास कठीण - दुरुत्तर (वि.)
 उत्तर - प्रतिभाषा (आ. स्त्री.)
 उत्तेजन देणे - प्रेरणा (आ. स्त्री.)
 उत्तेजन - प्रोत्साहन (अ. नपुं.)
 उत्पन्न करणारा - जनयितृ (ऋ. पुं. वि.), विधातृ (ऋ. पुं. वि.)
 उत्पन्न करणे - सृज् (६ प.प.)
 उत्पन्न झालेले - निष्पन्न (वि.), सृष्ट (वि.)
 उत्पन्न होणे - निष्पत्ति (इ. स्त्री.)
 उत्पन्न होणे - सम् + जन् (जाय्) (४ आ.प.)
 उत्सव - पर्वन् (न. नपुं.)
 उत्साह - तेजस् (स्. नपुं.)
 उत्साहाने - सोत्साहम् (अव्यय)
 उत्सुक - सोत्कंठ (वि.)

उत्सुकता - कुतूहल (अ. नपुं.), महत्व (अ. नपुं.), समुन्नति (इ. स्त्री.)
 उथळ - गाध (वि.)
 उदार - दानशूर (वि.)
 उदास - पर्युत्सुक (वि.), विषण्ण (वि.)
 उदासीनता - जात (वि.)
 उदाहरण - दृष्टान्त (अ. पुं.)
 उदाहरणार्थ - तथा हि (अव्यय)
 उद्धटपणा - धाष्टर्च्य (अ. नपुं.), अतिप्रसंग (अ. पुं.)
 उद्धार करणे - उद् + ह (१ उ.प.)
 उद्या - श्वः (अव्यय)
 उद्योग - यत्न (अ. पुं.), व्यवसाय (अ. पुं.), व्यापार (अ. पुं.)
 उद्योगी - प्रोद्यत (वि.)
 उद्ध्वस्त - निर्धूत (वि.)
 उन्नती - समुत्कर्ष (अ. पुं.)
 उन्मत्तपणाने - सोन्मादम् (अव्यय)
 उन्हाळा - ग्रीष्म (अ. पुं.), तापन (अ. पुं.), ताप (अ. पुं.), उष्मायण (अ. पुं.)
 उपकार करणे - उप + कृ (८ उ.प.)
 उपकाराची फेड - प्रत्युपकार (अ. पुं.)
 उपटलेले - लुंचित (वि.)
 उपदेश करणे - अनु + शास् (२ प.प.)
 उपदेश - बोध (अ. पुं.)
 उपभोग घेणे - उप + भुज् (७ आ.प.), परि + भुज् (७ आ.प.), अश् (५ आ.प.)
 उपभोगणे - सेवन (अ. नपुं.)
 उपभोगण्याजोगे - भोग्य (वि.)
 उपयोग - नियोग (अ. पुं.), प्रयोग (अ. पुं.), विनियोग (अ. पुं.)
 उपरोध - मृषावाद (अ. पुं.), व्याजस्तुती (ई. स्त्री.)
 उपरोधाने - सोत्प्रासम् (अव्यय)
 उपाध्याय - पुरोहित (अ. पुं.)
 उपासना करणे - उप + आस् (१ आ.प.)
 उभारणे - रोपण (अ. नपुं.)
 उभे राहणे - स्था (तिष्ठ) (१ प.प.)
 उमललेले - प्रस्फुट (वि.), फुल्ल (वि.), विकसित (वि.)
 उलट पक्षी - प्रत्युत (अव्यय)

उलट - प्रतीप (वि.), विलोम (वि.), प्रतिलोम (वि.)
 उलटा क्रम - व्युत्क्रम (अ. पुं.)
 उल्लंघन - व्यतिक्रम (अ. पुं.), अतिचार (अ. पुं.)
 उशीर - कालातिरेक (अ. पुं.), विलंब (अ. पुं.)
 उष्ण - सोष्मन् (वि.)
 उष्णता - दाह (अ. पुं.), निदाघ (अ. पुं.), तपस् (स्. नपुं.)
 ऊ - यूका (आ. स्त्री.)
 ऋषि - मुनि (इ. पुं.), तपस्विन् (इन्नन्त पुं.)
 ऋषींचे - आर्ष (वि.)
 एक नक्षत्र - रोहिणी (ई. स्त्री.)
 एक - एक (सं. वि.)
 एकजूट -संहति (इ. स्त्री.)
 एकत्र आलेले - समागत (वि.)
 एकत्र ओढणे - संकर्षण (अ. नपुं.)
 एकत्र जोडणे - प्रतिसंधान (अ. नपुं.)
 एकत्र ठेवलेले - समाविष्ट (वि.), समाहित (वि.)
 एकत्र येणे - संपात (अ. पुं.)
 एकत्र - सांघिक (वि.)
 एकत्रित होणे - संगम (अ. पुं.)
 एकत्रित - संहत (वि.)
 एकत्रीकरण - समास (अ. पुं.)
 एकदम - अकस्मात् (अव्यय), युगपद् (अव्यय), सपदि (अव्यय), सहसा (अव्यय)
 एकदा - कदाचित् (अव्यय), सकृत् (अव्यय)
 एकमेव - निर्विकल्प (वि.)
 एकरूप झालेले - लीन (वि.), संपृक्त (वि.)
 एकरूपता - समष्टि (इ. स्त्री.)
 एका कुलातील - सकुल (वि.)
 एका गोत्रातील - सगोत्र (वि.)
 एका जागेचा - प्रादेशिक (वि.)
 एका जातीचा - सजातीय (वि.), सवर्ण (वि.)
 एकांत - निर्मक्षिक (वि.), रहस् (अ. नपुं.), कैवल्य (अ. नपुं.)
 एकाग्रता - लय (अ. पुं.)
 एकाच वेळचा - तात्कालिक (वि.)

एकीकरण – समावासन (अ. नपुं.)
 ऐंशी – अशीति (सं. वि.)
 ऐकणारा – श्रोतृ (वि.)
 ऐकणे – आ + कर्ण (१० प.प.), श्रु (५ प.प.)
 ऐकणे – श्रवण (अ. नपुं.)
 ऐकण्यासारखे – श्राव्य (वि.)
 ऐकलेले – श्रुत (वि.)
 ऐक्य – तादात्म्य (अ. नपुं.)
 ऐच्छिक – वैकल्पिक (वि.)
 ऐश्वर्य – वैभव (अ. नपुं.)
 ऐहिक – सांसारिक (वि.)
 ओंकार – प्रणव (अ. पुं.)
 ओकलेले – वांत (वि.)
 ओकारी – वमन (अ. नपुं.), वांति (इ. स्त्री.)
 ओझे नेणे – संवाहन (अ. नपुं.)
 ओझे वाहणारा – धौरेय (वि.)
 ओझे – भर (अ. पुं.), भार (अ. पुं.)
 ओढ – निस्त्राव (अ. पुं.)
 ओढणे – कृष् (कर्ष) (१ प.प.)
 ओढा – प्रवाह (अ. पुं.)
 ओढून काढणे – परिकर्षण (अ. नपुं.)
 ओरडणे – कुश (१ प.प.),
 ओरडणे – रठन (अ. नपुं.), क्रोश (अ. पुं.)
 ओलांडणे – लंघ (१० उ.प.), अति + क्रम् (१,४ प.प.)
 ओलांडलेला – लंघित (वि.), विलंघित (वि.), तीर्ण (वि.), क्रमित (वि.)
 ओलांडून जाणे – निस्तार (अ. पुं.)
 ओले – क्लिन्न (वि.)
 ओळ – तति (इ. स्त्री.), राजी (ई. स्त्री.), आवली (ई. स्त्री.)
 ओळख – प्रत्यभिज्ञान (अ. नपुं.), परिचय (अ. पुं.)
 ओळखीचा – परिचित (वि.), ज्ञात (वि.)
 ओसाड – निर्जन (वि.)
 ओहो – हंहो (अव्यय), हंत (अव्यय), हाहा: (अव्यय), हेहे (अव्यय)
 औषध – भेषज (अ. नपुं.), भैषज्य (अ. नपुं.), रसायन (अ. नपुं.)

कपाळ - ललाट (अ. पुं.)
 कफ - पीनस (अ. पुं.), श्लेश्मन् (न. पुं.)
 कबूतर - पारवत (अ. पुं.)
 कमरपट्टा - मेखला (आ. स्त्री.), ठालिनी (ई. स्त्री.), नीवि (इ. स्त्री.)
 कमळ - कुशेशय (अ. नपुं.), सरोज, (अ. नपुं.), नीरज, (अ. नपुं.), पद्म (अ. नपुं.), पाथोज (अ. नपुं.), पुंडरीक (अ. नपुं.), सरसिज (अ. नपुं.), सरोज (अ. नपुं.), सरोरुह (अ. नपुं.), सरसिरुह (अ. नपुं.)
 कमळवेल - पद्मिनी (ई. स्त्री.), बिसिनी (ई. स्त्री.), मृणालिनी (ई. स्त्री.), नलिनी (ई. स्त्री.)
 कमळतंतू - बिस (अ. नपुं.), मृणाल (अ. पुं.)
 कमान असलेला दरवाजा - तोरण (अ. पुं.)
 कमी दर्जाचा - निकृष्ट (वि.), नर्मन् (न. नपुं.)
 कविता - कविता (आ. स्त्री.)
 काकडी - कर्कटी (ई. स्त्री.)
 कात्री - कर्तनी (ई. स्त्री.)
 कान - कर्ण (अ. पुं.)
 कारले - कारवेल्लम् (अ. नपुं.)
 कि.मी. - योजन (अ. नपुं.)
 किडा - कीट (अ. पुं.), कृमि (इ. पुं.)
 किती - कियत् (वि.), कति (अव्यय)
 किनारा - कूल (अ. नपुं.), तट (अ. पुं.)
 किरण - किरण (अ. पुं.), रश्मि (इ. पुं.)
 किल्ला - दुर्ग (अ. पुं.)
 किल्ली - कुंचिका (आ. स्त्री.), तल्लिका (आ. स्त्री.), ताली (ई. स्त्री.)
 किळसवाणे - बीभत्स (वि.)
 कुत्रा - सारमेय (अ. पुं.), कुक्कर (अ. पुं.), दंशक (अ. पुं.), भषक (अ. पुं.), श्वान (अ. पुं.), शूनि (इ. पुं.), श्वन् (न. पुं.), शुनक (अ.पुं.)
 कुमारी - वृषली (ई. स्त्री.)
 कुंभार - कुंभकार (अ. पुं.),
 केरसुणी - संमार्जनी (ई. स्त्री.)
 केस - केश (अ. पुं.)
 कोळी - ऊर्णनाभ (अ. पुं.)
 कोहळा - कूष्मांड (अ. पुं.), कूष्मांडक (अ. पुं.)
 क्रियापद - क्रियापद (अ. नपुं.)

क्रियापदाचे मूळ रूप - धातु (उ. पुं.)
 खडू - कठिका (आ. स्त्री.)
 खलाशी, नावाडी - नाविक (अ. पुं.), नाविन् (न. पुं.)
 खिडकी - वातायन (अ. नपुं.), गवाक्ष (अ. पुं.)
 खिन्न होणे - खिद् (४ आ.प.)
 खिन्न होणे - वि + सद् (१ प.प.)
 खिन्नता - खेद (अ. पुं.)
 खिळा - कील (अ. पुं.)
 खुर्ची - आसन्द (अ. पुं.)
 खुळखुळ आवाज - झणत्कार (अ.पुं.), झणझणा (आ.स्त्री.), झणझण (अ. नपुं.),
 खेकडा - कुलीर (अ. पुं.), कर्क (अ. पुं.)
 गळा - कण्ठ (अ. पुं.)
 गाडी, खटारा - शकट (अ. पुं.), शकट (अ. नपुं.)
 गिधाड - गृध्र (अ. पुं.)
 गिरणी - पेषणी (ई. स्त्री.)
 गिलावा - विलेप (अ. पुं.)
 गिळणे - निगरण (अ. नपुं.)
 गिळलेले - गीर्ण (वि.)
 गोगलगाय - शंबूक (अ. पुं.)
 गॅसची शेगडी - वायुचुम्बि (इ. स्त्री.), वायुचुम्बी (ई. स्त्री.)
 घडा - घट (अ. पुं.)
 घड्याळ - घटी (ई. स्त्री.)
 घर - गेह (अ. नपुं.), केतन (अ. नपुं.), गृह (अ. नपुं.), आलय (अ. नपुं.), निकेतन (अ. नपुं.),
 भवन (अ. नपुं.), सदन (अ. नपुं.), कुट (अ. पुं.), छत्वर (अ. पुं.), निवास (अ. पुं.), शाला (आ.
 स्त्री.), वसति (इ. स्त्री.), सद्मन् (न. नपुं.)
 घाई - संवेग (अ. पुं.), अतिवेग (अ.पुं.), प्रवेग (अ.पुं.)
 घोडा - अश्व (अ. पुं.), घोटक (अ. पुं.), हय (अ. पुं.), ताक्षर्य (अ. पुं.), तुरग (अ. पुं.), तुरङ्ग
 (अ. पुं.), तुरङ्गम (अ. पुं.), प्रमथ (अ. पुं.), सैधव (अ. पुं.), सप्ति (इ. पुं.), वाजिन् (इन्नन्त पुं.),
 लट्ट (उ. पुं.)
 चंद्र - कुमुदबांधव (अ. पुं.), चन्द्र (अ. पुं.), ताराधिप (अ. पुं.), दशाश्व (अ. पुं.), निशाकर (अ.
 पुं.), शशधर (अ. पुं.), शशांक (अ. पुं.), सोम (अ. पुं.), कौमुदीपति (इ. पुं.), कैरविन् (इन्नन्त पुं.)
 नक्षत्रनेमिन् (इन्नन्त पुं.), इन्दु (उ. पुं.), विधु (उ. पुं.), सुधांशु (उ. पुं.), श्वेतवाहन (अ. पुं.)
 चकाकणे - झगझगायति (नामधातु)

चमचा - चमस (अ. पुं.)
 चष्मा - उपनेत्र (अ. नपुं.)
 चाळणे - चालन (अ. नपुं.)
 चाळणी - चालनी (इ. स्त्री.)
 चिकटणे - लग् (१ प.प.), संज् (१ प.प.), सम् + दंश् (१ प.प.)
 चिकटलेला - प्रसक्त (वि.), विलग्न (वि.), संसक्त (वि.), सक्त (वि.), लग्न (वि.), संदष्ट (वि.)
 चिकाटी - तितिक्षा (आ. स्त्री.)
 चिखल - कर्दम (अ. पुं.), पंक (अ. पुं.), जम्बाल (अ. पुं.)
 चित्ता - चित्रक (अ. पुं.)
 चित्रविचित्र - शार (वि.)
 चित्रित - कर्बुर (वि.)
 चिन्ह केलेले - लांछित (वि.)
 चिन्ह - लक्षण (अ. नपुं.)
 चिमटा - सन्दंश (अ. पुं.)
 चिमणा - कामुक (अ. पुं.)
 चिमणी - चटका (आ. स्त्री.)
 चिलखत - अक्त्र (अ. नपुं.), संनाह (अ. पुं.), सज्जा (आ. स्त्री.), वर्मन् (न. नपुं.)
 चूल, शेगडी - चुल्लि (इ. स्त्री.), चुल्ली (ई. स्त्री.)
 चोर - हारक (अ. पुं.), कुंभिल (अ. पुं.), कुसुमाल (अ. पुं.), स्तेन (अ. पुं.), चौर (अ. पुं.),
 पटच्चर (अ. पुं.), पश्यतोहर (अ. पुं.), मलिम्लुच (अ. पुं.), मोष (अ. पुं.), लुटाक (अ. पुं.), लुंठ
 (अ. पुं.), हरक (अ. पुं.), तस्कर (अ. पुं.), दस्यु (उ. पुं.)
 च्या कडे - प्रति (अव्यय)
 छत्री - छत्र (अ. नपुं.)
 छिद्र - रंध्र (अ. नपुं.), छिद्र (अ. नपुं.), वेध (अ. पुं.)
 जन्म - प्रजनन (अ. नपुं.), जनन (अ. नपुं.), प्रसव (अ. पुं.), संभव (अ. पुं.), जनि (इ. पुं.),
 सूति (इ. स्त्री.), जन्मन् (न. पुं.), जनुस् (स्. नपुं.)
 जलद - झगति (अव्यय), झगिति (अव्यय), झटिति (अव्यय)
 जाणणे - बुध् (१ उ.प.), विद् (२ प.प.) ज्ञा (१ उ.प.), वि + ज्ञा (१ उ.प.)
 जाणणे - वेदन (अ. नपुं.), संवेदना (आ. स्त्री.),
 जायफळ - शालूक (अ.नपुं.)
 जिज्ञासा - कुतुक (अ. नपुं.)
 जिद्दीचा लढणारा - झल्ल (अ. पुं.)
 जिना - सोपान (अ. नपुं.)

जिवंत करणे - संजीवन (अ. नपुं.)
जिवंत प्राणी - जीविक (अ. पुं.)
जोडलेले - युत (वि.), शीत (वि.), श्लिष्ट (वि.), संयुक्त (वि.), संलग्न (वि.), संलिष्ट (वि.), संगत (वि.), संबद्ध (वि.)
जोडी - युग्म (अ. नपुं.), युगल (अ. नपुं.)
ज्यामुळे - येन (अव्यय)
ज्योतिषशास्त्र - खगोलविद्या (आ. स्त्री.)
ज्योतिषी - ग्रन्थिक (अ. पुं.), सामुद्रिक (अ. पुं.), ज्योतिष (अ. पुं.), ज्ञानिन् (इन्नन्त.पुं.)
ज्वाला - ज्वाला (आ. स्त्री.)
ज्वालामुखी - ज्वालामुखिन् (इन्नन्त. पुं.)
झरा - झर (अ. पुं.), झरा (आ.स्त्री.), झरी (आ.स्त्री.)
झाकलेले - छन्न (वि.), पिहित (वि.), प्रच्छन्न (वि.), प्रतिच्छन्न (वि.), प्रावृत (वि.), मीलित (वि.), वृत (वि.) संवृत (वि.)
झाड - कुज (अ. पुं.), द्रुम (अ. पुं.), पादप (अ. पुं.), साल (अ. पुं.), वृक्ष (अ. पुं.), शाखिन् , तरु (उ. पुं.)
झारा - रन्ध्रदर्वी (ई. स्त्री.)
झुडुप - झुंटा (अ. पुं.), झुप (अ. पुं.)
झोप - सुप्ति (इ. स्त्री.), प्रसुप्ति (इ. स्त्री.), शयन (अ. नपुं.), स्वाप (अ. पुं.), नित्यप्रलय (अ. पुं.), गुडाका (आ. स्त्री.), निद्रा (आ. स्त्री.)
झोपाळा - दोला (आ. स्त्री.)
टाकणे - त्यज् (१ प.प.), निक्षेप (अ. पुं.), परित्याग (अ. पुं.), परिहार (अ. पुं.), सर्ग (अ. पुं.), सम् + उज्झ् (६ प.प.), हा (३ प.प.), प्र + हा (३ प.प.), वि + हा (३ प.प.), नि + क्षिप् (६ उ.प.)
टिळा - तिलक (अ. नपुं.)
ठिकाण - प्रदेश (अ. पुं.), संनिवेश (अ. पुं.)
ठिणगी - स्फुल्लिंग (अ. पुं.)
ठिपक्याचा हरिण - सारंग (अ. पुं.)
ठिपक्याठिपक्याचा - विचित्र (वि.), शबल (वि.)
डास - मशक (अ. पुं.)
डोके - मस्तक (अ. नपुं.), शीर्ष (अ. नपुं.), केनार (अ. पुं.), मौलि (इ. पुं.), मूर्धन् (न. नपुं.), शिरस् (स्. नपुं.)
डोळा - नयन (अ. नपुं.), नेत्र (अ. नपुं.), लोचन (अ. नपुं.), अक्षि (अनियमित स्वरांत इ. नपुं.), चक्षुस् (स्. नपुं.)

ढग - मेघ (अ. पुं.), वारिवाह (अ. पुं.), नीरद (अ. पुं.), जीमूत (अ. पुं.), तोयद (अ. पुं.),
 पयोधर (अ. पुं.), बलाहक (अ. पुं.), धूम्रयोनि (इ. पुं.), तडित्वत् (त्. नपुं.), विहंग (अ. पुं.)
 ढिला - शिथिल (वि.)
 ढिलेपणा - शैथिल्य (अ. नपुं.)
 तळे - निपान (अ. नपुं.), कासार (अ. पुं.), तटाक (अ. पुं.), तडाग (अ. पुं.), पुष्कर (अ. पुं.),
 सरस् (स्. नपुं.)
 तराजू - तुला (आ. स्त्री.)
 तरुण - पोगंड (वि.), युवन् (न. पुं.)
 तरुणी - मध्यमा (आ. स्त्री.), योषा (आ. स्त्री.), योषिता (आ. स्त्री.), युवति (इ. स्त्री.), युवती (ई.
 स्त्री.), योषित् (त्. स्त्री.), रमणी (ई. स्त्री.)
 ताप - ज्वर (अ. पुं.), जूर्ति (इ. पुं.)
 तिखट - कट्ट (वि.)
 तिटकारा - घृणा (आ. स्त्री.)
 तिरके - तिरचीन (वि.)
 तिरळा - काण (वि.)
 तिरस्कार - तिरस्कार (अ. पुं.)
 तिळाचे झाड - तिल (अ. पुं.)
 तिसरा - तृतीय (सं. वि.)
 तिसरे युग - द्वापर (अ. नपुं.)
 तेज - वीर्य (अ. नपुं.), द्योत (अ. पुं.), प्रद्योत (अ. पुं.), भाम (अ. पुं.), प्रभा (आ. स्त्री.), कांति
 (इ. स्त्री.), छवि (इ. स्त्री.), दीप्ती (इ. स्त्री.), भास् (स्. नपुं.), रोचिस् (स्. नपुं.)
 तोंड - मुख (अ. नपुं.), वदन (अ. नपुं.)
 त्याग - त्याग (अ. पुं.)
 त्याचा - तदीय (वि.)
 त्यानुसार - तथा (अव्यय)
 त्याप्रमाणे - तथा च (अव्यय)
 त्यावेळेसंबंधी - तदानींतन (वि.)
 त्यासारखे - तादृश (वि.)
 त्रिकुट - त्रय (वि.)
 त्वचा - त्वच् (च्. स्त्री.)
 थाळी - स्थाली (ई. स्त्री.)
 दिलेले - दत्त (वि.), वितीर्ण (वि.), विसृष्ट (वि.)
 दिवस - दिन (अ. पुं.)

दिवसा झोप - दिवास्वप्न (अ. नपुं.)
 दिवसा - दिवा (अव्यय)
 दिवा ओवाळणे - नीरांजना (आ. स्त्री.)
 दिवा - दीप (अ. पुं.), प्रदीप (अ. पुं.)
 दिवाळी - दीपावलि (इ. स्त्री.)
 दिव्याची काजळी - दीपकिट्ट (अ. नपुं.)
 दिव्याची ज्योत - दीपकलिका (आ. स्त्री.)
 दिशा - दिशा (आ. स्त्री.), काष्ठा (आ. स्त्री.), दिश (श. स्त्री.)
 दिसणारे - दृग्गोचर (वि.)
 दिसणे - भान (अ. नपुं.)
 दुष्ट - कदाचार (वि.), कृष्णवर्त्मा (वि.), नृशंस (वि.), जाल्म (वि.), दुरात्मा (वि.), दुष्ट (वि.),
 खल (अ. नपुं.) दुर्जन (वि.)
 द्रव्य - धन (अ.नपुं.), लभस (अ. पुं.)
 द्राक्ष - द्राक्षा (आ. स्त्री.)
 द्रौपदी - पांचाली (ई. स्त्री.)
 धीट, निर्भय - धीर (वि.), धृष्ट (वि.)
 धुके - धूमिका (आ. स्त्री.), कूहा (आ. स्त्री.),
 धुतलेले - धौत (वि.)
 धुरकट - धूमल (वि.)
 धूळ, पूड - धूलि (इ. स्त्री.), धूली (ई. स्त्री.)
 धूर - धूम (अ. पुं.)
 धिक्कार - धिक् (अव्यय), न्यक्करण (अ. नपुं.)
 धैर्य - धृति (इ. स्त्री.), धैर्य (अ. नपुं.)
 ध्यान, विचार करणे - ध्यै (१ प.प.)
 नदी - निम्नगा (आ. स्त्री.), नडिनी (ई. स्त्री.), नदी (ई. स्त्री.), तटिनी (ई. स्त्री.), तरङ्गिणी (ई.
 स्त्री.), द्रवन्ती (ई. स्त्री.), धुनी (ई. स्त्री.), वाहिनी (ई. स्त्री.), वेगिनी (ई. स्त्री.), स्रुवती (ई.
 स्त्री.), सरित् (त्. स्त्री.)
 नाक - नासिका (आ. स्त्री.)
 नाश - व्यापादन (अ. नपुं.), नाश (अ. पुं.), प्रणाश (अ. पुं.), प्रलय (अ. पुं.), लोप (अ. पुं.),
 विध्वंस (अ. पुं.), विनाश (अ. पुं.), विनिपात (अ. पुं.), ध्वस्ति (इ. स्त्री.), निःकृति (इ. स्त्री.),
 ध्वंसन (अ. नपुं.)
 निःपक्षपाती - समदर्शिन् (इन्नन्त पुं.)
 निःसंशय - निःसंशय (वि.)

निंदा - कुत्सना (अ. नपुं.), जुगुप्सा (आ. स्त्री.), निंदा (आ. स्त्री.), निर्भर्त्सना (आ. स्त्री.), भर्त्सना (आ. स्त्री.)

निंदा करणे - निन्द् (१ प.प.)

निंदा झालेला - निंदित (वि.)

निंद्य - निंद्य (वि.)

निकटचे - संनिहित (वि.)

निकाल - निर्णय (अ. पुं.)

निखारा - अंगार (अ. पुं.)

निगडित - निगडित (वि.)

निघणे - प्र + स्था (तिष्ठ्) (१ आ.प.)

निघालेला - प्रस्थित (वि.)

निघून गेलेला - विगत (वि.)

निघून जाणे - निस् + क्रम् (१ प.प.), अप + इ (२ प.प.)

नित्य - नित्य (वि.), सार्वकालिक (वि.)

निदान - निदान (अ. नपुं.)

निंद्य - दूष्य (वि.)

निद्रारहित - विनिद्र (वि.)

निधन - निधन (अ. नपुं.)

निबंध - निबंध (अ. पुं.)

निमंत्रण - निमंत्रण (अ. नपुं.)

नियंता - नियामक (अ. पुं.), शासक (अ. पुं.), विविक्त (वि.)

नियंत्रक - संयमिन् (इन्नन्त पुं.)

नियंत्रण नसलेले - निरंकुश (वि.)

नियंत्रण - नियंत्रणा (आ. स्त्री.), संयम (अ. पुं.), याम (अ. पुं.)

नियम - विधान (अ. नपुं.), नियम (अ. पुं.)

नियमन करणे - यम् (१ प.प.), नि + ग्रह् (९ उ.प.)

नियोजन - नियोजन (अ. नपुं.)

निरपेक्ष - निर्मम (वि.)

निरर्थक पुनरावृत्ती - पिष्टपेष (अ. नपुं.)

निराधार - निःशरण (वि.)

निराळे - विभक्त (वि.), विभु (वि.)

निराळ्या जातीचा - विजातीय (वि.)

निराश - निराश (वि.)

निराशा - दौर्मनस्य (अ. नपुं.), नैराश्य (अ. नपुं.), वैफल्य (अ. नपुं.), निर्वेद (अ. पुं.), निराशा (आ. स्त्री.)

निरिच्छ - अकाम (वि.)

निरीक्षण करणे - निर् + ईक्ष् (१ आ.प.), लक्ष् (१० उ.प.)

निरुपयोगी - अकिंचित्कर (वि.), फल्गु (वि.), व्यर्थ (वि.)

निरुपयोगीपणा - वैयर्थ्य (अ. नपुं.)

निरोगी - कल्य (वि.), अगद (वि.)

निरोप घेणे - आ + प्रच्छ् (पृच्छ्) (६ प.प.)

निरोप - दूत्य (अ. नपुं.), दौत्य (अ. नपुं.), वाचिक (अ. पुं.)

निर्णय - प्रसमीक्षा (आ. स्त्री.)

निर्दय - कठोर (वि.), निरनुकोश (वि.), निर्घृण (वि.), निर्दय (वि.), प्रदुष्ट (वि.)

निर्दयपणा - नैर्घृण्य (अ. नपुं.)

निर्धन - अकिंचन (वि.), रिक्तहस्त (वि.)

निर्मनुष्य - निर्जन (वि.)

निर्मळ - स्वच्छ (वि.)

निर्माण करणे - निर्माण (अ. नपुं.), निर्मिति (इ. स्त्री.)

निर्माण करणे निर् + मा (२ प.प.)

निर्माण होणे - जन् (जाय्) (४ आ.प.), उद् + पद् (४ आ.प.)

निर्माता - प्रयोजक (अ. पुं.)

निर्मिती - संस्थापन (अ. नपुं.), समुद्भव (अ. पुं.)

निळे कमळ - पुष्कर (अ. नपुं.), राजीव (अ. नपुं.)

निळा - नील (वि.)

निवड करणे, वरणे - वृ (९ उ.प.)

निवडक - विशेष (वि.)

निवडलेला - विशिष्ट (वि.)

निवारण करणे - नि + वृ (१० उ.प.)

निवारलेले - वारित (वि.)

निवारा - आश्रय (अ. पुं.)

निशाण - पताका (आ. स्त्री.)

निश्चय - निश्चय (अ. पुं.), संकल्प (अ. पुं.)

निश्चित - ध्रुव (वि.), निश्चित (वि.)

निषेध - निषेध (अ. पुं.), धिक्कार (अ. पुं.)

निष्ठुरपणा - नैष्ठुर्य (अ. नपुं.)

निष्पाप – निर्लेप (वि.)
 निसर्ग – निसर्ग (अ. पुं.), प्रकृति (इ. स्त्री.), सृष्टि (इ. स्त्री.)
 नोकर – भृत्य (अ. पुं.), सेवक (अ. पुं.)
 पंखा – व्यजन (अ. नपुं.)
 पक्षी – खग (अ. पुं.), खचर (अ. पुं.), पत्रवाह (अ. पुं.), विहग (अ. पुं.), विहंग (अ. पुं.), विहंगम (अ. पुं.), शकुनि (इ. पुं.), पक्षिन् (इन्नन्त. पुं.), पतत्रिन् (इन्नन्त. पुं.)
 पडवळ – पटोल (अ. पुं.), पटोलिका (आ. स्त्री.)
 पतंग – वाताट (अ. पुं.)
 पद्धत – पद्धति (इ. स्त्री.), प्रकार (अ. पुं.), प्रक्रिया (आ. स्त्री.), विधा (आ. स्त्री.), प्रणाली (ई. स्त्री.), रीति (इ. स्त्री.), शैली (ई. स्त्री.)
 पदवी – उपाधि (इ. स्त्री.), पदवि (इ. स्त्री.), पदवी (ई. स्त्री.)
 पर्वत – कुभृत (अ. पुं.), नग (अ. पुं.), दर्दर (अ. पुं.), थ (अ. पुं.), धर (अ. पुं.), रत्नसानु (उ. पुं.)
 पळी – दर्वी (ई. स्त्री.), दर्विका (आ. स्त्री.)
 पाणी – तोय (अ. नपुं.), नीर (अ. नपुं.), तामर (अ. नपुं.), सलिल (अ. नपुं.), वारि (इ. नपुं.), जल (अ. नपुं.)
 पाप – कश्मलम् (अ. नपुं.), दुरित (अ. नपुं.), अघ (अ. नपुं.), किण्व (अ. नपुं.), पातक (अ. नपुं.), मालिन्य (अ. नपुं.), वृजिन (अ. नपुं.), कल्मष (अ. पुं.)
 पापड – पर्पट (अ. नपुं.)
 पाय – चरण (अ. पुं.), पाद (अ. पुं.)
 पायताण, चपला – उपानह (ह. स्त्री.)
 पावसाचा वारा – झ (अ.पुं.)
 पावसाळी वाऱ्याचा आवाज – झंझा (आ.स्त्री.)
 पावसासह वारा – झंझावात (अ.पुं.)
 पिंजरा – पंजर (अ. नपुं.)
 पिकलेले – पक्त्रिम (वि.), परिपक्व (वि.)
 पिडणे – उप + रुध् (७ उ.प.)
 पिणे – पा (पिब्) (१ प.प.), आ + चम् (१ प.प.)
 पिणे – पान (अ. नपुं.)
 पित्त – पित्त (अ. नपुं.)
 पित्ताशय – यकृत (अ. नपुं.)
 पित्यासंबंधी – पैत्र (वि.)
 पिळू – शाव (अ. पुं.), पोत (अ. पुं.)

पिवळा - पीत (वि.)
 पिशाच्च - भूतगण (अ. पुं.), वेताल (अ. पुं.)
 पीठ - पिष्ट (अ. नपुं.)
 पुष्कळ - प्रभूत (वि.), पुष्कल (वि.), बहुल (वि.), बहु (वि.), भूरि (वि.), विपुल (वि.), समधिक (वि.), दूरेण (अव्यय), निकामम् (अव्यय), नितांतम् (अव्यय), प्रकामम् (अव्यय), भृशम् (अव्यय)
 पूल - सेतु (उ. पुं.)
 पृथ्वी - मर्त्यलोक (अ. पुं.), मृत्युलोक (अ. पुं.), धरा (आ. स्त्री.), रसा (आ. स्त्री.), वसुंधरा (आ. स्त्री.), वसुदा (आ. स्त्री.), वसुधा (आ. स्त्री.), विपुला (आ. स्त्री.), पृथ्वी (ई. स्त्री.), जगती (ई. स्त्री.), द्वीपवती (ई. स्त्री.), धरणी (ई. स्त्री.), पृथिवी (ई. स्त्री.), मही (ई. स्त्री.), मेदिनी (ई. स्त्री.), मौली (ई. स्त्री.), वसुमती (ई. स्त्री.), वाराही (ई. स्त्री.), कु (उ. स्त्री.)
 पेटी - मंजूषा (आ. स्त्री.), मंजूषिका (आ. स्त्री.)
 पेन - लेखनी (ई. स्त्री.)
 पेला - चषक (अ. पुं.)
 पोट - तुन्द (अ. नपुं.), उदर (अ. नपुं.), जठर (अ. नपुं.), पक्काशय (अ. नपुं.), कुक्ष (अ. पुं.), कोष्ठ (अ. पुं.)
 प्रकाश - महस् (अ. नपुं.), प्रकाश (अ. पुं.), भा (आ. स्त्री.), विभा (आ. स्त्री.), ज्योतिस् (न्. नपुं.)
 प्रकाशकिरण - शिपि (इ. पुं.), मयूख (अ. पुं.), दीधिति (इ. स्त्री.), मरीचि (इ. पुं.)
 प्रकाशणे - प्र + काश् (१ आ.प.), द्युत् (द्योत्) (१ आ.प.), प्र + ज्वल् (१ प.प.)
 प्रकाशन - प्रकाशन (अ. नपुं.)
 प्रकाशमान आकाश - रोचन (अ. नपुं.)
 प्रकाशित - प्रदीप्त (वि.)
 प्रकृती - स्वभाव (अ. पुं.)
 प्रखर बुद्धिमान - प्रभास्वर (वि.)
 प्रखर वेग - प्रवेग (अ. पुं.)
 प्रख्यात होणे - प्रथ् (१ आ.प.)
 प्रगती - प्रगमन (अ. नपुं.), श्रेढी (ई. स्त्री.)
 प्रजा - प्रजा (नित्य ब.व.), (आ. स्त्री.)
 प्रणाम - नमस्कार (अ. पुं.)
 प्रतिकार - प्रतिविधान (अ. नपुं.)
 प्रतिक्रिया - प्रतिक्रिया (आ. स्त्री.)
 प्रतिज्ञा करणे - प्रति + ज्ञा (१ उ.प.)
 प्रतिबिंब - प्रतिफल (अ. नपुं.)

प्रतिमा – प्रतीक (अ. नपुं.), प्रतिबिंब (अ. नपुं.), पुत्तली (ई. स्त्री.), मूर्ति (इ. स्त्री.)
 प्रतिवादी पक्ष – प्रतिपक्ष (अ. पुं.)
 प्रत्यक्ष – साक्षात् (अव्यय)
 प्रत्युत्तर करणे – प्रति + वद् (१ प.प.)
 प्रत्येक वेळी – प्रतिवारम् (अव्यय)
 प्रदर्शन – प्रदर्शन (अ. नपुं.)
 प्रदेश – जनपद (अ. पुं.)
 प्रबंध – फक्किका (आ. स्त्री.)
 प्रमुख – मुख्य (वि.), श्रेष्ठिन् (इन्नन्त. पुं.)
 प्रयत्न करणे – यत् (१ प.प.), प्र + यस् (१ प.प.), प्र + यस् (४ प.प.)
 प्रयत्न – प्रत्युद्यम (अ. पुं.), प्रयास (अ. पुं.)
 प्रलय – संवर्त (अ. पुं.) प्लवन (अ. पुं.)
 प्रवचनकार – पारायणिक (अ. पुं.)
 प्रवास – पर्यटन (अ. नपुं.), प्रवास (अ. पुं.), संचार (अ. पुं.)
 प्रवासात असलेला – मार्गस्थ (वि.)
 प्रवासाला निघणे – प्रस्थान (अ. नपुं.)
 प्रवासी – पथिक (अ. पुं.), पांथ (अ. पुं.), मार्गिक (अ. पुं.), यात्रिक (अ. पुं.), यातु (उ. पुं.)
 प्रवाह – प्रस्रव (अ. पुं.), रय (अ. पुं.), स्रोतस् (स्. पुं.)
 प्रवीण – तान्त्रिक (वि.), विशारद (वि.)
 प्रवेश करणे – प्र + विश् (६ प.प.)
 प्रवेश – निवेश (अ. पुं.)
 प्रशंसनीय – प्रशस्त (वि.)
 प्रशंसा करणे – प्र + शंस् (१ प.प.)
 प्रशंसा केलेले – प्रस्तुत (वि.), संस्तुत (वि.)
 प्रश्न – प्रश्न (अ. पुं.), समस्या (आ. स्त्री.)
 प्रसन्न होणे – प्र + सद् – सीद् (१ प.प.)
 प्रसाधनाची खोली – प्रसाधनकक्षा (आ. स्त्री.), प्रसाधनगृह (अ. नपुं.)
 प्रसार – विस्तार (अ. पुं.)
 प्रसिद्ध करणारा – प्रकाशक (अ. पुं.)
 प्रसिद्ध – प्रथित (वि.), डम्बर (वि.), प्रख्यात (वि.), विख्यात (वि.)
 प्रसिद्धी – प्राकट्य (अ. नपुं.), समाज्ञा (आ. स्त्री.)
 प्रहार करणे – प्र + ह् (१ उ.प.)
 प्रांताचा अधिकारी – मांडलिक (अ. पुं.)

प्राचीन – पौराणिक (वि.)
प्राणी – जन्तु (उ. पुं.)
प्राप्ति – लब्धि (इ. स्त्री.)
प्रामाणिक – प्रांजळ (वि.)
प्रायश्चित्त – निष्कृति (इ. स्त्री.)
प्रारंभ करणे – प्र + आ + रभ् (१ आ.प.)
प्रार्थना – प्रार्थना (आ. स्त्री.)
प्रिय – वल्लभ (वि.)
प्रियकर – जार (अ. पुं.)
प्रीती – प्रेमन् (न. नपुं.)
प्रेत – शव (अ. नपुं.)
प्रेम करणे – स्निह् (४ प.प.)
प्रेम – प्रेम (अ. नपुं.), हार्द (अ. नपुं.), प्रणय (अ. पुं.), स्नेह (अ. पुं.), प्रीति (इ. स्त्री.)
प्रेमळ – वत्सल (वि.)
फणस – पनस (अ. पुं.)
फुफ्फुस – फुफ्फुस (अ. पुं.)
फरक दाखविणे – वि + शिष् (७ प.प.)
फरक – विक्रिया (आ. स्त्री.)
फळ देणारा – फलिन् (इन्नन्त. पुं.)
फळ – फल (अ. नपुं.)
फळा – फलक (अ. पुं.)
फळास येणे – फल् (१ प.प.)
फसवणूक – छलन (अ. नपुं.), प्रलंभ (अ. पुं.), प्रतारणा (आ. स्त्री.), उपाधि (इ. पुं.)
फसवला गेलेला – प्रलब्ध (वि.)
फसवा माणूस – विट (वि.)
फसवा – छद्मिन् (वि.), मायिक् (वि.)
फसविणारा – मदार (वि.)
फसविणे – वंच् (१० उ.प.)
फसविलेला – निकृत (वि.), वंचित (वि.), विप्रलब्ध (वि.)
फांदी – शाखा (आ. स्त्री.)
फाटणे – प्रदर (अ. पुं.)
फाडलेले – दारित (वि.), पाटित (वि.)
फायदा – लाभ (अ. पुं.)

फार उंच - प्रोन्नत (वि.)
 फार उष्ण - प्रखर (वि.)
 फार घाम - प्रस्वेद (अ. पुं.)
 फार चकाकित - देदीप्यमान (वि.)
 फार दूर - दूरम् (अव्यय)
 फार बदलणारा - अतिचर (वि.)
 फार बारीक - प्रतनु (वि.)
 फार रागीट - प्रकुपित (वि.)
 फासेपारधी - कौटिकिक (अ. पुं.)
 फिरणे - चर्या (आ. स्त्री.)
 फिर्याद - त्रियोनि (इ. स्त्री.)
 फुंकलेले - ध्मात (वि.)
 फुटणे - स्फुट् (६ प.प.)
 फुटणे - स्फोट (अ. पुं.)
 फुरफुर - घर्घर (वि.)
 फुलणारे, हासरे - स्मेर (वि.)
 फुलणारे - विकस्वर (वि.)
 फुलपाखरु - चित्रपतङ्ग (अ. पुं.)
 फुललेले - विकच (वि.)
 फुलातील तंतू - केसर (अ. पुं.)
 फुलातील रस - मरंद (अ. पुं.)
 फुसकारणे - फूत्कार (अ. पुं.)
 फूल - कुसुम (अ. नपुं.), पुष्प (अ. नपुं.), पुष्पक (अ. नपुं.), प्रसून (अ. नपुं.), सुमनस् (स्. नपुं.)
 फूस - विमोह (अ. पुं.)
 फेकणे - क्षिप् (६ उ.प.), अस् (४ प.प.)
 फेकलेले - परिक्षिप्त (वि.), प्रक्षिप्त (वि.), अस्त (वि.)
 फेस - फेन (अ. पुं.)
 फेसाळ - फेनिल (वि.)
 फोडणारा - भेदक (वि.)
 फोडणे - भिद् (७ उ.प.)
 फोन - दूरध्वनि (इ. पुं.), दूरवाणी (इ. स्त्री.)
 फ्रीज - शीतकपाट (अ. नपुं.)

बंदी – कारा (आ. स्त्री.)
 बंधन – नियमन (अ. नपुं.), बंध (अ. पुं.)
 बकरा – छगल (अ. पुं.), छाग (अ. पुं.)
 बकुलीचे झाड – बकुल (अ. पुं.)
 बक्षिस – पारितोषिक (अ. नपुं.)
 बगळा – कुरर (अ. पुं.), बक (अ. पुं.), बलाक (अ. पुं.)
 बचाव करणारा – प्रतिवादिन् (इन्नन्त. पुं.)
 बचाव – संरक्षण (अ. नपुं.)
 बडतर्फ – स्थानभ्रष्ट (वि.)
 बडबड करणे – प्र + लप् (१ प.प.), जल्प (१ प.प.)
 बडबड – प्रलपन (अ. नपुं.), मौखर्य (अ. नपुं.), विजल्पित (अ. नपुं.), प्रजल्प (अ. पुं.), प्रलाप (अ. पुं.)
 बडबड्या – जल्पक (वि.), तुण्डिल (वि.), वाचाट (वि.), वाचाल (वि.)
 बदल, फरक – परिवर्तन (अ. नपुं.), विपर्यय (अ. पुं.), व्यतिहार (अ. पुं.), विकृति (इ. स्त्री.)
 बदललेला – विकृत (वि.), विपर्यस्त (वि.)
 बनविलेले – कल्पित (वि.)
 बरे करणे – विरोपण (अ. नपुं.)
 बरोबर – सह (अव्यय), साकम् (अव्यय), सार्धम् (अव्यय)
 बरोबरीचा – तुल्य (वि.), सहित (वि.)
 बर्फ – प्रालेय (अ. नपुं.), तुषार (अ. पुं.), हिम (अ. पुं.)
 बर्फाचे – हैमवत् (वि.)
 बलराम – मुसलिन् (इन्नन्त. पुं.)
 बलवान – प्रबल (वि.), बलभद्र (वि.)
 बळी – बलि (इ. पुं.)
 बळेच – हठात् (अव्यय)
 बस – लोकयान (अ. नपुं.), नगरयान (अ. नपुं.),
 बसणे – आस् (२ आ.प.), उप + विश् (६ प.प.)
 बसलेला – संविष्ट (वि.), आसित (वि.)
 बहिणीचा मुलगा – भागिनेय (अ. पुं.)
 बहिरा – कर्णबधिर (वि.), बधिर (वि.)
 बहीण – भगिनी (ई. स्त्री.), यामिनी (ई. स्त्री.), स्वसृ (ऋ. स्त्री.)
 बहुतकरून – प्रायः (अव्यय)
 बहुतेक – भूयस् (वि.)

बांगडी - कंकण (अ. नपुं.)
 बांध - रोधस् (स्. नपुं.)
 बांधणे - बन्ध् (९ प.प.), रच् (१० उ.प.), ग्रन्थ् (९ प.प.), नह् (४ प.प.), सम् + यम् (१ प.प.)
 बांधणे - यमन (अ. नपुं.)
 बांधलेला - निबद्ध (वि.), बद्ध (वि.), संयत (वि.), नद्ध (वि.), पिनद्ध (वि.)
 बांबू - कीचक (अ. पुं.)
 बाई - वनिता (आ. स्त्री.)
 बाकदार - अंचित (वि.)
 बाकी राहिलेला - अतिशेष (अ. पुं.)
 बाग - उद्यान (अ. नपुं.), वाटिका (आ. स्त्री.)
 बाजार - पण्यशाला (आ. स्त्री.), पणि (इ. स्त्री.), हट्ट (अ. पुं.)
 बाजू - पार्श्व (अ. पुं.)
 बाजूला सारणे - प्रोत्सारण (अ. नपुं.)
 बाजूस ठेवलेला - संन्यस्त (वि.)
 बाटली - कूपी (ई. स्त्री.)
 बाण - सायक (अ. पुं.), नाराच (अ. पुं.), बाण (अ. पुं.), विशिख (अ. पुं.), शर (अ. पुं.), शिलीमुख (अ. पुं.), पत्रिन् (इन्नन्त. पुं.)
 बाणाचा भाता - तुणीर (अ. पुं.)
 बातमी - प्रवाद (अ. पुं.), वृत्तांत (अ. पुं.), संदेश (अ. पुं.), समाचार (अ. पुं.), वार्ता (आ. स्त्री.), श्रुति (इ. स्त्री.)
 बादली - द्रोणी (ई. स्त्री.), सेचनी (ई. स्त्री.)
 बायको - कलत्र (अ. नपुं.), यशा (आ. स्त्री.), पत्नी (ई. स्त्री.)
 बालपण - शैशव (अ. नपुं.)
 बाहुली - शालभंजि (आ. स्त्री.), पांचाली (ई. स्त्री.)
 बाहेर काढणे - निर्वासन (अ. नपुं.), निःसारण (अ. नपुं.), विवासन (अ. नपुं.)
 बाहेर जाणे - निःसरण (अ. नपुं.), निष्क्रमण (अ. नपुं.), निष्कासन (अ. पुं.), निर्गम (अ. पुं.), निर्गमन (अ. नपुं.)
 बाहेर टाकणे - निरास (अ. पुं.)
 बाहेर फेकणे - निःक्षेप (अ. पुं.)
 बाहेर - निर् (अव्यय), बहिस् (अव्यय)
 बाहेरचे - बाह्य (वि.)
 बाहेरील - बहिचर (वि.)

बिछाना – संस्तर (अ. पुं.), प्रस्तर (अ. पुं.)
 बिनविरोध – निर्विवाद (वि.)
 बी – बीज (अ. नपुं.)
 बीजगणित – बीजगणित (अ. नपुं.)
 बीळ – बिल (अ. नपुं.)
 बुटका – खर्व (वि.), वामन (वि.)
 बुडणे – नि + मस्ज् (मञ्ज्) (६ प.प.)
 बुडबुडा – बुदबुद (अ. पुं.), डिम्बिका (आ. स्त्री.)
 बुडी देणे – निमज्जन (अ. नपुं.)
 बुद्ध – तथागत (अ. पुं.)
 बुद्धाचा – बौद्ध (अ. पुं.)
 बुद्धिकौशल्य – शेमुषी (आ. स्त्री.)
 बुद्धिमान – कुशाग्र (वि.), बुद्धिमत् (वि.), सचेतस् (वि.), मेधाविन् (इन्नन्त. पुं.)
 बुद्धी – बुद्धिमत्ता (आ. स्त्री.), मेधा (आ. स्त्री.), प्रज्ञा (आ. स्त्री.), प्रतिभा (आ. स्त्री.), बुद्धि (इ. स्त्री.), धी (ई. स्त्री.), मति (इ. स्त्री.)
 बृहस्पती – बृहस्पति (अ. पुं.)
 बेचव – विरस (वि.)
 बेट – द्वीप (अ. नपुं.)
 बेडूक – मंडूक (अ. पुं.), दर्दुर (अ. पुं.), भेक (अ. पुं.), शालु (उ. पुं.)
 बेफाम – निर्दट (वि.)
 बेलाचे झाड – बिल्व (अ. पुं.)
 बेशुद्ध – मूर्च्छित (वि.), विचेतन (वि.)
 बैठक – विष्टर (अ. पुं.)
 बैल – बलीवर्द (अ. पुं.), वरीवर्द (अ. पुं.), वृष (अ. पुं.)
 बोट – अंगुली (ई. स्त्री.)
 बोथट – कुंठित (वि.)
 बोर – सौवीर (अ. नपुं.), बदर (अ. पुं.)
 बोलणारा – वाचक (अ. पुं.), वाग्मिन् (इन्नन्त. पुं.)
 बोलणे – वद् (१ प.प.), भण् (१ प.प.), भाष् (१ आ.प.), वि + आ + ह् (१ उ.प.), प्र + ब्रु (२ उ.प.), अभि + धा (३ उ.प.), गृ (९ प.प.), सम् + गृ (९ प.प.)
 बोलणे – वदन्ती (ई. स्त्री.)
 बोलण्यासारखे – वक्तव्य (वि.), वाच्य (वि.)
 बोललेले – प्रोक्त (वि.), लपित (वि.)

बोलाविलेला - हूत (वि.)
बौद्ध - मुक्तकच्छ (अ. पुं.), भिक्षु (उ. पुं.)
ब्रह्म - ब्रह्म (अ. नपुं.)
ब्रह्मचारी - ब्रह्मचारिन् (इन्नन्त. पुं.)
ब्रह्मदेव - ध (अ. पुं.), प्रजापति (इ. पुं.)
ब्राह्मण - द्विज (अ. पुं.), ब्राह्मण (अ. पुं.), विप्र (अ. पुं.)
ब्लेड - क्षुरपत्र (अ. नपुं.)
बॅटरी - करदीप (अ. पुं.)
बँक - वित्तकोष (अ. पुं.)
भक्त - भक्त (अ. पुं.), मोचक (अ. पुं.)
भक्ति - भक्ति (इ. स्त्री.)
भक्षण करणे - भक्ष (१० उ.प.)
भगवद्गीता - गीता (आ. स्त्री.)
भगवे - कषाय (वि.)
भजणे - भज् (१ उ.प.)
भजन - भजन (अ. नपुं.)
भटकणारा - चारण (वि.)
भटकणे - प्रव्रजन (अ. नपुं.), परिक्रम (अ. पुं.), परिभ्रम (अ. पुं.), भ्रम् (भ्राम्) (४ प.प.)
भय - भीति (इ. स्त्री.)
भयंकर - कराल(वि.), घोर (वि.), अतीव (वि.), डामर (वि.), प्रचंड (वि.), भीम (वि.), भीषण (वि.), भीष्म (वि.), भैरव (वि.), रौख (वि.)
भयानक - भयानक (वि.), विकट (वि.)
भरणे - पूर् (४ आ.प.)
भरती - दरणि (ई. स्त्री.)
भरपूर - प्राचुर्य (वि.)
भरभराट होणे - सम् + ऋध् (४ प.प.)
भरलेला - पूरित (वि.), समाकुल (वि.), शालिन् (इन्नन्त. पुं.)
भरीव - सांद्र (वि.)
भवितव्य - भवितव्य (अ. नपुं.)
भविष्य - भविष्य (अ. नपुं.)
भव्य - भव्य (वि.)
भस्म - भसित (अ. नपुं.)
भांडण - विवाद (अ. नपुं.), कलह (अ. पुं.), विग्रह (अ. पुं.), कलि (इ. पुं.)

भांडमूल्य – भांडमूल्य (अ. नपुं.)
 भांडवल – पतरपण (अ. नपुं.)
 भांडार – भांडागार (अ. नपुं.)
 भांडे – पात्र (अ. नपुं.), भांड (अ. नपुं.), कर्पर (अ. पुं.), कुंभ (अ. पुं.), गडु (उ. पुं.)
 भाऊ – सहोदर (अ. पुं.), सोदर (अ. पुं.), भ्रातृ (ऋ. पुं.), बंधु (उ. पुं.)
 भाग करणारा – भाजक (वि.)
 भाग – प्रकरण (अ. नपुं.), कांड (अ. पुं.), अंश (अ. पुं.), भाग (अ. पुं.), विभाग (अ. पुं.),
 व्यवच्छेद (अ. पुं.)
 भाग्य – भागधेय (अ. नपुं.)
 भाचा – जामेय (अ. पुं.)
 भाजणे – भर्जन (अ. नपुं.)
 भाजी – शाक (अ. पुं.)
 भाजून काढणे – भ्रस्ज् (६ उ.प.)
 भाट – वैतालिक (अ. पुं.)
 भात – शालि (इ. स्त्री.), ओदन (अ.नपुं.)
 भाता – भस्त्रा (आ. स्त्री.)
 भारत – भरतखंड (अ. पुं.), जम्बुद्विप (अ. पुं.)
 भारताचा नागरिक – भारतीय (अ. पुं.)
 भाला – नालीक (अ. पुं.), शूल (अ. पुं.), शंकु (उ. पुं.)
 भालेवाला – शूलिन् (इन्नन्त. पुं.)
 भावनावश – विकारिन् (इन्नन्त. पुं.)
 भाववाचक – भाववाचक (वि.)
 भाविक – भाविक (वि.)
 भाषण करणे – भाष् (१ प.प.)
 भाषण – भाषण (अ. नपुं.), लपन (अ. नपुं.), वचन (अ. नपुं.), व्याख्यान (अ. नपुं.), लाप (अ.
 पुं.), व्याहार (अ. पुं.), वाणी (ई. स्त्री.), वचस् (स्. नपुं.)
 भाषा – वाचा (आ. स्त्री.), भारती (ई. स्त्री.), गिरा (आ. स्त्री.), गिर् (र. स्त्री.)
 भाषान्तर – भाषांतर (अ. नपुं.)
 भासविणे – निमीलिका (आ. स्त्री.)
 भिकारी – याचक (अ. पुं.), रंक (अ. पुं.)
 भिक्षा – भिक्षा (आ. स्त्री.)
 भिणे – त्रस् (४ प.प.), भी (३ प.प.)–
 भित्रा – त्रसुर (वि.), भीरु (वि.), साशंक (वि.), कातर (अ. पुं.)

भिल्ल - किरात(अ. पुं.), निषाद (अ. पुं.), भिल्ल (अ. पुं.)
भीतिदायक आवाज - डिंब (अ. पुं.)
भीती - भय (अ. नपुं.), साध्वस (अ. नपुं.), त्रास (अ. पुं.), दर (अ. पुं.), परित्रास (अ. पुं.),
संत्रास (अ. पुं.), भी (ई. स्त्री.)
भीम - वृकोदर (अ. पुं.)
भीषण - रुद्र (वि.)
भुंगा - द्विरेफ (अ. पुं.), भृंग (अ. पुं.), भ्रमर (अ. पुं.), भ्रमरक (अ. पुं.), मधुकर (अ. पुं.), रोलंब
(अ. पुं.), मधुप (अ. पुं.)
भुकेलेला - जिघत्सु (वि.), बुभुक्षित (वि.)
भुवई - भृकुटी (ई. स्त्री.), भ्रू (ऊ. स्त्री.)
भूकंप - भूकंप (अ. पुं.)
भूगोल - भूगोल (अ. पुं.)
भूत - पिशाच (अ. पुं.), यातुधान (अ. पुं.)
भूतकालवाचक प्रत्यय - स्म (भूतकालवाचक प्रत्यय)
भूतदया - भूतदया (आ. स्त्री.)
भूषणास्पद - ललाम (वि.)
भेग - भंगी (ई. स्त्री.)
भेट, देणगी - ढौकन (अ. नपुं.)
भेट - पूर्णपात्र (अ. नपुं.), प्रदान (अ. नपुं.), मेलन (अ. नपुं.), संग (अ. पुं.), समागम (अ. पुं.)
भेटणे - मिल् (६ उ.प.)
भेंडी - भिंडीतक (अ. पुं.)
भोक - छिद्र (अ. नपुं.), विवर (अ. नपुं.), भेद (अ. पुं.), श्वभ्र (अ. पुं.)
भोगणारा - भोगिन् (इन्नन्त. पुं.)
भोपळा - तुम्बा (आ. स्त्री.)
भोळसट - मुग्ध (वि.)
भोवती - परि (अव्यय), परितः (अव्यय)
भोवळ - मूर्च्छा (आ. स्त्री.)
भ्यायलेला - भीत (वि.), विक्लव (वि.), विद्रुत (वि.), चकित (वि.)
भ्रम - तमिस्र (अ. नपुं.), भ्रांति (इ. स्त्री.)
भ्रष्ट - भ्रष्ट (वि.)
भ्रष्टाचार - धौर्तिक (अ. पुं.)
भ्रामक - भ्रामक (वि.)
भरु - चिक्कण (वि.), पेशल (वि.), मसृण (वि.), मृदु (वि.), श्लक्षण (वि.)

मंगळ - भौम (वि.)
मंडप - मंडप (अ. पुं.)
मंत्री - ग्रन्थिहर (अ. पुं.), सचिव (अ. पुं.), मंत्रिन् (इन्नन्त पुं.)
मंद - अक्रिय (वि.), जडता (वि.), मंथर (वि.), मंदगती (वि.), कुचर (वि.)
मंदपणा - जडता (आ. स्त्री.)
मऊपणा - मार्दव (अ. नपुं.)
मगर - ग्राह (अ. पुं.)
मजबूत - निविष्ट (वि.)
मजूर - श्रमिक (अ. पुं.)
मठपती - महंत (अ. पुं.)
मतभेद - विसंवाद (अ. पुं.), विमति (इ. स्त्री.)
मतभेद - वैमत्य (अ. नपुं.)
मत्त हत्ती - चालक (अ. पुं.)
मत्सराने - सासूयम् (अव्यय)
मत्सरी - वक्रदृष्टी (इ. स्त्री.)
मदत - साहाय्य (अ. नपुं.), साह्य (अ. नपुं.)
मदतनीस - साहाय्यक (वि.)
मदन - मनसिज (अ. नपुं.), झषकेतन (अ. पुं.), मकरकेतन (अ. पुं.), मदन (अ. पुं.), मन्मथ
(अ. पुं.), पुष्पकेतु (उ. पुं.)
मध - कुसुमासव (अ. नपुं.), पुष्पसार (अ. पुं.), मकरंद (अ. पुं.), मधु (उ. नपुं.)
मधमाशी - मधुमक्षिका (आ. स्त्री.)
मधला - मध्यम (वि.), मध्य (वि.)
मधुमेह - मधुमेह (अ. पुं.), प्रमेह (अ. पुं.)
मध्यरात्र - निशीथ (अ. पुं.)
मध्यस्थ - मध्यस्थ (वि.)
मध्यांतर - कालान्तर (अ. पुं.)
मन - चित्त (अ. नपुं.), मानस (अ. नपुं.), मनस् (अ. नपुं.), मानस (अ. नपुं.), चेतस् (स्. नपुं.)
मनगट - प्रकोष्ठ (अ. पुं.), प्रकोष्ठक (अ. पुं.), मणिबंध (अ. पुं.)
मनधरणी - संराधन (अ. नपुं.)
मना केलेले - निषिद्ध (वि.)
मनाचे - मनोमय (वि.) मानसिक (वि.)
मनास वाटेल तसे - यथाकामम् (अव्यय)
मनासारखा वेगवान - मनोजव (वि.)

मनुष्याचे - मानुष (वि.)
 मरण - मृत्यु (उ. पुं.), मरण (अ.नपुं.)
 मरणे - मृ (प्रिय) (६ आ.प.)
 मरणोन्मुख - मुमूर्षु (वि.)
 मर्त्य - मर्त्य (वि.)
 मर्यादा - सीमा (आ. स्त्री.)
 मलय - मलय पर्वत (अ. पुं.)
 मसूर डाळ - मसुर (अ. पुं.)
 मस्तक - वरांग (अ. नपुं.), शिरस् (स्. नपुं.), मस्तक (अ.नपुं.)
 महत्वाचे - तात्विक (वि.)
 महान योद्धा - अतिरथ (अ. पुं.)
 महापातक - अतिपातक (अ. नपुं.)
 महारोग - कुष्ठ (अ. नपुं.)
 महिना - मास (अ. पुं.)
 महिन्याचा - मासिक (वि.)
 माकड - कीश (अ. पुं.), शाखामृग (अ. पुं.), झम्पाक (अ. पुं.), प्लवंगम (अ. पुं.), मर्कट (अ. पुं.), कपि (इ. पुं.), लांगूलिन् (इन्नन्त पुं.)
 मांजर - मार्जार (अ. पुं.), बिडाल (अ. पुं.)
 मांडी - जघन (अ. नपुं.), अंक (अ. पुं.), सक्थि (इ. स्त्री.)
 मांस - तरस (अ. नपुं.), कीर (अ. नपुं.), मांस (अ. नपुं.), पल (अ. नपुं.), पिशित (अ. नपुं.)
 माखणे - लिप् (लिंप) (६ उ.प.)
 माखलेले - अक्त (वि.), दिग्ध (वि.), लिप्त (वि.)
 माग - तन्त्र (अ. नपुं.)
 मागणे - याच् (१ प.प.), वन् (८ आ.प.)
 मागितलेले - याचित (वि.)
 मागील पान - मलपृष्ठ (अ. नपुं.)
 मागून घेणे - अनु + इ (२ प.प.)
 मागून जाणे - अनु + या (२ प.प.)
 मागे ओढणे - प्रत्याहार (अ. पुं.)
 मागे वळणे - विवर्त (अ. पुं.)
 माझा - मदीय (वि.), मामकीय (वि.), मामक (वि.)
 माझ्यासारखा - मादृश (वि.)
 माणसाळलेला - छेक (वि.)

माणिक - कुरुविंद (अ. पुं.), माणिक्य (अ. नपुं.)
 माणूस - मनुष्य (अ. पुं.), मानव (अ. पुं.), मनुज (अ. पुं.), नृ (ऋ. पुं.)
 माती - मृद् (द. स्त्री.), मृत्तिका (आ. स्त्री.), मृदा (आ. स्त्री.)
 मातीचा ढीग - स्तूप (अ. पुं.)
 मातीचा वाडगा - खर्पर (अ. पुं.)
 मातीचे - मृण्मय (वि.)
 मान देणे - मन् (१० प.प.)
 मान - मान (अ. पुं.), ग्रीवा (आ. स्त्री.)
 मानणे - मन् (८ आ.प.)
 माननीय - महनीय (वि.), मान्य (वि.)
 मान्यता - प्रतिज्ञा (आ. स्त्री.), संमति (इ. स्त्री.)
 माप - मिति (इ. स्त्री.)
 मामा - मातुल (अ. पुं.)
 माया - प्रतिभास (अ. पुं.)
 मायाळू - कृपालु (वि.)
 मार - ताडन (अ. नपुं.)
 मारणारा - हंतृ (वि.)
 मारणे - मार (अ. पुं.), हत्या (आ. स्त्री.)
 मारणे - तड (ताड) (१० उ.प.)
 मार्ग - सृति (इ. पुं.), पथिन् (इन्नन्त पुं.), सरणि (इ. पुं.), अध्वन् (न. पुं.), पदवि (इ. स्त्री.),
 पदवी (ई. स्त्री.)
 मारलेला - पराहत (वि.), प्रतिहत (वि.), हत (वि.), निहत (वि.)
 मालक असलेला - सनाथ (वि.)
 मालक - भट्ट (अ. पुं.), पति (इ. पुं.), स्वामिन् (इन्नन्त पुं.), भोक्तृ (ऋ. पुं. वि.), प्रभु (उ. पुं.),
 विभु (उ. पुं.)
 मालकी - स्वत्व (अ. नपुं.), स्वामित्व (अ. नपुं.)
 माळ - हार (अ. पुं.), मालिका (आ. स्त्री.), स्रज् (ज्. स्त्री.)
 मावणे - मा (२ प.प.)
 माशी - मक्षिका (आ. स्त्री.)
 मासा - मीन (अ. पुं.), जलज (अ. पुं.), झष (अ. पुं.), मत्स्य (अ. पुं.)
 माहिती - विज्ञापना (आ. स्त्री.), सूचना (आ. स्त्री.)
 माहीत असलेला - ज्ञात (वि.)
 मिटणे - मीलन (अ. नपुं.)

मिटणे - मील् (१ प.प.)
 मिति - संकीर्ण (वि.)
 मित्र - सुहृद् (अ. पुं.), वयस्य (अ. पुं.), सहाय (अ. पुं.), सखि (अनियमित इ. पुं.)
 मित्रता - मैत्री (ई. स्त्री.)
 मिळविणे - अर्ज (१ प.प.), लभ् (१ आ.प.), विद् (विद्) (६ उ.प.), अर्ज (१० उ.प.), आप् (५ प.प.), लभन (अ. नपुं.), लंभन (अ. नपुं.), समुपार्जन (अ. नपुं.), संपादन (अ. नपुं.)
 मिळविण्याजोगे - लभ्य (वि.)
 मिळविलेले - प्रतिपन्न (वि.), लब्ध (वि.), हस्तगत (वि.)
 मिळालेले - प्राप्त (वि.)
 मिसळ - मिश्रण (अ. नपुं.), संनिधान (अ. नपुं.), व्यतिकर (अ. पुं.), संकर (अ. पुं.)
 मिसळलेले - पृक्त (वि.), मिश्रित (वि.)
 मी - अस्मद् (सर्वनाम)
 मीठ - लवण (अ. नपुं.), सैधव (अ. नपुं.)
 मुंगी - पिपीलिका (आ. स्त्री.)
 मुंगूस - अंगूष (अ. पुं.), नकुल (अ. पुं.)
 मुंडन - मुंडन (अ. नपुं.)
 मुका - मूक (वि.)
 मुकुट - किरीट (अ. पुं.), कोटीर (अ. पुं.), मुकुट (अ. पुं.)
 मुकुटमणी - शिरोमणि (इ. पुं.)
 मुक्त - विशृंखल (वि.)
 मुक्ती - मोक्ष (अ. पुं.), विमोक्ष (अ. पुं.)
 मुख्य न्यायाधीश - दण्डपाल (अ. पुं.)
 मुख्य - प्रधान (वि.), प्रमुख (वि.), सूत्रधार (अ. पुं.)
 मुख्यत्वेकरून - विशेषतः (अव्यय)
 मुरली - मुरली (ई. स्त्री.)
 मुलगा - बालक (अ. पुं.), किशोर (अ. पुं.), कुमार (अ. पुं.), पुत्र (अ. पुं.), तनय (अ. पुं.), दायाद (अ. पुं.), पुत्र (अ. पुं.), माणवक (अ. पुं.), सुत (अ. पुं.), नंदिन् (इन्नन्त पुं.), बटु (उ. पुं.), वटु (उ. पुं.), सूनू (उ. पुं.)
 मुलगी - बालिका (आ. स्त्री.), कन्या (आ. स्त्री.), झला (आ. स्त्री.), तनया (आ. स्त्री.), तनुजा (आ. स्त्री.), कुमारी (ई. स्त्री.), पुत्री (ई. स्त्री.), दुहितृ (ऋ. स्त्री.)
 मुलीचा मुलगा - दौहित्र (अ. पुं.)
 मुळा - मूलक (अ. पुं.)
 मुळासकट - समूलम् (अव्यय)

मुसळ - मुसल (अ. पुं.)
 मूठ - मुष्टि (इ. स्त्री.)
 मूर्ख - मूर्ख (वि.), निर्बुद्ध (वि.), निष्प्रतिभ (वि.), मूढ (वि.), विमूढ (वि.)
 मूर्खपणा - मूर्ख्य (अ. नपुं.)
 मूर्च्छा येणे - मूर्च्छ (१ प.प.)
 मूर्च्छा - मोह (अ. पुं.), मूर्च्छा, (आ. स्त्री.), तमी (ई. स्त्री.)
 मूर्ती - प्रतिमा (आ. स्त्री.)
 मूल - तोक (अ. नपुं.), संतान (अ. नपुं.), डिम्भ (अ. पुं.), शिशु (उ. पुं.)
 मूल्य - शुल्क (अ. नपुं.)
 मूल - मूल (अ. नपुं.), व्युत्पत्ति (इ. स्त्री.)
 मूळचा - प्राकृत (वि.), मौल (वि.)
 मृगजळ - मृगजल (अ. नपुं.), मृगतृष्णा (आ. स्त्री.)
 मृत - परेत (वि.), प्रेत (अ. नपुं.)
 मृत्यू - मरण (अ. नपुं.), काल (अ. पुं.), महानिद्रा (आ. स्त्री.), मृत्यु (उ. पुं.)
 मृदंग - मुरज (अ. पुं.)
 मेंढा - मेष (अ. पुं.)
 मेंढी - अजा (आ. स्त्री.)
 मेंढ्यांची रांग - गड्डारका (आ. स्त्री.)
 मेंदू - मस्तिष्क (अ. नपुं.)
 मेण - सिक्थ (अ. नपुं.), मधुज (अ. नपुं.)
 मेणबत्ती - सिक्थवर्तिका (आ. स्त्री.)
 मेनका - अप्सरा (आ. स्त्री.), मेनका (आ. स्त्री.)
 मेरु पर्वत - मेरु (उ. पुं.)
 मेलेला - निलीन (वि.), परासु (वि.), मृत (वि.)
 मेहुणा - भावुक (अ. पुं.)
 मैत्री - सख्य (अ. नपुं.), सौहार्द (अ. नपुं.)
 मैत्रीण - सखी (ई. स्त्री.)
 मोकळा - विमुक्त (वि.)
 मोकळे केलेले - निर्मुक्त (वि.)
 मोक्ष इच्छिणारा - मुमुक्षु (वि.)
 मोक्ष - निर्याण (अ. नपुं.), निर्वाण (अ. नपुं.), मुक्ति (इ. स्त्री.)
 मोक्षाची इच्छा - मुमुक्षा (आ. स्त्री.)
 मोजके - परिमित (वि.)

मोजणे - मा (१ उ.प.), गण् (१० उ.प.)
मोजणे - मापन (अ. नपुं.)
मोजण्याचे साधन - परिमाण (अ. नपुं.)
मोजण्याजोगे - परिमेय (वि.), मेय (वि.)
मोजपट्टी - मानदंड (अ. पुं.)
मोजमाप - मात्रा (आ. स्त्री.)
मोजलेले - मित (वि.), समाख्यात (वि.)
मोठपणा - महती (ई. स्त्री.), प्रभाव (अ. पुं.)
मोठा आनंद - प्रह्लाद (अ. पुं.)
मोठा आवाज - नाद (अ. पुं.), प्रणाद (अ. पुं.)
मोठा गुण - प्रकर्ष (अ. पुं.)
मोठा गुणवान - अतिगुण (वि.)
मोठा नगरा - ढक्का (आ. स्त्री.)
मोठा रस्ता - राजमार्ग (अ. पुं.)
मोठा वेग - अतिरभस (अ. पुं.)
मोठा व्यापारी - पण्यपति (इ. पुं.)
मोठा - ज्यायस् (वि.), प्रौढ (वि.), बृहत् (वि.)
मोठी नदी - नद (अ. पुं.)
मोठी बहीण - अग्रजा (आ. स्त्री.)
मोठी लाट - कल्लोल (अ. पुं.)
मोठे झाड - वनस्पति (इ. पुं.)
मोठे पोट असणारा - तुन्दिल (वि.)
मोठे राज्य - साम्राज्य (अ. नपुं.)
मोठे सरोवर - दीर्घिका (आ. स्त्री.)
मोठे - महत् (वि.), विशाल (वि.)
मोठ्याने ओरडणे - प्र + आ + क्रुश् (१ प.प.)
मोठ्याने हसणे - वि + हस् (१ प.प.), प्रहसन (अ. नपुं.)
मोडणे - भञ्ज् (७ प.प.)
मोडणे - विघटन (अ. नपुं.), भंग (अ. पुं.), रुजा (आ. स्त्री.)
मोडलेले - दलित (वि.), भग्न (वि.), भिन्न (वि.)
मोती - मौक्तिक (अ. नपुं.), न (अ. पुं.), मुक्ता (आ. स्त्री.)
मोर - शिखिन् (इन्नन्त पुं.), मयूर (अ. पुं.), शतपत्र (अ. पुं.), मेनाद (अ. पुं.), कलापिन् (इन्नन्त पुं.), केकिन् (इन्नन्त पुं.), बर्हिन् (इन्नन्त पुं.), शिखंडिन् (इन्नन्त पुं.), षट्सानु (उ. पुं.)

मोराचा आवाज – केका (आ. स्त्री.)
मोराचा पिसारा – कलाप (अ. पुं.), बर्ह (अ. पुं.)
मोह – लोभन (अ. नपुं.)
मोहक स्त्री – ललिता (आ. स्त्री.)
मोहक – मनोरम (वि.), मनोहारिन् (वि.)
मोहरी – सर्षप (अ. पुं.)
मोहित होणे – मुह् (४ प.प.)
मोठेपणा – माहात्म्य (अ. नपुं.)
मौल्यवान ठेवा – निधि (इ. पुं.)
मौल्यवान मणी – स्यमंतक (अ. पुं.)
म्हटलेले – निगदित (वि.)
म्हणणे – गद् (१ प.प.)
म्हणून काय झाले – ततःकिम् (अव्यय)
म्हणून – अतः (अव्यय), फलतः (अव्यय)
म्हातारपण – जरा (आ. स्त्री.), वार्द्धक्य (अ. नपुं.)
म्हातारा – जर्जर (वि.), जीन (वि.), वृद्ध (वि.)
म्हैस – महिषी (ई. स्त्री.)
यंत्र – यंत्र (अ. नपुं.)
यंत्रकार – यंत्रक (अ. पुं.)
यंत्रशाळा – यंत्रशाला (आ. स्त्री.)
यक्ष – यक्ष (अ. पुं.)
यज्ञ – सव (अ. नपुं.), मख (अ. पुं.), मेध (अ. पुं.), यज्ञ (अ. पुं.), याग (अ. पुं.), होम (अ. पुं.), क्रतु (उ. पुं.)
यज्ञ करणारा – यज्वन् (अ. पुं.), (अ. पुं.), याज्ञिक (अ. पुं.), होतृ (ऋ. पुं. वि.)
यज्ञास योग्य – मेध्य (वि.)
यज्ञासाठीचे लाकूड – समिध् (ध. स्त्री.)
यत्न – घटन (अ. नपुं.)
यम – कृतांत (अ. पुं.), दण्डपाणि (इ. पुं.)
यश – साफल्य (अ. नपुं.), राधा (आ. स्त्री.)
यशस्वी – सफल (वि.), यशस्विन् (इन्नन्त. पुं.)
याचना करणे – याच् (१ प.प.)
याचना – याचना (आ. स्त्री.)
यातना – क्लेश (अ. पुं.)

यात्रा – यात्रा (आ. स्त्री.)
यात्रेकरु – तीर्थिक (अ. पुं.)
यापेक्षा – अतस् (अव्यय)
युग – युग (अ. नपुं.), शक (अ. पुं.)
युद्ध – संयत् (त्. स्त्री.), युद्ध (अ. नपुं.), संगर (अ. नपुं.), मृध (अ. नपुं.), योधन (अ. नपुं.), रण (अ. नपुं.), समर (अ. नपुं.), संगर (अ. पुं.)
युद्ध करणे – युध् (४ प.प.)
युद्धभूमी – रण्डिका (आ. स्त्री.)
युद्धस्मारक – रणस्तंभ (अ. पुं.)
येणे – आ + गम् (१ प.प.)
येथे – यत्र (अव्यय)
योगायोगाने – काकतालीय (अव्यय)
योगी – योगिन् (इन्नन्त पुं.)
योग्य – यथार्थ (वि.), न्याय्य (वि.), प्रासंगिक (वि.), योग्य (वि.), श्लील वि.), समंजस (वि.), समीचीन् (वि.)
योग्य असणे – क्लृप् (कल्प) (१ आ.प.)
योग्य रीतीने – यथावत् (अव्यय)
योग्य संबंध – समन्वय (अ. पुं.)
योग्यता – योग्यता (आ. स्त्री.), महिमन् (न. पुं.)
योग्यपणे – स्थाने (अव्यय)
योजना करणे – युज् (७ उ.प.)
योजना – प्रणिधान (अ. नपुं.), संविधान (अ. नपुं.), योजना (आ. स्त्री.)
योजलेला – प्रयुक्त (वि.)
योद्धा – ढालिन् (इन्नन्त पुं.), योधिन् (इन्नन्त पुं.), भट (अ. पुं.)
रंग देणारा – चित्रक (अ. पुं.)
रंग देणे – रंजन (अ. नपुं.)
रंग – रंग (अ. पुं.), राग (अ. पुं.), वर्ण (अ. पुं.)
रंगबदल – विराग (अ. पुं.)
रंगविलेले – चित्रित (वि.)
रंगहीन – विवर्ण (वि.)
रंगारी – रंजक (अ. पुं.)
रक्त – रुधिर (अ. नपुं.), रक्त (अ. नपुं.)
रक्षण करणे – रक्ष् (१ प.प.), त्रै (त्राय्) (१ आ.प.), परि + पाल् (१० प.प.), पा (२ प.प.)

रक्षण करणे - समर्थन (अ. नपुं.)
 रक्षण करण्यास योग्य - शरण्य (वि.)
 रक्षण - रक्षा (आ. स्त्री.)
 रक्षण करणारा - रक्षितृ (ऋ. पुं. वि.)
 रचणे - ग्रन्थ (९ प.प.), रच् (१० उ.प.)
 रचना - यंत्रणा (आ. स्त्री.)
 रडणे - रुद् (२ प.प.)
 रडणे - रोदन (अ. नपुं.), रुदन (अ. नपुं.)
 रत्न - रत्न (अ. नपुं.), मणि (इ. पुं.)
 रत्नांची खाण - कुट्टिम (अ. पुं.)
 रथ चालविणारा - सारथि (इ. पुं.)
 रथ - स्यंदन (अ. पुं.)
 रथाचा मालक - रथिन् (इन्नन्त पुं.)
 रमणीयता - रामण्य (अ. नपुं.)
 रमणे - रम् (१ आ.प.)
 रम्य - हृद्य (वि.)
 रवी - गर्गर (अ. पुं.), मंथन् (न. पुं.), मंथनी (ई. स्त्री.)
 रस - रस (अ. पुं.)
 रसद - पाथेय (अ. नपुं.)
 रसयुक्त - सरस (वि.)
 रसिक - रसिक (अ. पुं.)
 रस्ता - मार्ग (अ. पुं.), पथ (अ. पुं.), वर्तनी (ई. स्त्री.), वर्त्मन् (न. पुं.)
 रहस्य - रहस्य (अ. नपुं.)
 रहित - विहीन (अव्यय), रहित (अव्यय)
 रांग - आवली (ई. स्त्री.)
 रांगणे - अंख् (१० प.प.)
 रांगणे - सिंगण (अ. नपुं.)
 राक्षस - जातुधान (अ. पुं.), दानव (अ. पुं.), दैत्य (अ. पुं.), रक्षस् (स्. पुं.)
 राख होणे - भस्मसात् (अव्यय)
 राख - भस्मन् (न. नपुं.)
 राखणे - थ (अ. नपुं.)
 राग - क्रोध (अ. पुं.), रोष (अ. पुं.), संताप (अ. पुं.), कोप (अ. पुं.), रुषा (आ. स्त्री.), मन्यु (उ. पुं.)

रागावणे - कुप् (४ प.प.), क्रुध् (४ प.प.)
 रागावलेला - रुष्ट (वि.), संतप्त (वि.)
 रागिणी - रागिणी (ई. स्त्री.)
 रागीट मुद्रा - भ्रूक्षेप (अ. पुं.), भ्रूभंग (अ. पुं.), भ्रूविक्षेप (अ. पुं.)
 रागीट स्त्री - भामा (आ. स्त्री.)
 रागीट - कोपन (वि.), क्रोधालु (वि.)
 रागीट - रौद्र (वि.), सकोप (वि.)
 राजकन्या - भट्टिनी (ई. स्त्री.)
 राजकारण - राजनीति (इ. स्त्री.)
 राजधानी - पत्तन (अ. नपुं.), राजधानी (ई. स्त्री.)
 राजपुत्र - युवराज (अ. पुं.)
 राजमार्ग - रथ्या (आ. स्त्री.)
 राजवाडा - हर्म्य (अ. नपुं.), प्रासाद (अ. पुं.)
 राजहंस - कलहंस (अ. पुं.), राजहंस (अ. पुं.)
 राजा - नृप (अ. पुं.), महीपाल (अ. पुं.), क्षितिपाल (अ. पुं.), पार्थिव (अ. पुं.), लोकपाल (अ. पुं.), स्थपति (इ. पुं.), विशांपति (इ. पुं.), राजन् (न. पुं.)
 राजाची खुषमस्करी करणारा - नर्मसचिव (अ. पुं.)
 राज्य करणारा - मंडलिन् (वि.)
 राज्य - राज्य (अ. नपुं.)
 राज्यकर्ता - शासित (ऋ. पुं. वि.)
 राज्यपाल - देशिक (अ. पुं.)
 राज्याभिषेक - राज्याभिषेक (अ. पुं.)
 राणी - राज्ञी (ई. स्त्री.)
 रातकिडा - झिल्लि (इ. पुं.)
 रात्र - श्यामा (आ. स्त्री.), नक्तमुखा (आ. स्त्री.), निशा (आ. स्त्री.), घृताची (ई. स्त्री.), तमस्विनी (ई. स्त्री.), तुङ्गी (ई. स्त्री.), यामिनी (ई. स्त्री.), रजनी (ई. स्त्री.), रात्री (ई. स्त्री.), शर्वरी (ई. स्त्री.)
 रात्रंदिवस - अहर्निशम् (अव्यय), दिवानिशम् (अव्यय)
 रात्री फिरणारा - निशाचर (अ. पुं.)
 रात्री - दोषा (अव्यय), नक्तम् (अव्यय)
 रात्रीचे जेवण - नक्तभोजन (अ. नपुं.)
 रानटी जनावर - श्वापद (अ. पुं.)
 रानटी मनुष्य - पुलिंद (अ. पुं.), हूण (अ. पुं.), जाङ्गल (वि.), दस्त्र (वि.), वन्य (वि.), म्लेंच्छ (अ. पुं.)

रानडुकर - कोल (अ. पुं.)
रावण - दशकण्ठ (अ. पुं.), दशानन (अ. पुं.), पौलस्त्य (अ. पुं.), रावण (अ. पुं.)
राष्ट्र - राष्ट्र (अ. नपुं.)
राष्ट्रीय - राष्ट्रीय (वि.)
रास, ढींग - प्रकर (अ. पुं.)
रास नृत्य - रासक्रीडा (आ. स्त्री.)
राहणे - वस् (१ प.प.)
राहण्याची जागा - वास्तव्य (अ. नपुं.), धामन् (न. नपुं.), वास्तु (उ. पुं.)
राहिलेले - शेष (वि.)
राहु - राहु (उ. पुं.)
रिकामे करणे - रेचन (अ. नपुं.)
रिकामे - न (वि.), रिक्त (वि.)
रीत - विध (अ. पुं.)
रुंद - पृथु (वि.)
रुक्ष - रुक्ष (वि.)
रुचकर - रसवत् (वि.)
रुतलेला - विद्ध (वि.)
रुपे - रूप्य (अ. नपुं.), रौप्य (अ. नपुं.), श्वेतक (अ. नपुं.)
रुप्याचे - रौप्य (वि.)
रुढ झालेले - निरुढ (वि.)
रूपक - रूपक (अ. नपुं.)
रेघ - रेखा (आ. स्त्री.)
रेडा - महिष (अ. पुं.), सैरिभ (अ. पुं.)
रेडिओ - आकाशवाणी (ई. स्त्री.),
रेशमी कापड - क्षौम (अ. नपुं.), चीनांशुक (अ. नपुं.)
रेशीम - कौशेय (अ. नपुं.)
रोग - रुजा (आ. स्त्री.), व्याधि (इ. पुं.)
रोमांच - पुलक (अ. पुं.), रोमहर्ष (अ. पुं.), रोमांच (अ. पुं.), लोमहर्ष (अ. पुं.)
न्हास - भ्रंश (अ. पुं.)
लंगडा - खञ्ज (वि.)
लंपटपणा - लांपट्य (अ. नपुं.)
लक्ष देऊन - सावधानम् (अव्यय)
लक्षसंख्या - लक्ष (संख्या. वि.)

लक्ष्मी – चला (आ. स्त्री.), पद्मा (आ. स्त्री.), हरिप्रिया (आ. स्त्री.), लक्ष्मी (ई. स्त्री.), हेममालिनी (ई. स्त्री.)
लक्ष्य – शरव्य (अ. नपुं.)
लगाम – खलीन (अ. पुं.)
लगेच – अचिरम् (अव्यय), तदनंतर (अव्यय), द्राक् (अव्यय), सद्यस् (अव्यय)
लग्न झालेला – परिणीत (वि.)
लग्न – विवाह (अ. पुं.), पारिग्रहण (अ. नपुं.), यौन (अ. नपुं.), परिणय (अ. पुं.), दारग्रह (अ. पुं.), समुद्राह (अ. पुं.)
लटकता – प्रलंब (वि.)
लड्ड – स्फीत (वि.), पीवर (वि.), मांसल (वि.), मेदुर (वि.)
लड्डपणा – स्थौल्य (अ. नपुं.)
लढा – प्रधन (अ. नपुं.), संख्य (अ. नपुं.), संग्राम (अ. पुं.)
लढाऊ – युयुत्सु (उ. पुं.)
लतामंडप – कुंज (अ. पुं.), निकुंज (अ. पुं.)
लपविलेले – गुप्त (वि.)
लबाड – शठ (वि.), धूर्त (वि.), प्रतारक (वि.), वंचक (वि.), सव्याज (वि.)
लबाडी – कापट्य (अ. नपुं.), कूट (अ. नपुं.), कैतव (अ. नपुं.), कौटिल्य (अ. नपुं.), अतिसंधान (अ. नपुं.), शाठ्य (अ. नपुं.), वंचन (अ. नपुं.), व्याज (अ. नपुं.), माया (आ. स्त्री.)
लबाडीचे – तकिल (वि.)
लवंग – लवंग (अ. पुं.)
लवकर – सत्वरम् (अव्यय)
लसूण – लशुन (अ. पुं.)
लहर – हिल्लोल (अ. पुं.)
लहरी – स्वैरिन् (वि.)
लहान कासव – डुलि (इ. स्त्री.)
लहान तळे – पल्वल (अ. नपुं.)
लहान हत्ती – करभ (अ. पुं.), शरभ (अ. पुं.)
लहान – दभ्र (वि.), दहर (वि.), सूक्ष्म (वि.), स्वल्प (वि.)
लहानपण – कौमार (अ. नपुं.), बाल्य (अ. नपुं.)
लहानपणा – लाघव (अ. नपुं.)
लांडगा – कोक (अ. पुं.)
लांब – दूर (वि.)
लांबून – दूरतः (अव्यय), दूरात् (अव्यय)

लाकडी बाहुली - दारुका (आ. स्त्री.)
लाकूड - काष्ठ (अ. नपुं.), दारु (उ. नपुं.)
लाख - लक्तक (अ. पुं.), लाक्षा (आ. स्त्री.), जतु (उ. नपुं.)
लाज - त्रपा (आ. स्त्री.), व्रीडा (आ. स्त्री.), लज्जा (आ. स्त्री.), हेष (ष. स्त्री.)
लाजणे - लस्ज् (६ आ.प.)
लाजाळू - लज्जालु (वि.)
लाट - तरङ्ग (अ. पुं.), लहरी (ई. स्त्री.), वीचि (ई. स्त्री.)
लाड करणे - लालन (अ. नपुं.)
लाड केलेला - लालित (वि.)
लाडू - मोदक (अ. पुं.)
लाथ - पदप्रहार (अ. पुं.)
लाभ - प्रतिपत्ति (इ. स्त्री.), प्राप्ति (इ. स्त्री.)
लाल - आरक्त (वि.)
लालसरपणा - लौहित्य (वि.)
लालसा - लौल्य (अ. नपुं.)
लाळ - लाला (आ. स्त्री.)
लाह्या - धाना (आ. स्त्री.)
लिपी - लिपी (ई. स्त्री.)
लिहिणे - लिख् (६ प.प.)
लिहिलेले - लिखित (वि.), विरचित (वि.)
लुच्चा - कुहक (अ. पुं.)
लुटणे - निर्लूटन (अ. नपुं.)
लुटारु - लुंठक (अ. पुं.), पाटच्चर (अ. पुं.)
लूट - लोत्र (अ. नपुं.)
लूटमार - लुंटन (अ. नपुं.)
लेख - लेख (अ. पुं.)
लेखक - लेखक (अ. पुं.)
लेखन - लेखन (अ. नपुं.)
लेखनविषय - लेख्य (वि.)
लेखनिक - लिपिक (अ. पुं.)
लोंबणे - लम्ब (१ आ.प.)
लोक - जन (अ. पुं.)
लोखंड - लोह (अ. नपुं.), पारशय (अ. पुं.)

लोखंडाचे - लौह (वि.)
 लोखंडी गदा - तोमर (अ. पुं.)
 लोणी - दुग्धतालिय (अ. नपुं.), नवनीत (अ. नपुं.)
 लोभ धरणे - गृध् (४ प.प.), लुभ् (४ प.प.)
 लोभ, हाव - अतितृष्णा (आ. स्त्री.)
 लोभी - लंपट (वि.), लुब्ध (वि.), गर्धिन् (इन्नन्त. पुं.)
 लोहार - लोहकार (अ. नपुं.)
 वंश - कुल (अ. नपुं.)
 वंशज - वंशज (अ. पुं.)
 वकील - प्रतिनिधि (इ. पुं.)
 वक्ता - वक्तृ (ऋ. पुं. वि.)
 वगळणे - व्यावृत्ति (इ. स्त्री.)
 वचन देणे - प्रति + श्रु (५ प.प.)
 वचन - संधा (आ. स्त्री.)
 वजन केलेले - तुलित (वि.)
 वजन - तुलन (अ. नपुं.)
 वज्र - वज्र (अ. नपुं.), दम्भोलि (इ. पुं.), पवि (इ. पुं.)
 वडाचे झाड - वट (अ. पुं.)
 वडिलांकडील नातेवाईक - ज्ञाति (इ. स्त्री.)
 वडिलार्जित - पैतृक (वि.)
 वडील - तात (अ. पुं.), जनक (अ. पुं.), पितृ (ऋ. पुं.)
 वणवा - दाव (अ. पुं.)
 वध करणे - अभि + हन् (२ प.प.)
 वधू - वधू (ऊ. स्त्री.)
 वनराई - वृक्षवाटिका (आ. स्त्री.)
 वय - वयस् (स्. नपुं.)
 वर आलेले - समुदित (वि.)
 वर उचलणे - समुद्यम (अ. पुं.)
 वर बसणे - अधि + आस् (१ आ.प.)
 वर येणे - समुत्थान (अ. नपुं.)
 वरचढ - अतिग (वि.)
 वरचेवर - मुहुर्मुहुः (अव्यय), वारंवारम् (अव्यय)
 वरिष्ठ - वरिष्ठ (वि.)

वर्गमित्र – वर्ग्य (अ. पुं.)
 वर्ज्य करणे – वृज् (वर्ज्) (१० उ.प.)
 वर्णन करणे – वर्ण (१० उ.प.), कृत् (कीर्त्) (१० उ.प.),
 वर्णन – वर्णन (अ. नपुं.)
 वर्णमाला – वर्णमाला (आ. स्त्री.)
 वर्तुळ – मंडल (अ. नपुं.), वर्तुल (अ. नपुं.), परिमंडल (अ. नपुं.), बिंब (अ. नपुं.)
 वर्तुळाचा व्यास – व्यास (अ. पुं.)
 वर्ष – परिवत्सर (अ. नपुं.), वर्ष (अ. नपुं.), संवत् (अ. पुं.), संवत्सर (अ. पुं.), समा (आ. स्त्री.)
 वल्हे – नौकादंड (अ. पुं.)
 वळचण – वलभि (इ. स्त्री.)
 वसंत ऋतु – पिकबांधव (अ. पुं.), माधव (अ. पुं.), वसंत (अ. पुं.)
 वस्ती – संश्रय (अ. पुं.)
 वस्त्र – अंशुक (अ. नपुं.), निवसन (अ. नपुं.)
 वस्त्रासह – सचेल (वि.)
 वही – पुस्तिका (आ. स्त्री.)
 वा वा – हीही (अव्यय)
 वांगे – वृन्ताक (अ. पुं.)
 वांझुटी – वंध्या (वि.)
 वाईट अन्न – कदन्नम् (अ. नपुं.)
 वाईट आचरण – दुराचार (अ. पुं.)
 वाईट सवय – व्यसन (अ. नपुं.)
 वाईट – कु (अव्यय)
 वाईटदर्शक उपसर्ग – दुर् (अव्यय)
 वाकडा – जिह्वा (वि.), तिर्यच् (वि.), वक्र (वि.), कुटिल (वि.)
 वाकडेपणाने – तिर्यक् (अव्यय)
 वाकलेला – नत (वि.), प्रणत (वि.), बंधुर (वि.)
 वाक्य – वाक्य (अ. नपुं.)
 वागणूक – चारित्र्य (अ. नपुं.), व्यवहार (अ. पुं.), नीति (इ. स्त्री.), वृत्ति (इ. स्त्री.)
 वागणे – आ + वृत् (वर्त्) (१ प.प.), सम् + आ + चर् (१ प.प.)
 वाघ – व्याघ (अ. पुं.), शार्दूल (अ. पुं.), नखाशिन् (अ. पुं.), तीक्ष्णदंष्ट्र (अ. पुं.), पुंडरीक (अ. पुं.), हुड (अ. पुं.), द्वीपिन् (इन्नन्त पुं.)
 वाङ्मय – वाङ्मय (अ. नपुं.), साहित्य (अ. नपुं.)
 वाचणे – पठ् (१ प.प.), वच् (वाच्) (१० प.प.)

वाचन – वाचन (अ. नपुं.), पठन (अ. पुं.)
वाट पाहणे – प्रति + पाल् (१० उ.प.)
वाट पाहणे – प्रतीक्षा (आ. स्त्री.)
वाट – मार्ग (अ.पुं.), पथ (अ.पुं.)
वाटणे – वंटन (अ. नपुं.)
वाटसरु – पान्थस्थ (अ. पुं.)
वाटाणा – चणक (अ. पुं.)
वाटी – कटोरा (आ. स्त्री.)
वाटोळे – वर्तुल (वि.)
वाडा – सौध (अ. नपुं.)
वाडी, वस्ती – पल्ली (ई. स्त्री.)
वाढ – वर्धन (अ. नपुं.), विवृद्धि (इ. स्त्री.)
वाढणारे – वर्धमान (वि.), वर्धिष्णु (वि.)
वाढणे – रुह (रोह) (१ प.प.), वि (वय्) (१ प.प.), वृध् (वर्ध्) (१ आ.प.)
वाढदिवस – वर्धापन (अ. नपुं.)
वाढलेला – संरुढ (वि.), वर्धित (वि.), विरुढ (वि.)
वाण – वायन (अ. नपुं.)
वाणी – गिरा (आ. स्त्री.), वैखरी (ई. स्त्री.)
वात – वर्ती (ई. स्त्री.)
वादळ – झंझावात (अ. पुं.), झंझा (आ. स्त्री.)
वादळी – वातर (वि.)
वादविवाद – वाग्युद्ध (अ. नपुं.), वादविवाद (अ. पुं.)
वादात असलेले – वादग्रस्त (वि.)
वादी – द्वैरथ (वि.)
वाद्य वाजविणे – वादन (अ. नपुं.)
वाद्य – वादित्र (अ. नपुं.)
वानप्रस्थ – वानप्रस्थ (अ. पुं.)
वानर – बाहुक (अ. पुं.), वानर (अ. पुं.)
वाफ – बाष्प (अ. नपुं.)
वार – वासर (अ. पुं.)
वारंवार – पुनःपुनः (अव्यय)
वारसा – रिक्थ (अ. नपुं.)
वारा – अनिल (अ. पुं.), पवन (अ. पुं.), प्रधावन (अ. पुं.), प्रभंजन (अ. पुं.), मरुत् (त्. पुं.),

समीर (अ. पुं.), वात (अ. पुं.), दहनसारथि (इ. पुं.), मारुत (अ. पुं.), वायु (उ. पुं.)
वार्ताहर – वार्ताहर (अ. पुं.)
वार्धक्य – ज्यानि (इ. स्त्री.), वार्धक्य (अ. नपुं.)
वार्षिक – वार्षिक (वि.)
वाळणे – शोषण (अ. नपुं.)
वाळलेले – शुष्क (वि.)
वाळवंट – सैकत (अ. नपुं.), मरु (उ. पुं.)
वाळवी – घुण (अ. पुं.)
वाळा – झांकृत (अ. नपुं.), मंजीर (अ. पुं.)
वाळू – वालुका (आ. स्त्री.), सिकता (आ. स्त्री.)
वाळूचा काठ – पुलिन (अ. नपुं.)
वावटळ – तृणावर्त (अ. पुं.)
वास घेणे – घा (जिघ्र) (१ प.प.)
वास – धूपन (अ. नपुं.), गन्ध (अ. पुं.)
वासरु – वत्स (अ. पुं.)
वास्तुशास्त्र – स्थापत्य (अ. नपुं.)
वाहणे – स्त्रु (स्त्रव्) (१ प.प.), वह् (१ उ.प.), वा (२ प.प.)
वाहन – धोरण (अ. नपुं.), यान (अ. नपुं.)
विकणे – वि + क्री (९ आ.प.)
विकण्यासारखी – पण्य (वि.)
विकत घेणे – क्रय (अ. पुं.)
विकत घेतलेले – क्रीत (वि.)
विकसित होणे – वि + कस् (१ प.प.)
विकास करणारे – संवर्धक (वि.)
विकास – वृद्धि (इ. स्त्री.)
विक्री – विक्रय (अ. पुं.)
विखुरणे – कृ (किर्) (६ प.प.)
विखुरणे – विकिरणम् (अ. नपुं.), विक्षेपण (अ. नपुं.)
विखुरलेले – कीर्ण (वि.), प्रकीर्ण (वि.), विकीर्ण (वि.), विक्षिप्त (वि.)
विख्यात – प्रसिद्ध (वि.), विश्रुत (वि.)
विघ्न – लोडन (अ. नपुं.)
विचार करणे – चिन्तन (अ. नपुं.)
विचार करणे – वि + मृश् (६ प.प.), चिन्त् (१० उ.प.)

विचार केलेला - परामृष्ट (वि.)
विचारणारा - पृच्छक (वि.)
विचारणे - प्रच्छ (पृच्छ) (६ प.प.), अनु + युज् (७ आ.प.)
विचारपूर्वक - सवितर्क (वि.)
विचारलेले - पृष्ट (वि.)
विचारी - मनीषिन् (इन्नन्त पुं.)
विजयी - जित्वर (वि.), विक्रांत (वि.), जैत्र (अ. पुं.)
विज्ञान - विज्ञान (अ. नपुं.)
विडा - ताम्बूल (अ. नपुं.), पर्णवीटिका (आ. स्त्री.)
विणकर - कुविंद (अ. पुं.), कौलिक (अ. पुं.), वायक (अ. पुं.)
विणणे - गुम्फ (६ प.प.)
विणणे - वाय (अ. पुं.)
विणण्याचा घोटा - तुरी (ई. स्त्री.)
वितंडवाद - वितंडवाद (अ. पुं.)
वितळणे - द्रु (द्रव्) (१ प.प.), ली (९ प.प.)
वितळलेले - प्रलीन (वि.), विलीन (वि.)
विदूषक - विदूषक (अ. पुं.), भठड (अ. पुं.)
विद्या - विद्या (आ. स्त्री.)
विद्यार्थी - छात्र (अ. पुं.), श्रावक (अ. पुं.), शिष्य (अ. पुं.), विद्यार्थिन् (इन्नन्त पुं.)
विद्येसंबंधी - सारस्वत (वि.)
विद्वत्ता - पांडित्य (अ. नपुं.)
विद्वान - कृतविद्य (अ. पुं.)
विधवा - गतभतृका (आ. स्त्री.), रंडा (आ. स्त्री.), विधवा (आ. स्त्री.)
विधवेचे जीवन - वैधव्य (अ. नपुं.)
विधान - व्याहृति (इ. स्त्री.)
विनंती - प्रार्थना (आ. स्त्री.), विनति (इ. स्त्री.)
विनय - नति (इ. स्त्री.)
विनयशील - शालीन (वि.)
विनाकारण - अकारण (वि.), वृथा (अव्यय)
विपरीतपणा - वैपरीत्य (अ. नपुं.)
विपुल केस - केशपाश (अ. पुं.)
विपुल - प्राज्य (वि.)
विपुलता - बाहुल्य (अ. नपुं.)

विमान, आकाशयान – विमान (अ. नपुं.)
 विभक्त केलेले – व्यतिरिक्त (वि.)
 विभक्ती – विभक्ति (इ. स्त्री.)
 विभागणारा – विदारक (अ. पुं.)
 विभागणे – दलन (अ. नपुं.), परिच्छेद (अ. पुं.), दिति (इ. स्त्री.)
 विभूषित – विभूषण (वि.)
 वियोग – विश्लेष (वि.), विप्रयोग (अ. पुं.), विरह (अ. पुं.)
 विरक्त होणे – वि + रंज् (१ उ.प.)
 विरक्त – त्याग्निन् (वि.), संन्यासिन् (इन्नन्त पुं.)
 विरक्तपणा – वैराग्य (अ. नपुं.)
 विरघळणे – द्रुति (इ. स्त्री.)
 विरुद्ध जाणे – वि + रुध् (७ उ.प.)
 विरुद्ध मताचा – पाखंड (अ. पुं.)
 विरुद्ध – पराङ्मुख (वि.), विमुख (वि.), विरुद्ध (वि.), प्रत्यक् (अव्यय)
 विरुद्धता – व्यत्यास (अ. पुं.)
 विरोध – प्रतिकार (अ. पुं.), प्रतिघात (अ. पुं.), प्रतिषेध (अ. पुं.), विरोध (अ. पुं.), व्यतिरेक (अ. पुं.)
 विलीन होणे – विलय (अ. पुं.)
 विवर – कुहर (अ. नपुं.)
 विवाह – पारिग्रहण (अ. नपुं.), यौन (अ. नपुं.), परिणय (अ. पुं.), दारग्रह (अ. पुं.), समुद्वाह (अ. पुं.)
 विविध प्रकारे – नाना (अव्यय)
 विविध – विभिन्न (वि.)
 विविधता – वैचित्र्य (अ. नपुं.)
 विवेक – विवेक (अ. पुं.)
 विवेकी – विवेकिन् (वि.)
 विशेष शोभणे – वि + राज् (१ उ.प.)
 विशेषण – विशेषण (अ. नपुं.)
 विशेषकरून – सविशेषम् (अव्यय)
 विशेषता – वैशिष्ट्य (अ. नपुं.)
 विश्रांती घेणे – वि + श्रम् (श्राम्) (४ प.प.)
 विश्रांती – विश्रांति (इ. स्त्री.)
 विश्रांतीचे ठिकाण – विश्रामधाम (अ. नपुं.)

विश्व – ब्रह्मगोल (अ. पुं.), ब्रह्मांड (अ. नपुं.), विश्व (अ. नपुं.)
 विश्वस्त – विश्वस्त (वि.)
 विश्वास ठेवणे – वि + श्वस् (२ प.प.)
 विश्वास ठेवण्यास योग्य – विश्वसनीय (वि.)
 विश्वास – विश्वास (अ. पुं.), श्रद्धा (आ. स्त्री.), प्रतीति (इ. स्त्री.)
 विष – हालाहल (अ. नपुं.), विष (अ. नपुं.), कालकूट (अ. नपुं.)
 विषमता – वैधर्म्य (अ. नपुं.), वैशम्य (अ. नपुं.)
 विषय – विषय (अ. पुं.)
 विष्णु – केशव (अ. पुं.), चक्रधर (अ. पुं.), माधव (अ. पुं.), मुकुंद (अ. पुं.), हृषीकेश (अ. पुं.),
 हरि (इ. पुं.), शौरि (इ. पुं.), विष्णु (उ. पुं.)
 विष्णूचा भक्त – वैष्णव (अ. पुं.)
 विसरणे – विस्मरण (अ. नपुं.)
 विसरल्याचे चिन्ह – काकपद (अ. पुं.)
 विसर्जन करणे – वि + सृज् (६ प.प.)
 विसावलेला – निषण्ण (वि.)
 विसावा – विश्राम (अ. पुं.)
 विस्तव – अग्नि (इ. पुं.)
 विस्तार करणे – प्र + तन् (८ उ.प.)
 विस्तार – प्रसरण (अ. नपुं.), प्रसार (अ. पुं.), स्तृति (इ. स्त्री.)
 विस्तृत करणे – वि + स्तृ (५ उ.प.)
 विस्मरण – विस्मृति (इ. स्त्री.)
 विहार करणे – वि + हृ (१ उ.प.)
 विहीर – कूप (अ. पुं.), प्रपा (आ. स्त्री.), वापी (ई. स्त्री.)
 वीज – संपा (आ. स्त्री.), चपला (आ. स्त्री.), दामिनी (ई. स्त्री.), सौदामिनी (ई. स्त्री.), ह्लादिनी
 (ई. स्त्री.), तडित् (त्. स्त्री.), विद्युत् (त्. स्त्री.)
 वीणा – वीणा (आ. स्त्री.)
 वीर – वीर (अ. पुं.)
 वीस – विंशति (सं. वि.)
 वृद्ध होणे – जृ (१ प.प.)
 वृद्ध – स्थविर (वि.), वृद्ध (वि.), प्रवयस्(वि.)
 वेग – रभस (वि.), वेग (अ. पुं.), जूति (इ. स्त्री.), रंहति (इ. स्त्री.), रंहस् (स्. पुं.)
 वेगवान – अतिपातिन् (वि.)
 वेगळेपणाने – पृथक् (अव्यय)

वेढणे - परि + वृ (५ उ.प.)
 वेणी - वेणी (ई. स्त्री.), कबरी (ई. स्त्री.)
 वेत - वेतस् (स्. पुं.)
 वेद म्हणणारा - वैदिक (अ. पुं.)
 वेद - वेद (अ. पुं.), शब्दब्रह्मन् (न. पुं.)
 वेदग्रंथ - निगम (अ. पुं.)
 वेदना - यातना (आ. स्त्री.)
 वेदनामुक्त - विशल्य (वि.)
 वेदात प्रवीण - श्रोत्रिय (वि.)
 वेदातील स्तोत्र - सूक्त (अ. नपुं.)
 वेल - लता (आ. स्त्री.), वल्लरी (ई. स्त्री.), व्रतती (ई. स्त्री.)
 वेळ वाया घालविणे - कालक्षेप (अ. पुं.), कालापव्यय (अ.पुं.)
 वेळ - काल (अ. पुं.), समय (अ. पुं.), वेला (आ. स्त्री.)
 वेळा - कृत्वस् (अव्यय)
 वेळेवर - समया (अव्यय)
 वेश्या - गणिका (आ. स्त्री.)
 वेषांतर - छद्मन् (अ. नपुं.)
 वैज्ञानिक - वैज्ञानिक (अ. पुं.)
 वैद्य - दोषज्ञ (वि.), वैद्य (अ. पुं.), भिषज् (ज्. पुं.)
 वैर - वैर (अ. नपुं.), विद्वेष (अ. पुं.)
 वैराग्य - श्मशानवैराग्य (अ. नपुं.)
 वैरी - शत्रु (उ. पुं.)
 वैश्य - वैश्य (अ. पुं.), विश (अ. पुं.)
 शंकर - पंचानन (अ. पुं.), नटेश्वर (अ. पुं.), नीलग्रीव (अ. पुं.), शितिकंठ (अ. पुं.), सांब (अ. पुं.), हर (अ. पुं.), पिनाकिन् (इन्नन्त पुं.), शंभु (उ. पुं.)
 शंकराचे धनुष्य - पिनाक (अ. नपुं.)
 शंका घेणे - शंक् (१ आ.प.)
 शंका - संशय (अ. पुं.), संशीति (इ. स्त्री.)
 शंख - शंख (अ. पुं.), कंबु (उ. पुं.)
 शंभर प्रकारे - शतधा (अव्यय)
 शंभर - शत (वि.)
 शंभरपट - शतगुणित (वि.)
 शंभराचा गट - शतक (वि.)

शक्ती – सामर्थ्य (अ. नपुं.), बल (अ. नपुं.)
शक्य – शक्य (वि.)
शक्यता – संभावना (आ. स्त्री.)
शत्रुत्व – वैमनस्य (अ. नपुं.), वैर (अ. नपुं.), प्रतिस्पर्धा (आ. स्त्री.)
शत्रु – विद्विष (अ. पुं.), विपक्ष (अ. पुं.), वैरिन् (इन्नन्त पुं.), रिपु (उ. पुं.), प्रतिस्पर्धिन् (इन्नन्त पुं.), सपत्न (अ. पुं.), द्वेषिन् (इन्नन्त पुं.)
शत्रूचे – शात्रव (वि.)
शनी – शनि (इ. पुं.)
शपथ – शपथ (अ. पुं.)
शब्द – वाच् (च. स्त्री.)
शब्द करणे – वण् (१ प.प.)
शब्दकोश – शब्दकोश (अ. पुं.)
शरीर – जीवगृह (अ. नपुं.), कलेवर (अ. पुं.), काय (अ. पुं.), देह (अ. पुं.), तनू (ऊ. स्त्री.)
शस्त्र – हेति (इ. स्त्री.)
शहर – नगर (अ. नपुं.), पट्टन (अ. नपुं.), पुर (अ. नपुं.), पुरी (ई. स्त्री.)
शहरी – नागर (वि.)
शहाणा – प्राज्ञ (वि.), प्रज्ञ (वि.), बुध (वि.), विदुर (वि.), विद्वस् (वि.), विपश्चित (वि.), विबुध (वि.), मनस्विन् (इन्नन्त पुं.)
शांत करणे – सांत्वन (अ. नपुं.)
शांत होणे – उपशमन (अ. पुं.)
शांत होणे – शम् (शाम्) (४ प.प.)
शांत – निर्विकार (वि.)
शांती – शम (अ. पुं.), शमन (अ. नपुं.), शांति (इ. स्त्री.)
शाई – पत्रांजन (अ. नपुं.), मसी (ई. स्त्री.)
शाप देणे – शप् (१ उ.प.)
शाप – शाप (अ. पुं.)
शापित – शप्त (वि.)
शारीरिक – दैहिक (वि.)
शाळा – पाठशाला (आ. स्त्री.), विद्यालय (अ. नपुं.)
शास्त्र – शास्त्र (अ. नपुं.)
शास्त्रीय – शास्त्रीय (वि.)
शिकणे – शिक्ष् (१ प.प.), अधि + इ (२ प.प.)
शिकलेला – शिष्ट (वि.)

शिकविणे - ज्ञापन (अ. नपुं.), प्रतिबोध (अ. पुं.)
शिकविणे - शास (२ प.प.)
शिकार - अच्छेटन (अ. नपुं.), मृगया (आ. स्त्री.)
शिकारी - लुब्धक (अ. पुं.), व्याध (अ. पुं.), मृगयु (उ. पुं.)
शिकेकाई - शातला (आ. स्त्री.)
शिक्षक - ज्ञापक (अ. पुं.), शिक्षक (अ. पुं.), पाठक (अ. पुं.), शासितृ (ऋ. पुं. वि.)
शिक्षण - शैक्ष्य (अ. नपुं.), शिक्षा (आ. स्त्री.), ज्ञानार्जन (अ. नपुं.), विद्याभ्यास (अ. पुं.)
शिक्षा करणे - दण्ड (१० उ.प.)
शिक्षा देणे - संपीडन (अ. नपुं.)
शिक्षा - दम (अ. पुं.)
शिखर - शिखर (अ. नपुं.), सानु (उ. पुं.)
शिजलेले, पिकलेले - पक (वि.)
शिजविणे - पाक (अ. पुं.), विपाक (अ. पुं.), पक्ति (इ. स्त्री.)
शिथिल - विश्लथ (वि.)
शिपाई - सैनिक (अ. पुं.)
शिरस्त्राण - खोलक (अ. पुं.)
शिळे - यातयाम वि.)
शिव , शंकर - शर्व (अ. पुं.)
शिवलेले - स्यूत (वि.)
शिवाय - विना (अव्यय)
शिवी - गालि (इ. स्त्री.)
शिष्याचा शिष्य - प्रशिष्य (अ. पुं.)
शीर - धमनी (इ. स्त्री.)
शुद्ध करणे - शोधन (अ. नपुं.)
शुद्ध केलेला - पूत (वि.), परिपूत (वि.)
शुद्ध स्त्री - साध्वी (इ. स्त्री.)
शुद्ध होणे - शुध् (४ प.प.)
शुद्ध - पवित्र (वि.), प्रसन्न (वि.), विमल (वि.), शुचि (वि.), शुद्ध (वि.), संस्कृत (वि.)
शुद्धीकरण - संशुद्धि (इ. स्त्री.)
शुद्धता - विशुद्धि (इ. स्त्री.)
शुद्र - वृषल (अ. पुं.)
शुभ - मंगल (वि.), मांगलिक (वि.), शिव (वि.)
शुभ्रता - धवलिमा (आ. स्त्री.)

शुष्क - निरस (वि.)
 शुक्र तारा - शुक्र (अ. पुं.)
 शून्य - शून्य (संख्या वि.)
 शूर - धीर (वि.), शूर (वि.)
 शृंगार - शृंगार (अ. पुं.)
 शेंग - शिंबिका (आ. स्त्री.)
 शेंडी - शिखंड (अ. पुं.), शिखा (आ. स्त्री.)
 शेंदूर - सिंदूर (अ. पुं.)
 शेकडो - शतशः (अव्यय)
 शेगडी - अंगारी (ई. स्त्री.)
 शेजार - सामंत (अ. पुं.)
 शेजारी - प्रतिवेश (अ. पुं.), प्रतिवेशिन् (इन्नन्त पुं.)
 शेण - गोमय (अ. नपुं.), पुरीष (अ. नपुं.), शकृत् (त्. नपुं.)
 शेत - क्षेत्र (अ. नपुं.)
 शेतकरी - कृषक (अ. पुं.), कृषीवल (अ. पुं.)
 शेती - कृषि (इ. स्त्री.)
 शेपूट - पुच्छ (अ. नपुं.)
 शेळी - अजा (आ. स्त्री.)
 शेवट - पर्यवसान (अ. नपुं.), पार (अ. पुं.)
 शेवटचा - चरम (वि.)
 शेवटचे - नैष्ठिक (वि.)
 शेवरीचे झाड - शाल्मलि (इ. पुं.)
 शेवाळ - शैवाल (अ. नपुं.), शेवल (अ. नपुं.)
 शेष - धरणीधर (अ. पुं.)
 शैक्षणिक - शैक्षणिक (वि.)
 शैली - वाक्पद्धति (इ. स्त्री.)
 शोक करणे - वि + लप् (१ प.प.), शुच् (१ प.प.)
 शोक - परिदेवन (अ. नपुं.), विलपन (अ. नपुं.), विलाप (अ. पुं.)
 शोकाचे कारण - शल्य (अ. नपुं.)
 शोचनीय - शोच्य (वि.)
 शोध - मार्गण (अ. नपुं.), शोध (अ. पुं.), क्लृप्ति (इ. स्त्री.)
 शोधणे - अनु + इष् (४ प.प.), मृग् (१० आ.प.)
 शोभणे - वि + लस् (१ प.प.), शुभ् (१ आ.प.), भा (२ प.प.), वि + भा (२ प.प.)

शोभा – द्युति (वि.), विलास (अ. पुं.), शोभा (आ. स्त्री.)
 शौर्य – पौरुष (अ. नपुं.)
 संकट – अत्याहितम् (अ. नपुं.), कृच्छ्र (अ. नपुं.), विपत्ति (इ. स्त्री.), व्यसन (अ. नपुं.)
 संख्या – संख्या (आ. स्त्री.)
 संगत – साहचर्य (अ. नपुं.), संगति (इ. स्त्री.)
 संगम – युक्ति (इ. स्त्री.)
 संगीत – संगीत (अ. नपुं.)
 संग्रह – संहिता (आ. स्त्री.)
 संघगायन – संगीत (अ. नपुं.)
 संघटना – संप्रयोग (अ. पुं.)
 संघर्ष – विमर्द (अ. पुं.)
 संचय करणे – सम् + चि (५ उ.प.)
 संत – प्रेषित (वि.)
 संतत – धारावाहिन् (इन्नन्त पुं.)
 संतापदर्शक – धक् (अव्यय)
 संतुष्ट करणे – प्री (प्रीण्) (१० उ.प.)
 संतुष्ट करणे – संतर्पण (अ. नपुं.)
 संतुष्ट होणे – सम् + तुष् (४ प.प.), तुष् (४ प.प.)
 संतुष्ट – तुष्ट (वि.), तृप्त (वि.)
 संतोष देणे – समाराधन (अ. नपुं.)
 संतोष – समाधान (अ. नपुं.), परितोष (अ. पुं.), तुष्टि (इ. स्त्री.)
 संतोषदायक शब्द – चाटु (उ. पुं.)
 संत्रे – नारंग (अ. नपुं.)
 संथपणे – मंदम् (अव्यय)
 संदर्भ – संदर्भ (अ. पुं.)
 संधिप्रकाश – संध्या (आ. स्त्री.)
 संधी – प्राप्तकाल (अ. पुं.)
 संध्याकाळ – सायम् (अव्यय), प्रदोष (अ. पुं.)
 संध्याकाळचे – सायंतन (वि.)
 सन्यासी – परिव्राजक (अ. पुं.), श्रमण (अ. पुं.), यति (इ. पुं.), दण्डिन् (इन्नन्त पुं.)
 संपत्ति, यश – ऋद्धि (इ. स्त्री.)
 संपत्ती – द्रविण (अ. नपुं.), न (अ. पुं.), विभव (अ. पुं.), श्री (ई. स्त्री.)
 संपन्नता – समृद्धि (इ. स्त्री.)

संपलेले - समाप्त (वि.)
संपविणे - परिसमाप्ति (इ. स्त्री.)
संपविणे - सम् + आप् (५ प.प.)
संपूर्ण - निखिल(वि.), संपूर्ण (वि.), निरंश (वि.), संपूर्ण (वि.), सांग (वि.)
संबंध - समवाय (अ. पुं.), संसर्ग (अ. पुं.), संस्पर्श (अ. पुं.), संनिकर्ष (अ. पुं.)
संभव - यदृच्छा (आ. स्त्री.)
संभाषण - संलाप (अ. पुं.)
संमतिवचन - प्रतिश्रवण (अ. नपुं.)
संमती देणे - अनु + मन् (४ आ.प.)
संमेलन - संमेलन (अ. नपुं.)
संयोग - संधि (इ. पुं.)
संरक्षण - परित्राण (अ. नपुं.), परिपालन (अ. नपुं.)
संरक्षित - अकुतोभय (वि.)
संवाद - वाक्यालाप (अ. पुं.)
संशय - नु (अव्यय), संदेह (अ. पुं.), शंका (आ. स्त्री.)
संशययुक्त - शंकित (वि.)
संशोधक - मीमांसक (अ. पुं.)
संशोधन - मीमांसा (आ. स्त्री.)
संसार - संसृति (ई. स्त्री.), भवार्णव (अ. पुं.), भवसागर (अ. पुं.), भवाब्धि, (इ. पुं.), भवसिंधु
(उ. पुं.)
संसाराचा त्याग - संन्यास (अ. पुं.)
संस्कृत भाषा - गीर्वाणभारती (ई. स्त्री.)
संहार करणे - सम् + ह् (१ उ.प.)
संहार - निर्दलन (अ. नपुं.), सूदन (अ. नपुं.), संहार (अ. पुं.)
सकारण - साकूतम् (वि.)
सकाळ - प्रभातकाल (अ. पुं.), प्राह्ण (अ. पुं.)
सखे - हला (अव्यय)
सख्खा भाऊ - सोदर्य (अ. पुं.), सहज (अ. पुं.)
सगळे - सकल (वि.), सर्व (वि.)
सगोत्र - सपिंड (वि.)
सजविणे - परिष्कार (अ. पुं.)
सजावट - भूषा (आ. स्त्री.)
सजीव - चेतन (वि.), सचेतन (वि.), जंतु (उ. पुं.), प्राणिन् (इन्नन्त पुं.)

सञ्जन - सुजन (वि.)
सडसडीतपणा - तानव (अ. नपुं.)
सतत ध्यान - निदिध्यास (अ. पुं.)
सतत - निरंतर (वि.)
सती - सीमंतिनी (ई. स्त्री.)
सत्तर - समति (सं. वि.)
सत्ता चालविणे - ईशू (४ आ.प.)
सत्ताहीन - निष्प्रभ (वि.)
सत्य - याथार्थ्य (अ. नपुं.)
सत्यवचनी - सत्यसंध (वि.)
सत्यवानाची पत्नी - सावित्री (ई. स्त्री.)
सत्र - सत्र (अ. नपुं.)
सदस्य - सभासद (अ. पुं.)
सदाचरणी - सती (वि.)
सदैव - सनात् (अव्यय)
सद्गुणांचा अभाव - नैर्गुण्य (अ. नपुं.)
सन्मान - गौरव (अ. नपुं.)
सन्मान्य - मिश्र (अ. पुं.), मारिष (अ. पुं.)
सफरचंद - जम्बू (ऊ. स्त्री.)
सफलता - सिद्धि (इ. स्त्री.)
सबंध - कृत्स्न (वि.), पूर्ण (वि.)
सभा - संस्था (आ. स्त्री.), सभा (आ. स्त्री.), परिषद् (त्. स्त्री.), संसद् (त्. स्त्री.), गोष्ठी (ई. स्त्री.), समिति (इ. स्त्री.), सदस् (स्. नपुं.)
सभासद - सदस्य (अ. पुं.)
सभोवतालची जागा - परिसर (अ. पुं.)
सभ्य - सभ्य (वि.)
सभ्यता - सभेजन (अ. पुं.)
समक्ष - प्रत्यक्ष (वि.)
समजूत - ज्ञप्ति (इ. स्त्री.), संविति (इ. स्त्री.)
समता - समता (आ. स्त्री.)
समयोचित - सामयिक (वि.)
समर्थ - शक्त (वि.), वशिन् (इन्नन्त पुं.)
समाज - समाज (अ. पुं.)

समाधान पावणे - रंज (४ उ.प.)
समाधान पावलेला - निर्वृत (वि.)
समाधान - तोषण (अ. नपुं.), संतोष (अ. पुं.), जोष (अ. पुं.), तृप्ति (इ. स्त्री.)
समाधि - समाधि (इ. स्त्री.)
समान - संनिभ (वि.), साधारण (वि.)
समाप्ती - समापन (अ. नपुं.)
समारंभ - समारोह (अ. पुं.)
समिती - समिति (ई. स्त्री.)
समुदाय - संघ (अ. पुं.), समाहार (अ. पुं.), समूह (अ. पुं.), वरंड (अ. पुं.), वृंद (अ. पुं.), संघात (अ. पुं.), समुच्चय (अ. पुं.), समुदाय (अ. पुं.)
समुद्र - जलधि (इ. पुं.), अब्धि (इ. पुं.), तीवर (अ. पुं.), रत्नाकर (अ. पुं.), सागर (अ. पुं.), पयोधि (इ. पुं.), तिमि (इ. पुं.), सरित्पति (इ. पुं.), लवणांबुराशि (इ. पुं.), शंखिन् (इन्नन्त पुं.), सिंधु (उ. पुं.)
समुद्रातील अग्नी - संवर्तक (अ. पुं.), वडवानल (अ. पुं.)
समूळ नाश करणे - उद् + छिद् (७ उ.प.)
समृद्धी - वैपुल्य (अ. नपुं.), भूमन् (न. पुं.)
समोरचा - संमुख (वि.)
सम्राट - छत्रपति (इ. पुं.)
सरकार - शासन (अ. नपुं.), प्रशासन (अ. नपुं.)
सरडा - कृकलास (अ. पुं.)
सरणे - सृ (सर) (१ प.प.)
सरपटणारा प्राणी - त्सरु (उ. पुं.)
सरपटणे - विसर्पण (अ. नपुं.)
सरळ - दण्डवत (वि.), सरल (वि.)
सरोवर - द्रोण (अ. पुं.), पुष्करिणी (ई. स्त्री.)
सर्व जाणणारा - सर्वज्ञ (वि.)
सर्व ठिकाणी - सर्वत्र (अव्यय)
सर्व प्राणी - प्राणिजात (अ. पुं.)
सर्व - सर्व (वि.), अखिल (वि.), समग्र (वि.), समस्त (वि.), साग्र (वि.), साकल्य (अ. नपुं.)
सर्वप्रकारचे - सर्वथा (अव्यय)
सर्वश्रेष्ठ अधिकारी - सम्राज् (ज. पुं.)
सर्वश्रेष्ठ - प्रकांड (वि.)
सर्वसाधारण - सामान्य (वि.)

सर्वात आवडता - प्रेष्ठ (वि.)
 सर्वात मोठा - ज्येष्ठ (वि.)
 सर्वात लहान - कनिष्ठ (वि.)
 सर्वोत्तम - निःश्रेयस (वि.)
 सलगपणा - सातत्य (अ. नपुं.)
 सल्लामसलत करणे - मन्त्र (१० आ.प.)
 सवडीने - सावकाशम् (अव्यय)
 सवत - सपत्नी (ई. स्त्री.)
 सशक्त - बलवत् (वि.), समर्थ (वि.)
 सशाचे शिंग - शशशृंग (अ. नपुं.)
 ससा - शश (अ. पुं.)
 ससाणा - श्येन (अ. पुं.)
 सह , सारखे - स (अव्यय)
 सह - साकम् (अव्यय)
 सहकार - सहकार (अ. पुं.)
 सहज - सलीलम् (अव्यय)
 सहजपणे - निसर्गतः (अव्यय)
 सहजपणे - हेलया (अव्यय), लीलया (अव्यय)
 सहन करणे - सह (१ आ.प.)
 सहनशीलता - मर्षण (अ. नपुं.)
 सहल - विहार (अ. पुं.)
 सहस्र - सहस्रक (अ. नपुं.)
 सहा प्रकारे - षड्धा (अव्यय)
 सहा प्रकारे - षोढा (अव्यय)
 सहा विकार - षड्विकार (अ. पुं.)
 सहा - षष् (सं. वि.)
 सहाचा गट - षटक (अ. नपुं.)
 सहामाही - षाण्मासिक (वि.)
 सहावा - षष्ठ (वि.)
 सहावी तिथी - षष्ठी (ई. स्त्री.)
 सांगणे - कथन (अ. नपुं.), ख्यापन (अ. नपुं.), प्रतिपादन (अ. नपुं.)
 सांगणे - कथ् (१० उ.प.), आ + चक्ष् (१ आ.प.), आ + ख्या (२ प.प.)
 सांगण्यासारखे - वचनीय (वि.), वर्ण्य (वि.)

साठा - कोश (अ. नपुं.), निधान (अ. नपुं.), संचय (अ. पुं.), निवह (अ. पुं.), प्रचय (अ. पुं.),
मंथर (अ. पुं.)
सांत्वन करणे - सांत्वं (१० उ.प.)
सांत्वन - प्रशमन (अ. नपुं.)
सांधा - गण्डू (ऊ. स्त्री.)
सांभाळ - पालन (अ. नपुं.), प्रतिपालन (अ. नपुं.)
सांभाळलेला - त्रात (वि.)
साक्षीदार - साक्षिन् (इन्नन्त पुं.)
साखर - शर्करा (आ. स्त्री.), सिता (आ. स्त्री.)
साखळदंड - निगड (अ. पुं.)
साखळी - शृंखला (आ. स्त्री.)
साग वृक्ष - अतिपत्र (अ. पुं.)
सागर - समद्र (अ. पुं.)
साठ - षष्टि (सं. वि.)
साठविलेले - संचित (वि.)
सात - सप्तन् (सं. वि.)
सातवा - सप्तम (वि.)
साधक - साधक (वि.)
साधणे - साध् (५ प.प.)
साधन - करण (अ. नपुं.), माध्यम (अ. नपुं.), साधन (अ. नपुं.)
साधना - साधना (आ. स्त्री.)
साधे लेखन - गद्य (अ. नपुं.)
साध्य - साध्य (अ. नपुं.)
साप - सर्प (अ. पुं.), काकोदर (अ. पुं.), दन्दशूक (अ. पुं.), द्विजिह्व (अ. पुं.), पन्नग (अ. पुं.),
बिलंगम (अ. पुं.), भुजंग (अ. पुं.), लेलिह (अ. पुं.), लेलिहान (अ. पुं.), शेव (अ. पुं.), सरीसृप
(अ. पुं.), सर्प (अ. पुं.), कुंडलिन् (इन्नन्त पुं.), चक्षुःश्रवस् (स्. पुं.)
सापाची कात - जरायु (उ. पुं.)
सापाचे विष - गरल (अ. पुं.)
साफ - स्पष्ट (वि.)
सामर्थ्य - वर्चस् (अ. नपुं.), प्राबल्य (अ. नपुं.), विभूति (इ. स्त्री.), शक्ति (इ.स्त्री.)
सामाजिक - सामाजिक (वि.)
सामान्यपणे - बहुशः (अव्यय)
साय - मंड (अ. पुं.)

सार – सत्व (अ. नपुं.)
 सारक – विरेचन (अ. नपुं.)
 सारखे – निभ (वि.), संकाश (वि.), सदृश (वि.), समान (वि.), संमित (वि.), सरूप (वि.), सम (अव्यय)
 सारखेपणा – सादृश्य (अ. नपुं.), साधर्म्य (अ. नपुं.), साम्य (अ. नपुं.), सारूप्य (अ. नपुं.), प्रतिकृति (इ. स्त्री.)
 सारख्या गुणाचा – सधर्मन् (वि.)
 सारथि – सूत (अ. पुं.), सादि (इ. पुं.), नियंतृ (ऋ. पुं. वि.)
 सार्वजनिक – सार्वजनिक (वि.)
 सार्वत्रिक – सार्वत्रिक (वि.)
 साल – छल्लि (इ. स्त्री.)
 सावकार – कुसिद (अ. पुं.)
 सावकाश – मंद (वि.), शनैः (अव्यय)
 सावत्र आई – विमातृ (ऋ. स्त्री. वि.)
 सावध होणे – सम्+ आ + श्वस् (२ प.प.)
 सावली – छाया (आ. स्त्री.)
 सावळा – श्यामल (वि.)
 सासरा – श्वशुर (अ. पुं.)
 सासू – श्वश्रू (ऊ. स्त्री.)
 साहित्य – संभार (अ. पुं.), सामग्री (ई. स्त्री.)
 सिद्ध – संयत्त (वि.)
 सिद्धीस जाणे – सिध् (४ प.प.)
 सिद्धीस नेणे – पूर्ति (इ. स्त्री.)
 सिद्धीस नेलेले – पूर्त (वि.)
 सिनेमा – चित्रपट (अ. पुं.)
 सीता – सीता (आ. स्त्री.), वैदेही (ई. स्त्री.)
 सीमा – प्रांत (अ. पुं.), मर्यादा (आ. स्त्री.)
 सुंठ – सौपर्ण (अ. नपुं.)
 सुंदर – कमनीय (वि.), चक्षुष्य (वि.), चारु (वि.), दर्शनीय (वि.), दिव्य (वि.), पुद्गल (वि.), मनोज्ञ (वि.), रमणीय (वि.), रम्य (वि.), राम (वि.), लावणिक (वि.), वल्गु (वि.), सुंदर (वि.), हृदयंगम (वि.)
 सुंदर आकार – रूप (अ. नपुं.)
 सुंदर स्त्री – प्रमदा (आ. स्त्री.), रामा (आ. स्त्री.), चार्वी (ई. स्त्री.), शुभांगी (ई. स्त्री.), वरतनु (उ.

स्त्री.), भामिनी (ई. स्त्री.)
 सुई - सूचि (इ. स्त्री.), सेवनी (ई. स्त्री.), सूची (ई. स्त्री.)
 सुकणे - शुष् (४ प.प.)
 सुकणे - शोष (अ. पुं.)
 सुकलेली फुले - निर्माल्य (अ. नपुं.)
 सुकलेले - म्लान (वि.), शीर्ण (वि.)
 सुकुमार स्त्री - तन्वङ्गी (वि.)
 सुख - सुख (अ. नपुं.), शम् (अ. नपुं.), सौख्य (अ. नपुं.), संतोष (अ. पुं.), आनंद (अ. पुं.),
 शर्मन् (न. नपुं.)
 सुखासक्त - विलासिन् (वि.)
 सुखी - कुशल (वि.)
 सुगंध - वास (अ. पुं.)
 सुगंधित - वासित (वि.)
 सुचविणे - सूच (१० उ.प.)
 सुचविलेले - ध्वनित (वि.)
 सुजलेले - फीत (वि.)
 सुटका - मोचन (अ. नपुं.), विमोचन (अ. नपुं.)
 सुट्टीचा दिवस - विरामदिन (अ. पुं.)
 सुतार - काष्ठकार (अ. पुं.), तक्षक, (अ. पुं.), छेदि (इ. पुं.)
 सुदैव - सौभग (अ. नपुं.), सौभाग्य (अ. नपुं.), भग (अ. पुं.)
 सुदैवाने - दिष्ट्या (अव्यय), भाग्यवशात् अव्यय)
 सुदैवी - धन्य (वि.)
 सुधारणा - संस्कार (अ. पुं.)
 सुपारी - पूगीफल (अ. नपुं.)
 सुपारीचे झाड - झोड (अ. पुं.), क्रमु (उ. पुं.)
 सुरी - छुरिका (आ. स्त्री.)
 सुरु केलेले - प्रकृत (वि.), प्रक्रांत (वि.), प्रवृत्त (वि.)
 सुरुवात - समारंभ (अ. पुं.), प्रारंभ (अ. पुं.)
 सुरुवातीचे - प्रस्ताविक (वि.)
 सुवास - सौरभ (अ. पुं.), परिमल (अ. पुं.), सुगंध (अ. पुं.), सौगंध, (अ. पुं.)
 सुवासिक धूर - धूप (अ. पुं.)
 सुवासिक - सुरभि (वि.)
 सुवासिनी - सौभाग्यवती (ई. स्त्री.)

सुविचार – सुभाषित (अ. नपुं.)
सुशोभित करणे – प्रसाधन (अ. नपुं.)
सुशोभित करणे – रूष् (१ प.प.), भूष् (१० उ.प.)
सुशोभित – विराजित (वि.), शोभन (वि.)
सुसर – नक्र (अ. पुं.), मकर (अ. पुं.), गोधि (इ. स्त्री.)
सुस्कारा – निश्वास (अ. पुं.)
सूक्ष्म कण – अणु (उ. पुं.)
सूक्ष्मपणे पाहणारा – मार्मक (वि.)
सूचित – व्यंग्य (वि.)
सूड घेणे – निर्यातन (अ. नपुं.)
सूड – वैरशुद्धि (इ. स्त्री.)
सूप – शूर्प (अ. पुं.)
सून – स्नुषा (आ. स्त्री.)
सूर – स्वर (अ. पुं.)
सूर्य – ख (अ. पुं.), तपन (अ. पुं.), दिनकर (अ. पुं.), दिवाकर (अ. पुं.), प्रद्योतन (अ. पुं.),
प्रभाकर (अ. पुं.), भास्कर (अ. पुं.), मार्तंड (अ. पुं.), मित्र (अ. पुं.), मिहिर (अ. पुं.), विभाकर
(अ. पुं.), सूर (अ. पुं.), सूर्य (अ. पुं.), तरणि (इ. पुं.), रवि (इ. पुं.), पपिन् (इन्नन्त. पुं.) मरीचिन्
(इन्नन्त. पुं.), हेममालिन् (इन्नन्त. पुं.), पूषन् (न्. पुं.), मणिमान् (न्. पुं.), सवितृ, (ऋ. पुं. वि.),
विवस्वत् (त्. पुं.), चण्डांशु (उ. पुं.), भानु (उ. पुं.), विभावसु (उ. पुं.)
सूर्याचा – सौर (अ. पुं.)
सेना – पृतना (आ. स्त्री.), ध्वजिनी (ई. स्त्री.)
सेनापति – सेनापति (इ. पुं.)
सेवक – परिचारक (अ. पुं.), परिचर (अ. पुं.), परिजन (अ. पुं.), प्रेष्य (अ. पुं.), सेवक (अ. पुं.)
सेवा करणे – सेव् (१ आ.प.)
सेवा – शुश्रूषण (अ. नपुं.), परिचर्या (आ. स्त्री.)
सैन्य – सैन्य (अ. नपुं.), व्यूह (अ. पुं.), सेना (आ. स्त्री.)
सोंड – शुंडा (आ. स्त्री.)
सोडणे – मुच् (मुञ्च) (६ उ.प.)
सोडणे – वर्जन (अ. नपुं.), विसर्ग (अ. पुं.)
सोडलेला, मोकळा – मुक्त (वि.), वर्जित (वि.)
सोडून – वर्जम् (अव्यय)
सोनार – हेमल (अ. पुं.)
सोने चांदी – कलधौत (अ. नपुं.)

सोने - कनकम् (अ. नपुं.), कांचन (अ. नपुं.), कार्तस्वर (अ. नपुं.), सुवर्ण (अ. नपुं.), हाटक (अ. नपुं.), शतखंड (अ. नपुं.), चामीकर (अ. नपुं.), जाम्बूनद (अ. नपुं.), तपनीय (अ. नपुं.), रुक्म (अ. नपुं.), शातकुंभ (अ. नपुं.), सुवर्ण (अ. नपुं.), स्वर्ण (अ. नपुं.), हाटक (अ. नपुं.), हिरण्य (अ. नपुं.), हेम (अ. नपुं.)
 सोन्याचे नाणे - दीनार (अ. पुं.), निष्क (अ. पुं.)
 सोपे - सुकर (वि.), लीलया (वि.), अकृच्छ्र (वि.)
 सोपेपणा - सौकर्य (अ. नपुं.), सौलभ्य (अ. नपुं.)
 सोफा - संस्तर (अ. पुं.)
 सोबती - मित्र (अ. नपुं.), पार्षद (अ. पुं.)
 सोळा - षोडश (वि.)
 सोसणारा - सहिष्णु (वि.)
 सोसलेले - सोढ (वि.)
 सौंदर्य - लालित्य (अ. नपुं.), लावण्य (अ. नपुं.), देवन (अ. नपुं.), सौंदर्य (अ. नपुं.), स्वरूप (अ. नपुं.), प्रभास (अ. पुं.)
 सौजन्य - दाक्षिण्य (अ. नपुं.)
 सौम्य - दात (वि.)
 सौम्य - सौम्य (वि.), सामन् (न. पुं.)
 स्तुती - संकीर्तन (अ. नपुं.), स्तोम (अ. पुं.), स्तव (अ. पुं.), श्लोक (अ. पुं.), धिषणा (आ. स्त्री.), प्रशंसा (आ. स्त्री.), प्रकीर्ति (इ. स्त्री.)
 स्त्री - सतीर्थ (अ. पुं.), महिला (आ. स्त्री.), ललना (आ. स्त्री.), वामा (आ. स्त्री.), नारी (ई. स्त्री.), नतांगी (ई. स्त्री.), स्त्री (ई. स्त्री.)
 स्वयंपाक करणे - श्री (श्रीण्) (९ उ.प.)
 हत्ती - गज (अ. पुं.), कुंजर (अ. पुं.), चन्दिर (अ. पुं.), द्विरद (अ. पुं.), द्विप (अ. पुं.), मतंग (अ. पुं.), मतंगज (अ. पुं.), मातंग (अ. पुं.), वारण (अ. पुं.), सिंधुर (अ. पुं.), स्तंबेरम् (अ. पुं.), कुंभिन् (इन्नन्त पुं.), दन्तिन् (इन्नन्त पुं.), हस्तिन् (इन्नन्त पुं.), करेणु (उ. पुं.), नाग (अ. पुं.)
 हलविणे - धू (१ उ.प.), धू (६ प.प.), धू (१० उ.प.), धू (५ उ.प.), धू (९ उ.प.)
 हात - हस्त (अ. पुं.), कर (अ. पुं.)
 हिंडणे - हिंड् (१ आ.प.)
 हित - कल्याणम् (अ. नपुं.)
 हितकर - पथ्य (वि.)
 हितकारक - श्रेयस्कर (वि.)
 हिमालय - नगाधिप (अ. पुं.)
 हिरवा - हरित (वि.)

हिरा - हीरक (अ. पुं.)
हिवाळा - हेमंत (अ. पुं.)
हिशोब - गणन (अ. नपुं.), लेखा (आ. स्त्री.)
होडी - नौका (आ. स्त्री.)

धातुकोश

अडखळणे - स्खल् (१ प.प.) स्खलति
अडवणे - रुध् (७ उ.प.) रुणद्धि, रुन्धे
अनुकरण करणे - अनु + कृ (८ उ.प.) अनुकरोति, अनुकुरुते
अनुग्रह करणे - अनु + ग्रह् (९ उ.प.) अनुगृह्णाति, अनुगृह्णीते
अपराध करणे - अप + राध् (४ प.प.) अपराध्यति
अपेक्षा करणे - अप + ईक्ष् (१ आ.प.) अपेक्षते
अवलोकन करणे - अव + लोक् (१० प.प.) अवलोकयति
असणे - वृत्-वर्त् (१ आ.प.) वर्तते ; अस् (२ प.प.) अस्ति
आकृती काढणे - आ + लिख् (६ प.प.) आलिखति
आचरण करणे - आ + चर् (१ प.प.) आचरति
आच्छादणे - वृ (५ उ.प.) वृणोति, वृणुते ; स्तृ (९ उ.प.) स्तृणाति, स्तृणीते
आज्ञा करणे - आ + दिश् (६ उ.प.) आदिशति, आदिशते
आणणे - आ + नी-नय् (१ उ.प.) आनयति, आनयते

आदर करणे - आ + वृ (६ आ.प.) आद्रियते
 आनंदित होणे - मुद् (१ आ.प.), नंद (१ प.प.), हृष् (४ प.प.) हृष्यति
 आरंभ करणे - आ + रभ् (१ आ.प.) आरभते ; प्र + स्तु (२ आ.प.) प्रस्तौति, प्रस्तुते
 आलिंगन देणे - आ + लिङ्ग् (१ प.प.) आलिङ्गति ; आ + श्लिष् (४ प.प.) आश्लिष्यति
 आवडणे - रुच्-रोच् (१ आ.प.) रोचते
 आशा करणे - अनु + इष् (६ प.प.) अन्विच्छति
 आश्रय करणे - श्रि-श्रय् (१ उ.प.) श्रयति, श्रयते
 आह्वान देणे - आ + ह्वे-ह्वय् (१ उ.प.) आह्वयति, आह्वयते
 इच्छा करणे - अभि + लष् (१ प.प.) अभिलषति ; काङ्क्ष् (१ प.प.) काङ्क्षति ; वाञ्छ् (१ प.प.) वाञ्छति ; कम् (१ आ.प.) कामयते ; स्पृह् (१० उ.प.) स्पृहयति, स्पृहयते ; आ + शास् (२ आ.प.) आशास्ते
 उगवणे - रुह्-रोह् (१ प.प.) रोहति
 उघड करणे - वि + वृ (५ उ.प.) विवृणोति, विवृणुते
 उघडणे - वि + आ + दा (३ उ.प.) व्याददाति, व्यादत्ते
 उचलणे - उद् + धृ-धर् (१ प.प.) उद्धरति
 उच्चारणे - उद् + ईर् (१० उ.प.) उदीरयति, उदीरयते
 उठणे - उद् + स्था-तिष् (१ प.प.) उत्तिष्ठति
 उडी मारणे - प्लु-प्लव् (१ आ.प.) प्लवते
 उत्तर देणे - प्रति + ब्रू (२ उ.प.) प्रतिब्रवीति, प्रत्याह, प्रतिब्रूत
 उत्पन्न करणे - सृज् (६ प.प.) सृजति
 उत्पन्न होणे - सम् + जन्-जाय् (४ आ.प.) सञ्जायते
 उद्धार करणे - उद् + हृ-हर् (१ उ.प.) उद्धरति, उद्धरते
 उपकार करणे - उप + कृ (८ उ.प.) उपकरोति, उपकुरुते
 उपदेश करणे - अनु + शास् (२ प.प.) अनुशास्ति
 उपभोग घेणे - उप + भुज् (७ आ.प.) उपभुङ्क्ते
 उपभोग घेणे - परि + भुज् (७ आ.प.) परिभुङ्क्ते
 उपभोगणे - अश् (४ आ.प.) अश्नुते
 उपासना करणे - उप् + आस् (२ आ.प.) उपास्ते
 उभे राहणे - स्था-तिष् (१ प.प.) तिष्ठति
 ऐकणे - आ + कर्ण् (१० प.प.) आकर्णयति ; श्रु (५ प.प.) शृणोति
 ओकणे - वम् (१ प.प.) वमति
 ओढणे - कृष्-कर्ष् (१ प.प.) कर्षति
 ओरडणे - क्रन्द् (१ प.प.) क्रन्दति ; क्रुश् (१ प.प.) क्रोशति

ओलांडणे - लङ्घ (१० उ.प.) लङ्घयति, लङ्घयते
 करणे - अनु + स्था-तिष्ठ (१ प.प.) अनुतिष्ठति ; कृ (८ उ.प.) करोति, कुरुते ; वि + धा (३ उ.प.) विदधाति, विधत्ते
 कापणे, तोडणे - कृत्-कृन्त् (६ प.प.) कृन्तति ; दा (२ प.प.) दाति ; तक्ष (५ प.प.) तक्ष्णोति ; छिद् (७ उ.प.) छिनत्ति, छिन्ते
 कूजन करणे - कूज् (१ प.प.) कूजति
 कोमेजणे - म्लै-म्लाय् (१ प.प.) म्लायति
 क्षमा करणे - क्षम्-क्षाम् (४ प.प.) क्षाम्यति
 खवळणे - क्षुभ् (४ प.प.) क्षुभ्यति
 खाणे - खाद् (१ प.प.) खादति ; अद् (२ प.प.) अति ; भुज् (३ उ.प.) भुनक्ति, भुङ्क्ते ; अश् (९ प.प.) अश्नाति
 खाली पडणे - ख्रंस् (१ आ.प.) ख्रंसते
 खिन्न होणे - वि + सद्-सीद् (१ प.प.) विषीदति ; खिद् (४ आ.प.) खिद्यते
 खुडणे, तोडणे - प्र + चि (५ उ.प.) प्रचिनोति, प्रचिनुते
 खुपसणे, भोसकणे - व्यध् (४ प.प.) विध्यति
 खूष होणे - हृष् (४ प.प.) हृष्यति
 खेळणे - खेल् (१ प.प.) खेलति ; क्रीड् (१ प.प.) क्रीडति
 गर्जना करणे - गर्ज् (१ प.प.) गर्जति ; नद् (१ प.प.) नदति
 गर्विष्ठ होणे - दृप् (४ प.प.) दृप्यति
 गळणे - गल् (१ प.प.) गलति ; स्रु-स्रव् (१ प.प.) स्रवति
 गळून पडणे - भंश् (४ प.प.) भ्रश्यति
 गाणे - गै-गाय् (१ प.प.) गायति
 गुंतणे - वि + आ + पृ (६ आ.प.) व्याप्रियते
 गुणगुणणे - गुञ्ज् (१ प.प.) गुञ्जति
 गुदमरणे, दमणे - तम् (४ प.प.) ताम्यति
 गुप्त ठेवणे - गुह् (१ उ.प.) गुहति, गुहते
 गोळा करणे - चि (५ उ.प.) चिनोति, चिनुते
 घाई करणे - त्वर् (१ आ.प.) त्वरते
 घासणे - घृष्-घर्ष् (१ प.प.) घर्षति
 घुसळणे - मन्थ् (९ आ.प.) मथ्नाति
 घेऊन येणे - आ + हृ-हर् (१ उ.प.) आहरति, आहरते
 घेणे - आ + स्था-तिष्ठ (१ प.प.) आतिष्ठति ; आ + दा (३ आ.प.) आदत्ते ; ग्रह् (९ उ.प.) गृह्णाति, गृह्णीते

घोषणा करणे - घुष्-घोष् (१० उ.प.) घोषयति, घोषयते
 चकाकणे - प्र + काश् (१ आ.प.) प्रकाशते ; चकास् (२ प.प.) चकास्ति
 चढणे - आ + रुह-रोह (१ प.प.) आरोहति
 चव घेणे - स्वाद् (१ आ.प.) स्वादते
 चालणे - चल् (१ प.प.) चलति ; क्रम् (१ प.प.) क्रामति
 चावणे - दंश् (१ प.प.) दशति
 चिंतन करणे - ध्यै-ध्याय् (१ प.प.) ध्यायति ; वि + चिन्त् (१० उ.प.) विचिन्तयति, विचिन्तयते
 चिकटणे - लग् (१ प.प.) लगति ; संज् (१ प.प.) सजति ; सम् + दंश् (१ प.प.) संदशति
 चुकणे - प्र + मद् (४ प.प.) प्रमाद्यति
 चुराडा करणे - मृद् (९ प.प.) मृदनाति
 चोरणे - अप + हृ-हर् (१ उ.प.) अपहरति, अपहरते ; चूर्-चोर् (१० उ.प.) चोरयति, चोरयते ;
 मुष् (९ प.प.) मुष्णाति
 जगणे - जीव् (१ प.प.) जीवति
 जगणे - प्र + अन् (२ प.प.) प्राणिति
 जन्म देणे - सू (२ आ.प.) सूते ; प्र + सू (२ आ.प.) प्रसूते
 जप करणे - जप् (१ प.प.) जपति
 जमवणे - वि + चि (५ उ.प.) विचिनोति, विचिनुते
 जळणे - ज्वल् (१ प.प.) ज्वलति
 जांभई देणे - जृम्भ् (१ आ.प.) जृम्भते
 जागे होणे - प्र + बुध् (४ आ.प.) प्रबुध्यते ; जागृ (२ प.प.) जागर्ति
 जाणणे - बुध् (१ उ.प.) बोधति, बोधते ; विद् (२ प.प.) वेत्ति ; ज्ञा (९ उ.प.) जानाति, जानीते ;
 वि + ज्ञा (९ उ.प.) विजानाति, विजानीते
 जाणे - गम्-गच्छ् (१ प.प.) गच्छति ; व्रज् (१ प.प.) व्रजति ; अच् (१ उ.प.) अचति, अचते ;
 पद् (४ आ.प.) पद्यते ; या (२ प.प.) याति ; इ (२ प.प.) एति
 जाळणे - दह् (१ प.प.) दहति
 जाहीर करणे - उद् + घुष्-घोष् (१० उ.प.) उद्घोषयति, उद्घोषयते
 जिंकणे - जि-जय् (१ प.प.) जयति
 जिवंत राहणे - धृ (६ आ. प.) ध्रियते
 जुळणे, योग्य असणे - युज् (४ आ.प.) युज्यते
 जोडणे, योजना करणे - सम् + धा (३ उ.प.) सन्दधाति, सन्धते ; युज् (७ उ.प.) युनक्ति, युङ्क्ते
 झाकणे - आ + वृ (५ उ.प.) आवृणोति, आवृणुते ; सम् + वृ (५ उ.प.) संवृणोति, संवृणुते ; छद्
 (१ उ.प.) छदति, छदते ; छद् (१० उ. प.) छादयति, छादयते
 झिजणे - क्षि-क्षय् (१ प.प.) क्षयति

टाकणे, ठेवणे - त्यज् (१ प.प.) त्यजति ; सम् + उज्ज् - (६ प.प.) समुज्जति ; नि + क्षिप् (६ उ.प.) निक्षिपति, निक्षिपते ; हा (३ प.प.) जहाति ; प्र + हा (३ प.प.) प्रजहाति ; वि + हा (३ प.प.) विजहाति
 टाळणे - परि + हृ-हर् (१ उ.प.) परिहरति, परिहरते
 ठार मारणे - हिंस् (१ प.प.) हिंसति ; नि + सूद्-षूद् (१० उ.प.) निषूदयति, निषूदयते ; हिंस् (७ उ.प.) हिनस्ति
 ठेवणे - नि + अस् (४ प.प.) न्यस्यति ; धा (३ उ.प.) दधाति, धत्ते ; आ + धा (३ उ.प.) आदधाति, आधत्ते ; नि + धा (३ उ.प.) निदधाति
 तरून जाणे - तृ-तर् (१ प.प.) तरति
 ताणणे - तन् (८ उ.प.) तनोति, तनुते ; आ + तन् (८ उ.प.) आतनोति, आतनुते
 ताप येणे - ज्वर् (१ प.प.) ज्वरति
 तापणे - तप् (१ प.प.) तपति
 ताब्यात ठेवणे - नि + यन्त्र् (१० उ.प.) नियन्त्रयति, नियन्त्रयते
 तृप्त होणे - तृप् (४ प.प.) तृप्यति
 तोडणे - सम् + छिद् (७ उ.प.) संछिनति, संछिन्ते
 तोलणे , मापन करणे - तुल्-तोल् (१० उ.प.) तोलयति, तोलयते
 त्रास देणे - पीड् (१० उ.प.) पीडयति, पीडयते ; क्लिश् (९ प.प.) क्लिश्नाति
 त्रासणे - उद् + विज् (६ आ.प.) उद्विजते
 थरथरणे - कम्प् (१ आ.प.) कम्पते ; वेप् (१ आ.प.) वेपते
 दमणे - श्रम्-श्राम् (४ प.प.) श्राम्यति
 दया करणे - दय् (१ आ.प.) दयते
 दरिद्री होणे - दरिद्रा (२ प.प.) दरिद्राति
 दाखवणे - दिश् (६ उ.प.) दिशति, दिशते
 दुखवणे - दु (५ प.प.) दुनोति
 दुःखी होणे - व्यथ् (१ आ.प.) व्यथते
 दूध काढणे - दुह् (२ उ.प.) दोग्धि, दुग्धे
 देणे - दा-यच्छ् (१ प.प.) यच्छति ; दा (३ उ.प.) ददाति, दत्ते
 द्वेष करणे - द्विष् (२ उ.प.) द्वेष्टि, द्विष्टे
 धजणे - धृष् (५ प.प.) धृष्णोति
 धरणे - धृ-धर् (१ प.प.) धरति ; धृ (१० उ.प.) धारयति, धारयते
 धारण करणे - भृ (३ उ.प.) बिभर्ति, बिभृते
 धावणे - धाव् (१ प.प.) धावति
 धुणे - क्षल्-क्षाल् (१० उ.प.) क्षालयति, क्षालयते ; प्र + क्षल्-क्षाल् (१० उ.प.) प्रक्षालयति,

प्रक्षालयते ; प्र + क्षल्-क्षाल् (१० उ.प.) प्रक्षालयति, प्रक्षालयते
 नमस्कार करणे - नम् (१ प.प.) नमति ; वन्द् (१ आ.प.) वन्दते
 नष्ट होणे - लुप् (४ प.प.) लुप्यति
 नांगरणे - कृष् (६ प.प.) कृषति
 नाचणे - नृत् (४ प.प.) नृत्यति
 नाश पावणे - ध्वंस् (१ आ.प.) ध्वंसते ; नश् (४ प.प.) नश्यति ; वि + नश् (४ प.प.) विनश्यति
 निंदा करणे - निन्द् (१ प.प.) निन्दति ; गर्ह् (१ आ.प.) गर्हते
 निघणे - प्र + स्था-तिष्ठ् (१ आ.प.) प्रतिष्ठते
 निघून जाणे - निस् + क्रम् (१ प.प.) निष्क्रामति ; अप + इ (२ प.प.) अपैति
 निजणे, झोपणे - नि + द्रा (२ प.प.) निद्राति ; शी (२ आ.प.) शेते ; स्वप् (२ प.प.) स्वपिति
 नियमन करणे - यम् (१ प.प.) यच्छति ; नि + ग्रह् (९ उ.प.) निगृह्णाति, निगृह्णीते
 निरीक्षण करणे - लक्ष् (१० उ.प.) लक्षयति, लक्षयते
 निरोप घेणे - आ + प्रच्छ्-पृच्छ् (६ आ.प.) आपृच्छते
 निर्माण करणे - निर् + मा (२ प.प.) निर्माति
 निर्माण होणे - उद् + पद् (४ आ.प.) उत्पद्यते ; जन्-जाय् (४ आ.प.) जायते
 निवड करणे - वर् (१० उ.प.) वरयति, वरयते ; वृ (९ उ.प.) वृणाति, वृणीते
 निवारण करणे - नि + वृ (१० उ.प.) निवारयति, निवारयते
 नेणे - नी-नय् (१ उ.प.) नयति, नयते
 नेमणे - नि + युज् (७ आ.प.) नियुङ्क्ते
 नेसणे - वस् (२ आ.प.) वस्ते ; परि + धा (३ उ.प.) परिदधाति, परिधत्ते
 पडणे - पत् (१ प.प.) पतति
 परत देणे - प्रति + दा (३ उ.प.) प्रतिददाति, प्रतिदत्ते
 परवानगी देणे - अनु + ज्ञा (९ उ.प.) अनुजानाति, अनुजानीते
 परीक्षा घेणे - परि + ईक्ष् (१ आ.प.) परीक्षते
 पळणे - परा + अय् (१ आ.प.) पलायते
 पवित्र करणे - पू (९ उ.प.) पुनाति, पुनीते
 पसंत करणे - वर् (१० उ.प.) वरयति, वरयते ; वृ (९ उ.प.) वृणाति, वृणीते
 पसरणे - प्र + सृ-सर् (१ प.प.) प्रसरति ; स्तृ (५ उ.प.) स्तृणोति, स्तृणुते ; आ + स्तृ (५ उ.प.) आस्तृणोति, आस्तृणुते
 पसरवणे - वि + तन् (८ उ.प.) वितनोति, वितनुते
 पाऊस पडणे - वृष्-वर्ष् (१ प.प.) वर्षति
 पाठवणे - प्र + इष् (६ प.प.) प्रेच्छति ; हि (५ प.प.) हिनोति ; प्र + हि (५ प.प.) प्रहिणोति
 पालन करणे - पाल् (१० प.प.) पालयति

पाहणे - दृश्-पश्य (१ प.प.) पश्यति ; वि + लोक् (१ आ.प.) विलोकते ; ईक्ष् (१ आ.प.) ईक्षते
 पिडणे - उप + रुध् (७ उ.प.) उपरुणद्धि, उपरुन्धे
 पिणे - पा-पिब् (१ प.प.) पिबति ; आ + चम् (१ प.प.) आचमति
 पीठ करणे - पिष् (७ प.प.) पिनष्टि
 पीडा देणे - बाध् (१ आ.प.) बाधते
 पुटपुटणे - लप् (१ प.प.) लपति
 पुढे जाणे - प्र + या (२ प.प.) प्रयाति
 पुसणे - प्र + मृज् (२ प.प.) प्रमार्ष्टि
 पूजा करणे - अर्च (१ प.प.) अर्चति ; पूज् (१० उ.प.) पूजयति, पूजयते
 पूड करणे, चिरडणे - चूर्ण (१० प.प.) चूर्णयति
 पेटणे - ज्वल् (१ प.प.) ज्वलति
 पेटविणे - उद् + ज्वल् (१ प.प.) उज्ज्वलति
 पेरणे - वप् (१ उ.प.) वपति, वपते
 पोसणे - पुष् (४ प.प.) पुष्यति ; पोसणे - भृ (३ उ.प.) बिभर्ति, बिभृते ; पुष् (९ प.प.) पुष्णाति
 पोहोचणे - आ + पद् (४ आ.प.) आपद्यते ; प्र + आप् (५ प.प.) प्राप्नोति
 प्रकाशणे - प्र + काश् (१ आ.प.) प्रकाशते ; द्युत्-द्योत् (१ आ.प.) द्योतते ; प्र + ज्वल् (१ प.प.) प्रज्वलति
 प्रख्यात होणे - प्रथ् (१ आ.प.) प्रथते
 प्रतिकार करणे - प्रति + कृ (८ उ.प.) प्रतिकरोति, प्रतिकुरुते
 प्रतिज्ञा करणे - प्रति + ज्ञा (९ उ.प.) प्रतिजानाति, प्रतिजानीते
 प्रत्युत्तर करणे - प्रति + वद् (१ प.प.) प्रतिवदति
 प्रयत्न करणे - यत् (१ आ.प.) यतते ; प्र + यस् (१ प.प.) प्रयसति ; प्र + यस् (४ प.प.) प्रयस्यति
 प्रवेश करणे - प्र + विश् (६ प.प.) प्रविशति
 प्रशंसा करणे - प्र + शंस् (१ प.प.) प्रशंसति
 प्रसन्न होणे - प्र + सद्-सीद् (१ प.प.) प्रसीदति
 प्रहार करणे - प्र + हृ-हर् (१ उ.प.) प्रहरति, प्रहरते
 प्रारंभ करणे - प्र + आ + रभ् (१ आ.प.) प्रारभते
 प्रार्थना करणे - प्र + अर्थ (१० आ.प.) प्रार्थयते
 प्रेम करणे - स्निह् (४ प.प.) स्निह्यति
 प्रेरणा देणे - प्र + ईर् (१० उ.प.) प्रेरयति, प्रेरयते
 फरक दाखवणे - वि + शिष् (७ प.प.) विशिनष्टि
 फळास येणे - फल् (१ प.प.) फलति

फसवणे - वञ्च (१० उ.प.) वञ्चयति, वञ्चयते
 फुटणे - स्फुट् (६ प.प.) स्फुटति
 फेकणे - क्षिप् (६ उ.प.) क्षिपति, क्षिपते; अस् (४ प.प.) अस्यति
 फोडणे - दल् (१ प.प.) दलति ; भिद् (७ उ.प.) भिनत्ति, भिन्ते
 बडबड करणे - प + लप् (१ प.प.) प्रलपति ; जल्प् (१ प.प.) जल्पति
 बसणे - आस् (२ आ.प.) आस्ते ; उप + विश् (६ प.प.) उपविशति
 बांधणे - ग्रन्थ् (९ प.प.) ग्रथ्नाति ; बन्ध् (९ प.प.) बध्नाति
 बुडणे - नि + मस्ज् (६ प.प.) निमज्जति
 बोलणे - वद् (१ प.प.) वदति ; भण् (१ प.प.) भणति ; भाष् (१ आ.प.) भाषते ; वि + आ +
 ह-हर् (१ उ.प.) व्याहरति, व्याहरते ; वच्-वाच् (१० प.प.) वाचयति ; ब्रू (२ उ.प.) ब्रवीति,
 आह, ब्रूते ; प्र + ब्रू (२ उ.प.) प्रब्रवीति, प्राह, प्रब्रूते ; अभि + धा (३ उ.प.) अभिदधाति, अभिधत्ते
 ; गृ (९ प.प.) गृणाति ; सम् + गृ (९ प.प.) सङ्गृणाति
 भक्षण करणे - भक्ष् (१० उ.प.) भक्षयति, भक्षयते
 भजणे, सेवा करणे - भज् (१ उ.प.) भजति, भजते
 भटकणे - भ्रम्-भ्राम् (४ प.प.) भ्राम्यति
 भरणे - पूर् (१० उ.प.) पूरयति, पूरयते
 भरभराट होणे - सम् + ऋध् (४ प.प.) समृद्धयति
 भाजून काढणे - भ्रस्ज् (६ उ.प.) भ्रज्जति, भ्रज्जते
 भिणे - त्रस् (४ प.प.) त्रस्यति ; भी (३ प.प.) बिभेति
 भेटणे - मील (१ प.प.) मीलति
 मरणे - मृ-म्रिय् (६ आ.प.) म्रियते
 माखणे - लिप्-लिम्प् (६ उ.प.) लिम्पति, लिम्पते
 मागणे - याच् (१ आ.प.) याचते ; वन् (८ आ.प.) वनुते
 मागून घेणे - अनु + इ (२ प.प.) अन्वेति
 मागून जाणे - अनु + या (२ प.प.) अनुयाति
 मान देणे - मान् (१० प.प.) मानयति
 मानणे - मन् (८ आ.प.) मनुते
 मारणे - तड्-ताड् (१० उ.प.) ताडयति, ताडयते
 मावणे - मा (२ प.प.) माति
 मिळणे - मिल् (६ प.प.) मिलति
 मिळवणे - लभ् (१ आ.प.) लभते ; विद्-विन्द् (६ उ.प.) विन्दति, विन्दते ; अर्ज् (१० उ.प.)
 अर्जयति, अर्जयते ; आप् (५ प.प.) आप्नोति
 मूच्छा येणे - मूच्छ् (१ प.प.) मूच्छति

मोजणे - गण् (१० उ.प.) गणयति, गणयते
मोठ्याने ओरडणे - प्र + आ + कुश् (१ प.प.) प्राक्रोशति
मोठ्याने हसणे - वि + हस् (१ प.प.) विहसति
मोडणे - भञ्ज् (३ प.प.) भनक्ति
मोहित होणे - मुह् (४ प.प.) मुह्यति
म्हणणे - गद् (१ प.प.) गदति
युद्ध करणे - युध् (४ प.प.) युध्यति
येणे - आ + गम्-गच्छ् (१ प.प.) आगच्छति
योग्य असणे - क्लृप्-कल्प् (१ आ.प.) कल्पते
रक्षण करणे - रक्ष् (१ प.प.) रक्षति ; त्रै-त्राय् (१ आ.प.) त्रायते ; परि + पाल् (१० प.प.)
परिपालयति ; पा (२ प.प.) पाति
रचना करणे - रच् (१० उ.प.) रचयति, रचयते
रडणे - रुद् (२ प.प.) रोदिति
रमणे - रम् (१ आ.प.) रमते
रांगणे - सिग् (१ प.प.) सिंगति ; अंख् (१० प.प.) अंखयति
रागावणे - कुप् (४ प.प.) कुप्यति ; क्रुध् (४ प.प.) क्रुध्यति
राहणे - वस् (१ प.प.) वसति
लाजणे - लस्ज्-लज्ज् (६ आ.प.) लज्जते
लिहिणे - लिख् (६ प.प.) लिखति
लॉबणे - लम्ब् (१ आ.प.) लम्बते
लोभ धरणे - लुभ् (४ प.प.) लुभ्यति
वचन देणे - प्रति + श्रु (५ प.प.) प्रतिशृणोति
वध करणे - हन् (२ प.प.) हन्ति ; अभि + हन् (२ प.प.) अभिहन्ति
वर निजणे - अधि + शी (२ आ.प.) अधिशेते
वर बसणे - अधि + आस् (२ आ.प.) अध्यास्ते
वर्ज्य करणे - वृज्-वर्ज् (१० प.प.) वर्जयति
वर्णन करणे - वर्ण् (१० प.प.) वर्णयति ; कृत्-कीर्त् (१० उ.प.) कीर्तयति, कीर्तयते
वागणे - सम् + आ + चर् (१ प.प.) समाचरति ; आ + वृत्-वर्त् (१ आ.प.) आवर्तते
वाचणे - पठ् (१ प.प.) पठति ; वच्-वाच् (१० प.प.) वाचयति
वाट पाहणे - प्रति + पाल् (१० प.प.) प्रतिपालयति
वाढणे - वृध्-वर्ध् (१ आ.प.) वर्धते
वास घेणे - घ्रा-जिघ्र् (१ प.प.) जिघ्रति
वाहणे - वह् (१ उ.प.) वहति, वहते ; वा (२ प.प.) वाति

विकणे - वि + क्री (९ आ.प.) विक्रीणीते
 विकत घेणे - क्री (९ उ.प.) क्रीणाति, क्रीणीते
 विकसित होणे - वि + कस् (१ प.प.) विकसति
 विखुरणे - कृ-किर् (६ प.प.) किरति
 विचार करणे - वि + मृश् (६ प.प.) विमृशति ; चिन्त् (१० उ.प.) चिन्तयति, चिन्तयते
 विचारणे - प्रच्छ-पृच्छ (६ प.प.) पृच्छते ; अनु + युज् (७ आ.प.) अनुयुङ्क्ते
 वितळणे - द्रु-द्रव् (१ प.प.) द्रवति ; ली (९ प.प.) लिनाति
 विरक्त होणे - वि + रञ्ज् (६ उ.प.) विरज्यति, विरज्यते
 विरुद्ध जाणे - वि + रुध् (७ उ.प.) विरुणद्धि, विरुन्धे
 विशेष शोभणे - वि + राज् (१ उ.प.) विराजति, विराजते
 विश्रांती घेणे - वि + श्रम्-श्राम् (४ प.प.) विश्राम्यति
 विश्वास ठेवणे - वि + श्वस् (२ प.प.) विश्वसिति
 विसर्जन करणे - वि + सृज् (६ प.प.) विसृजति
 विस्तार करणे - प्र + तन् (८ उ.प.) प्रतनोति, प्रतनुते
 विस्तृत करणे - वि + स्तृ (५ उ.प.) विस्तृणोति, विस्तृणुते
 विहार करणे - वि + हृ-हर् (१ उ.प.) विहरति, विहरते
 वृद्ध होणे - जृ (४ प.प.) जीर्यति
 वेढणे - परि + वृ (५ उ.प.) परिवृणोति, परिवृणुते
 व्यापणे - वि + अश् (५ प.प.) व्यश्नुते
 व्यापणे - वि + आप् (५ प.प.) व्याप्नोति
 शंका घेणे - शङ्क् (१ आ.प.) शङ्कते
 शकणे - शक् (५ प.प.) शक्नोति
 शब्द करणे - वण् (१ प.प.) वणति
 शांत होणे - शम्-शाम् (४ प.प.) शाम्यति
 शाप देणे - शप् (१ उ.प.) शपति, शपते
 शिंपडणे - सिच्-सिञ्च (६ उ.प.) सिञ्चति, सिञ्चते
 शिकणे - शिक्ष् (१ आ.प.) शिक्षते ; अधि + इ (२ आ.प.) अधीते
 शिकवणे - शास् (२ प.प.) शास्ति
 शिक्षा करणे - दण्ड् (१० उ.प.) दण्डयति, दण्डयते
 शिल्लक ठेवणे - शिष् (७ प.प.) शिनष्टि
 शुद्ध होणे - शुध् (४ प.प.) शुध्यति
 शोक करणे - वि + लप् (१ प.प.) विलपति ; शुच् (१ प.प.) शोचति
 शोधणे - अनु + इष् (४ प.प.) अन्विष्यति ; मृग् (१० आ.प.) मृगयते

शोभणे - वि + लस् (१ प.प.) विलसति ; शुभ् (१ आ.प.) शोभते ; राज् (१ उ.प.) राजति,
 राजते ; भा (२ प.प.) भाति ; वि + भा (२ प.प.) विभाति
 श्वासोच्छ्वास करणे - श्वस् (२ प.प.) श्वसिति
 संग्रह करणे - सम् + चि (५ उ.प.) सञ्चिनोति, सञ्चिनुते ; सम् + ग्रह् (९ उ.प.) सङ्ग्रह्णाति,
 सङ्ग्रह्णीते
 संतुष्ट करणे - प्री (९ उ.प.) प्रीणाति, प्रीणीते
 संतुष्ट होणे - तुष् (४ प.प.) तुष्यति ; सम् + तुष् (४ प.प.) सन्तुष्यति
 संपवणे - सम् + आप् (५ प.प.) समाप्नोति
 संमती देणे - अनु + मन् (४ आ.प.) अनुमन्यते
 संहार करणे - सम् + हृ-हर् (१ उ.प.) संहरति, संहरते
 सत्ता चालवणे - ईश् (२ आ.प.) ईष्टे
 समाधान पावणे - रज्ज् (६ उ.प.) रज्यति, रज्यते
 समूळ नाश करणे - उद् + छिद् (७ उ.प.) उच्छिनति, उच्छिन्ते
 सरणे, चालणे - सृ-सर् (१ प.प.) सरति
 सल्लामसलत करणे - मन्त्र् (१० आ.प.) मन्त्रयते
 सहन करणे - सह् (१ आ.प.) सहते
 सांगणे - कथ् (१० उ.प.) कथयति, कथयते ; ख्या (२ प.प.) ख्याति ; आ + ख्या (२ प.प.)
 आख्याति ; आ + चक्ष् (२ आ.प.) आचष्टे
 सांत्वन करणे - सान्त्व् (१० उ.प.) सान्त्वयति, सान्त्वयते
 साधणे - साध् (५ प.प.) साध्नोति
 सावध होणे - सम् + आ + श्वस् (२ प.प.) समाश्वसिति
 सिद्धीस जाणे - सिध् (४ प.प.) सिध्यति
 सुकणे - शुष् (४ प.प.) शुष्यति
 सूचवणे - सूच् (१० उ.प.) सूचयति, सूचयते
 सुवासित करणे - धूप् (१ प.प.) धूपायति ; धूप (१० उ.प.) धूपयति, धूपयते
 सुशोभित करणे - भूष् (१० उ.प.) भूषयति, भूषयते
 सेवा करणे - सेव् (१ आ.प.) सेवते
 सोडणे - मुच्-मुञ्च (६ उ.प.) मुञ्चति, मुञ्चते
 स्तुती करणे - श्लाघ् (१ आ.प.) श्लाघते ; स्तु (२ उ.प.) स्तौति स्तवीति, स्तुते स्तवीते
 स्नान करणे - अव + गाह् (१ आ.प.) अवगाहते ; स्ना (२ प.प.) स्नाति
 स्पर्धा करणे - स्पर्ध् (१ आ.प.) स्पर्धते
 स्पर्श करणे - स्पृश् (६ प.प.) स्पृशति
 स्फुरण पावणे - स्फुर् (६ प.प.) स्फुरति

स्मरण करणे - स्मृ (१ प.प.) स्मरति
 स्मित करणे - स्मि-स्मय् (१ आ.प.) स्मयते
 स्वयंपाक करणे - श्री (श्रीण्) (९ उ.प.) श्रीणाति, श्रीणीते
 हरण करणे - हृ-हर् (१ उ.प.) हरति, हरते
 हलवणे - धू (१ उ.प.) धवति, धवते ; धू (६ प.प.) धुवति ; धू (१० उ.प.) धूनयति, धूनयते ;
 धु (५ उ.प.) धुनोति, धुनुते ; धू (५ उ.प.) धूनोति, धूनुते ; धू (९ उ.प.) धुनाति, धुनीते
 हल्ला करणे - अभि + या (२ प.प.) अभियाति
 हवन करणे - हु (३ प.प.) जुहोति
 हसणे - हस् (१ प.प.) हसति
 हाक मारणे - ह्वे-ह्वय् (१ उ.प.) ह्वयति, ह्वयते
 हालचाल करणे - चेष्ट (१ आ.प.) चेष्टते
 हिंडणे - अट् (१ प.प.) अटति ; हिण्ड् (१ आ.प.) हिण्डते
 होणे, असणे - भू-भव् (१ प.प.) भवति
 होम करणे - यज् (१ उ.प.) यजति, यजते

समानार्थी शब्द

अकृत्रिमम् = स्वाभाविकम्

अखिलम् = सर्वम्

अग्निः = वह्निः, अनलः, वैश्वानरः, पावकः, दहनः, ज्वलनः, हुतभुक्, कृशानुः, जातवेदाः
(जातवेदस्), धनंजयः, बर्हिः, कृष्णवर्त्मा, हव्यवाहनः, विभावसुः

अग्रजः = ज्येष्ठः, ज्येष्ठबन्धुः

अचलः = स्थिरः

अतिथिः = गृहागतः, अभ्यागतः, आगन्तुः, आवेशकः

अतिरेकः = आधिक्यम्

अद्वितीया = अपूर्वा, अनुपमा, अप्रतिमा

अधुना = सम्प्रति, साम्प्रतम्, इदानीम्

अध्यापकः = शिक्षकः, आचार्यः, गुरुः

अध्यापिका = शिक्षिका

अध्वगः = पथिकः, पान्थः, अध्वानीनः, अध्वन्यः

अनन्तरम् = पश्चात्
 अनितरः = अनुपमः, अद्वितीयः, अप्रतिमः
 अनृतम् = असत्यम् (नाम), मिथ्या (अव्यय), वृथा (अव्यय),
 अन्तकः = कालः, यमः, मृत्युः
 अन्धः = नेत्रहीनः, बलीरः, केकरः
 अन्धकारः = तमः, तिमिरम्
 अपत्यम् = तोकम्
 अपराधः = मन्तुः, आगः
 अब्दः = संवत्सरः, वत्सरः, शरत्, समाः(वापर नित्व ब.व.)
 अभिप्रायः = आशयः, उद्दिष्टम्
 अभ्युदयः = उत्कर्षः
 अरण्यम् = अटवी, विपिनम्, काननम्, गहनम्, वनम्
 अरिष्टम् = अशुभम्, अमङ्गलम्, संकटम्, दण्डाहतम्, कालेशयम्
 अश्वः = घोटकः, वाजी, हयः, सैधवः, तुरगः, तुरंगः, तुरंगमः
 असत्यम् = अलीकम्, अनृतम्, मृषार्थकम्
 असिः = खड्गः, निस्त्रिशः, चन्द्रहासः, रिष्टिः, करतालः, कौक्षेयकः, कृपाणः, मण्डलाग्रः
 अस्थि = कीकसम्, कुल्यम्
 अहः = दिनम्, दिवसः, वासरः, घस्रः
 आत्मगतम् = स्वगतम्
 आदिः = प्रथमः, आद्यः
 आदेशः = निदेशः, निर्देशः, शासनम्, आज्ञा, शिष्टिः
 आद्यम् = प्रथमम्
 आनन्तर्या = अविवेकी, वधोद्यतः, वधकः, महापापः
 आनन्दः = मोदः, हर्षः
 आम्रः = रसालः, चूतः, सहकारः
 आयुः = जीवनम्
 आलयः = गृहम्, भवनम्, निकेतनम्, मन्दिरम्, गेहम्, सदनम्, निवासः, वेश्म
 इषुः = बाणः, खगः, आशुगः, शरः, कलम्बः, रोपः, पृषरकः, विशिखः, पत्री
 उटजः = कुटी, कुटीरः, कुटीरम्, पर्णशाला
 उत्पत्तिः = जनुः, जननम्, जन्म, जनिः, उद्भवः
 उद्यमः = व्यवसायः
 कठिनम् = दुष्करम्
 कपोतः = पारावतः, कलरवः

कमलम् = पद्मम्, पङ्कजम्, सरोजम्, सरसिजम्, राजीवम्, अरविन्दम्
 करुणा = कृपा, दया, अनुकम्पा, अनुक्रोशः, कारुण्यम्, घृणा
 कर्णः = श्रवः, श्रुतिः
 कर्दमः = पङ्कः
 कविः = सूरिः, बुधः, मनीषी
 काकः = वायसः, ध्वाङ्क्षः, एकाक्षः, करटः
 कार्तिकेयः = षडाननः, स्कन्दः, गुहः, बाहुलेयः, विशाखः, कुमारः, षाण्मातुरः, शिखिवाहनः,
 महासेनः, अग्निभूः, शरजन्मा, सेनानीः
 कार्यम् = क्रिया, कृतिः
 कालः = समयः
 किरणः = मयूखः, अंशुः, करः
 कुटिलः = वक्रः
 कुतूहलम् = जिज्ञासा, कौतुकम्
 कुरङ्गः = मृगः, हरिणः, वातायुः
 कुशलः = चतुरः, प्रवीणः, अभिज्ञः, निष्णातः, निपुणः, कोविदः, पारङ्गतः, दक्षः
 कुशलम् = क्षेमम्, सुखम्, कल्याणम्
 कूलम् = तीरम्, तटम्
 कृपणः = क्षुद्रः, कदर्यः, किंपचानः, मितंपचः
 कृषकः = कृषीवलः, कृषकः, कृषिकः, क्षेत्राजीवः
 कृष्णः = श्यामः, असितः, नीलः, कालः, मेचकः
 कोकिलः - पिकः, परभृत्, वनप्रियः
 क्रुद्धः = कुपितः
 क्रोधः = कोपः, मन्युः
 क्षुधा = बुभुक्षा, क्षुत्, अशनाया
 खगः विहगः, विहङ्गः, विहङ्गमः, शकुन्तः, शकुन्तिः, द्विजः, अण्डजः, पक्षी, पतत्री
 खद्योतः = ज्योतिरिङ्गणः
 खेलः = क्रीडा
 गगनम् = आकाशम्, आकाशः, नभः, खम्, वियत्, द्यौः
 गजः = वारणः, कुञ्जरः, मतंगः, मतंगजः, द्विपः, हस्ती, करी
 गन्धः = वासः, आमोदः, परिमलः, सौरभम्, सुगन्धः, सुरभिः
 गिरिः = पर्वतः, अचलः
 गुरुः = बृहस्पतिः, गीर्पतिः, वाचस्पतिः, धिषणः, उपाध्यायः, अध्यापकः
 गृहिणी = वनिता, स्त्री, नारी, गेहिनी

घ्राणम् = नासिका, गन्धज्ञा
 चकितः = सम्भ्रान्तः
 चतुर्थः = तुर्यः, तुरीयः
 चन्द्रः = शशी, शशाङ्कः, निशाकरः, निशापतिः, चन्द्रमाः, सोमः, हिमांशुः
 चातुर्यम् = दक्षता, दाक्ष्यम्, पटुता, पटुत्वम्
 चित्तम् = मानसम्
 तटः = कूलः, पारः, वेला
 तरङ्गः = कल्लोलः, वीचिः
 तरलम् = चलम्, लोलम्, चञ्चलम्, परिप्लवम्, अस्थिरम्
 तात्पर्यम् = सारांशः
 तूलः = पिचुः
 तृणम् = बालतृणम्, यवसम्, शष्पम्, अर्जुनम्, घासः
 तृषा = पिपासा, तृष्णा
 दन्तः = रदः, रदनः, दशनः
 दरिद्रः = दीनः, अकिञ्चनः, निःस्वः, दुर्विधः, दुर्गतः
 दरिद्रता = दारिद्र्यम्, दीनता, दैन्यम्, निःसत्वम्
 दर्वी = दविः, कम्बिः, खजाका
 दायाद्यम् = पित्रार्जितधनभागः
 दारुणः = भैरवः, भीषण, भीमः, भीष्मः, घोरः, भयानकः
 दासः = सेवकः, भृत्यः, किंकरः, अनुचरः
 दिनम् = दिवसः, वासरः
 दिष्टम् = दैवम्, भागधेयम्, भाग्यम्, नियतिः, विधिः
 दीनम् = करुणम्
 दुर्जनः = दुष्टः, खलः, असाधुः
 दुर्देववशात् = दुर्भाग्यवशात्, दौर्भाग्यात्
 दुर्लभः = दुष्प्रापः, दुष्प्रापणः
 दुग्धम् = गोरसः, क्षीरम्
 देवः = अमरः, निर्जरः, ईशः, ईशानः, ईश्वरः, सुरः, गीर्वाणः, अमरः
 धनम् = रिक्थम्, द्रव्यम्, द्रविणम्, वसु, वित्तम्, अर्थः, सम्पद्, संपत्तिः
 धनिकः = धनवान्, लक्ष्मीवान्, आढ्यः
 धनुः = चापः, धन्व, शरासनम्, कोदण्डम्, कार्मुकम्, इष्वासः
 धवला = श्वेता, शुभ्रा, सिता
 धूर्तः = उन्मत्तः, कितवः, धत्तुरः, अक्षधूर्तः, सुतकृत्, वञ्चकः

धैर्यम् = धृतिः

ध्वनिः = शब्दः, रवः, आरवः

नगरम् = नगरी, पुरी, पुरम्, पत्तनम्

नदी = आपगा, निम्नगा, तटिनी, वाहिनी, तरङ्गिणी, सरित्

नलिनी = कमलिनी

नाम = अभिधानम्, आख्यम्

निमित्तम् = कारणम्

निरक्षरा = अपठिता, अशिक्षिता, अनधीता

निरामयः = व्याधिरहितः, स्वस्थः, कुशली

निर्धनः = धनहीनः, दरिद्रः

निर्मला = विमला, स्वच्छा, शुद्धा, पवित्रा, शुचिः

निसर्गतः = प्रकृतितः, स्वभावतः, स्वरूपतः

नूतनः = नवः, नवीनः, नूत्नः, अर्वाचीनः, नूतनः

नृत्यम् = नर्तनम्

नृशंसः = क्रूरः, पापः, धातुकः

नौका = तरिः, तरणिः, नौः

पठनम् = अध्ययनम्

पण्डितः = विबुधः, विचक्षणः, प्राज्ञः, कोविदः, विद्वान्, मतिमान्, धीमान्, बुद्धिमान्, ज्ञानी

पतङ्गः = शलभः, पक्षी, सूर्यः

पत्नी = भार्या, जाया, दाराः

पन्थानः = मार्गाः, वर्तमानि

परितः = अभितः

पर्जन्यः = वृष्टिः, वर्षा

पवित्रम् = कुशम्, कुथः, दर्भः, प्रयतम्, पूतम्, मेध्यम्

पाठशाला = विद्यामन्दिरम्, विद्यालयः

पादः = चरणः, पदम्

पारितोषिकम् = उपहारः, उपायनम्, पुरस्कारः

पार्वती = शिवा, उमा, दुर्गा, अम्बिका, अपर्णा, चण्डिका, गौरी, काली, भवानी, रुद्राणी, शर्वाणी

पाषाणखण्डः = शिलाखण्डः

पिता = जनकः, जनयिता, तातः

पुच्छः = लुम्, लाङ्गूलम्

पुत्रः = सुतः, सूनुः, आत्मजः, तनयः

पुष्पम् = कुसुमम्, सुमम्, सुमनम्, प्रसूनम्

पृथ्वी = पृथिवी, मही, धरणी, धरित्री, अविनिः, वसुधा, वसुन्धरा, भूः, भूमिः, अचला, अनन्ता, धरा, क्षितिः, वसुमती, उर्वी

प्रकाशः = ज्योतिः

प्रकृतिः = स्वभावः, स्वरूपम्, निसर्गः

प्रजातंत्रम् = लोकतंत्रम्

प्रतापः = पराक्रमः, प्रभावः, सामर्थ्यम्, शक्तिः, तेजः, कान्तिः, उष्णम्, तापः, आतपः

प्रथमा = अग्रिमा, आदिमा, आद्या

प्रभातसमयः = प्रातः, प्रातःकालः

प्रसन्नः = आनन्दितः, सन्तुष्टः, मुदितः, मोदितः, प्रमुदितः

प्रसिद्धः = ख्यातः

प्राचीनः = पुराणः

प्राणाः = असवः

बधिरः = एडः

बलम् = सामर्थ्यम्, शक्तिः, प्रभावः

बालः = माणवकः, मूर्खः, अर्भकः

बाला = कन्या, कन्यका, बालिका, सुता, तनया, पुत्री, दारिका

बुद्धिः = धीः, धिषणा, मतिः, मनीषा, प्रज्ञा, संवित्, मेधा

भाषा = भारती, वाणी, गीः, गिरा, वचः, ब्राह्मी, गीर्वाणवाणी, सरस्वती

भीतिः = भीः, भयम्, दरः, त्रासः

भीषणम् = तुमुलम्, भयङ्करम्, भयानकम्

भुवनम् = विश्वम्, जगत्, लोकः

भूतम् = प्राणी, जन्तुः

मक्षिका = मक्षी, मक्षीका, सरघा

मङ्गलम् = शुभम्, शिवम्, स्वस्ति

मत्स्यः = मीनः, झषः, वैतारिणः, अण्डजः, अण्डालुः, विसारः, शकुलः, शकुली

मदः = मादः, उन्मादः, हर्षः, गर्वः, अभिमानः

मद्यम् = मदिरा, सुरा, हाला, गन्धोत्तमा, प्रसन्ना, इरा, कादम्बरी, कश्यम्

मनः = मानसम्, चित्तम्, चेतः, हृदयम्, स्वान्तम्

मनोरथः = इच्छा, आकांक्षा, अभिलाषः, कामः, कामना, दोहदम्, काङ्क्षा, स्पृहा, ईहा, वाञ्छा,

मयूरः = नीलकण्ठः, शिखी, बर्ही, बर्हिणः, केकी

मस्तकम् = शिरः, शीर्षम्, उत्तमाङ्गम्

महः = तेजः, कान्तिः, दीप्तिः

महिषः = सैरभिः, कासरः, लुलायः

मांसम् = पिशितम्, तरसम्, पलम्, क्रव्यम्, आमिषम्
 माता = अम्बा, जनिः, जनी, जननी, जनित्री
 मानवः = नरः, मनुजः, मनुष्यः, मानुषः, पुरुषः
 मार्गः = पन्थाः, वर्त्म, अयनम्, अधवा, सरणिः, पदविः, पदवी
 मार्जारः = बिडालः
 मित्रम् = सुहृदः, वयस्यः, सखा
 मुखम् = आननम्, तुण्डम्, लपनम्, वक्त्रम्, वदनम्, आस्यम्
 मुनिः = ऋषिः, तापसः, यतिः
 मूर्खः = अज्ञः, यथाजातः, मूढः, मन्दः, अज्ञः, बालिशः, वैधेयः
 मृगः = हरिणः, पशुः
 मृगया = आच्छोदनम्, आखेटः, मृगव्यम्, सेनारक्षकः
 मृत्तिका = मृत्, मृदा
 मृदुः = मृदुलः, कोमलः, सुकुमारः
 मेघः = अभ्रम्, जलभुक्, धूम्रयोनिः, जीमूतः, बलाहकः, जलदः, पयोदः, नीरदः, घनः, अम्बुदः,
 जलधरः
 मेधावी = बुद्धिमान्, मतिमान्
 यशः = कीर्तिः
 याचकः = याचनकः, अर्थी, वनीयकः, मार्गणः
 युत् = युद्धम्, आयोधनम्, सङ्ख्यम्, समीकम्, समरः, अनीकः, रणः, विग्रहः, संयुगः, संग्रामः,
 विमर्दनम्, आहवः, संयत्
 रक्षा = रक्षणम्
 रत्नम् = मणिः
 रम्यः = सुन्दरः, मनोहरः, रमणीयः
 राक्षसः = असुरः, निशाचरः, आशरः, कौणपः, यातुधानः, क्रव्यादः
 राजयक्ष्मा = राजयक्ष्मः, क्षयरोगः
 राजा = नृपः, महीपालः, भूपतिः, नृपतिः, महीपतिः, नरपतिः, भूभृत्
 रुग्णः = रोगी रोगग्रस्तः, व्यथितः
 रुचिः = प्रीतिः
 रुचिरः = मधुरः
 लक्ष्मी = श्री, सरोजा, कमला, रमा, मा, माता, जननी, पद्मा, पद्मजा
 ललना = प्रमदा, कान्ता, रामा, रमणी, मानिनी, सुन्दरी
 ललामम् = सुन्दरम्, मनोहरम्, ललाटाभरणम्, तिलकम्, चिह्नम्, भूषणम्, अलङ्कारः, ध्वजः
 लहरी = तरङ्गः, वीचिः

लोकाः = जनाः
 लोचनम् = नेत्रम्, नयनम्, अक्षि, चक्षुः, ईक्षणम्, दृष्टिः
 वत्सलः = स्निग्धः
 वनम् = अरण्यम्, कानकम्, विपिनम्
 वन्दनम् = नमनम्, प्रणामः
 वपुः = तनुः, कायः, गात्रम्, कलेवरम्, शरीरम्
 वसनम् = अंशुकम्, आच्छादनम्, वासः, चैलम्, वस्त्रम्
 वाक्पाटवम् = वाक्पटुता, वाणीचातुर्यम्
 वात्सल्यम् = प्रीतिः, स्नेहः, अनुरागः
 वानरः = कपिः, प्लवङ्गः, शाखामृगः, मर्कटः, कीशः, वलीमुखः
 वायुः = वातः, पवनः, अनिलः, श्वसनः, स्पर्शनः, मारुतः, गन्धवाहः
 वारि = जलम्, उदकम्, तोयम्, सलिलम्, नीरम्, पानीयम्, अम्भः, पयः
 वालुका = सिकता
 विख्यातः = सुप्रसिद्धः, विश्रुतः, प्रथितः
 विघ्नः = अन्तरायः, प्रत्यूहः
 विद्या = ज्ञानम्
 विधा = प्रकारः, रीतिः, विधः, भेदः
 विधिः = ब्रह्मा, परमेष्ठी, लोकेशः, धाता, विरिञ्चिः, स्रष्टा, विधाता, वेधाः
 विध्वंसः = विभ्रंशः, विनाशः, च्युतिः
 विप्रः = ब्राह्मणः, द्विजः, भूसुरः, भूदेवः
 विलम्बः = वेलाव्ययः
 विषण्णः = खिन्नः
 विष्टरे = आसने, पीठे
 वृक्षः = पादपः, द्रुमः, तरुः
 वेला = कालः, समयः
 वैरम् = शत्रुता, शत्रुत्वम्, अमैत्रम्
 व्यथितः = दुःखितः, खिन्नः, पीडितः
 व्यपदेशः = वंशः, कुलम्, अन्वयः
 व्याधः = लुब्धकः, मृगयुः
 व्याधिः = रोगः, आमयः, गदः, रुक्, रुजा, उपतापः
 शङ्का = संशयः, संदेहः
 शठः = खलः, दुर्जनः, पिशुनः, अनृजुः, निकृतः
 शत्रुः = अमित्रः, द्विषत्, रिपुः

शरीरम् = तनुः, कायः, देहः, अङ्गम्
 शिखरम् = कूटः, सानुः, सानु, शृङ्गम्, प्रस्थः
 शिशुः = बालः, डिम्भः, पृथुकः, शावकः, पोतः, पाकः, अर्भकः
 शिष्यः छात्रः, विद्यार्थी, अन्तेवासी
 शीलम् = शुचितम्, शुद्धाचरणम्, सद्वृत्तम्, सच्चरितम्
 शैशवम् = बाल्यम्
 शोभनम् = साधु, सुन्दरम्, सुष्ठु
 श्येनः = शशादनः, पत्नी
 श्रेयः = कल्याणम्, हितम्
 श्वेतः = शुभ्रः, धवलः
 षट्पदः = भृङ्गः, भ्रमरः, मधुपः, द्विरेफः, अलिः
 संकटम् = विघ्नः, विपत्तिः, आपदा, उत्पातः, उपप्लवः, व्यसनम्, कृच्छ्रः, कृच्छ्रम्
 संघर्षः = घर्षणम्, स्पर्धा, प्रतियोगिता, संघट्टनम्, असूया
 संदेहः = संशयः, शङ्का
 सन्निधानम् = सामीप्यम्, सन्निधिः
 संमानः = गौरवम्
 सञ्चयः = निधिः, आकरः, सङ्ग्रहः
 सततम् = सदा, सर्वदा, सन्ततम्, नित्यम्
 सत्कृतः = सम्मानितः, गौरवितः
 सत्यम् = ऋतम्
 सत्वम् = जन्तुः, प्राणी
 सत्वरम् = त्वरितम्, झटिति, तूर्णम्, आशु, शीघ्रम्, अविलम्बितम्
 सदाचारः = सद्वर्तनम्
 सदृशम् = समम्, मानम्, तुल्यम्
 सप्रश्रयम् = सविनयम्, ससम्मानम्, सादरम्
 सभा = परिषद्
 सर्पः = भुजगः, भुजङ्गः, भुजङ्गमः, अहिः, व्यालः, काकोदरः, उरगः, पन्नगः, फणी
 सागरः = समुद्रः, रत्नाकरः, अर्णवः, उदधिः, जलधिः, जलनिधिः
 साधुः = सन्, सत्पुरुषः
 सिंहः = मृगेन्द्रः, केसरी, हरिः, पञ्चास्यः, हर्यक्षः
 सितम् = शुक्लम्, शुभ्रम्, श्वेतम्, पाण्डुरम्, अवदातम्, गौरम्, धवलम्
 सुकृतम् = सत्कृतम्, पुण्यम्
 सुजनः = सज्जनः, सत्पुरुषः, साधुः

सुभाषितम् = सूक्तम्

सूर्यः = भानुः, दिनराजः, दिनमणिः, सविता, खगः, भास्वान्, विवस्वान्, रविः, सूरः, आदित्यः,
दिवाकरः, भास्करः, प्रभाकरः, विभाकरः, मिहिरः, मित्रः, अर्कः, मार्तण्डः

सौहार्दम् = मित्रत्वम्, स्नेहः

स्थितप्रज्ञः = स्थिरबुद्धिः, स्थिरमतिः

स्नपनम् = स्नानम्, स्नानकरणम्

स्वर्गः = सुरलोकः, नाकः, द्यौः

हालाहलम् = कालकूटः, हलाहलः, क्ष्वेडः, गरलम्, विषम्, काकोलः

हेरम्बः = विनायकः, विघ्नराजः, द्वैमातुरः, गणाधिपः, एकदन्तः, लम्बोदरः, गजाननः, गजास्यः,
गणपतिः

विरुद्ध अर्थी शब्द

अधः	><	उपरि
अधिकतरः	><	अल्पतरः, न्यूनतरः
अधिष्ठितम्	><	अनधिष्ठितम्
अधुना	><	अनन्तरम्, पश्चात्, पुरा, पूर्वम्
अनन्तम्	><	सान्तम्
अनुमतम्	><	अननुमतम्
अन्धकारः	><	प्रकाशः
अपराधः	><	अनपराधः
अपूर्णत्वम्	><	पूर्णत्वम्
अभिज्ञः	><	अनभिज्ञः

अभिमतम्	><	अनभिमतम्
अलसः	><	अनलसः, उद्यमी, उद्योगी
अलीकम्	><	सत्यम्, ऋतम्
अल्पभाषी	><	बहुभाषी
अल्पीयस्	><	महीयस्
असूया	><	अनसूया
आकीर्णम्	><	अनाकीर्णम्
आदरः	><	अनादरः, तिरस्कारः
आदानम्	><	प्रदानम्
आनन्दः	><	विषादः
आनन्दितः	><	खिन्नः, विषण्णः, व्यथितः
आम्	><	नहि
आरब्धम्	><	अनारब्धम्
आरम्भः	><	अन्तः
आरोहणम्	><	अवरोहणम्
आर्यः	><	अनार्यः
आशा	><	नैराश्यम्, हताशा
आश्रयः	><	अनाश्रयः
आसादितम्	><	अनासादितम्
इदानीम्	><	तदानीम्
ईश्वरः	><	अनीश्वरः, सेवकः
उक्तम्	><	अनुक्तम्
उच्चैः	><	नीचैः
उत्कर्षः	><	अपकर्षः
उत्तीर्णः	><	अनुत्तीर्णः
उत्साहः	><	अनुत्साहः
उदयः	><	अस्तः
उदारः	><	कृपणः, लुब्धः
उदारता	><	कृपणता
उद्यमः	><	अनुद्यमः, आलस्यम्

उद्घाटिताः	><	अनुद्घाटिताः, पिनद्धाः
उपकारः	><	अपकारः
उपयुक्तः	><	अनुपयुक्तः
उपस्थितः	><	अनुपस्थितः
उपायः	><	अपायः
उष्णता	><	शैत्यम्
ऊर्ध्वम्	><	अधः, अधस्तात्
एकवारम्	><	अनेकवारम्, नैकवारम्
ऐक्यम्	><	अनैक्यम्
ऐश्वर्यम्	><	अनैश्वर्यम्
औरसः	><	अनौरसः
कठिनम्	><	सरलम्
कीर्तिः	><	अकीर्तिः, अपकीर्तिः, दुष्कीर्तिः
कुलक्षयः	><	कुलवृद्धिः
कुशलः	><	अकुशलः
कोमला	><	कठोरा, कर्कशा
क्रयः	><	विक्रयः
क्रुद्धः	><	शान्तः
क्रूरः	><	अक्रूरः
क्षमा	><	अक्षमा, क्रोधः
क्षीयमाणः	><	वृध्यमानः
क्षुधितः	><	तृप्तः
खलः	><	साधुः
गतः	><	आगतः
गतिः	><	अगतिः
गमनम्	><	आगमनम्
गर्हणीय	><	अगर्हणीय
गर्हणीय	><	स्तुत्य
गुणः	><	दोषः
गुणज्ञः	><	अगुणज्ञः

गुणवान्	><	दोषवान्
गुणिनः	><	अगुणिनः, निर्गुणः
गुरुः	><	लघुः
चकितः	><	अचकितः
चञ्चलः	><	स्थिरः
चरमा	><	आदिमा, आद्या, प्रथमा
चलः	><	अचलः
चिरम्	><	अचिरम्
चिरात्	><	अचिरात्
चिराय	><	अचिराय
चिरेण	><	अचिरेण
छाया	><	आतपः, प्रकाशः
जयः	><	अजयः, पराजयः
जातः	><	मृतः
जीवनम्	><	मरणम्
जीवन्	><	म्रियमाणः
ज्ञानम्	><	अज्ञानम्
ज्येष्ठः	><	कनिष्ठः
तत्र	><	अत्र
तमः	><	ज्योतिः
तालबद्धः	><	तालहीनः
तिमिरम्	><	प्रकाशः
तूष्णीम्	><	सघोषम्, सशब्दम्
त्यागः	><	भोगः
त्वरा	><	विलम्बः
दण्ड्याः	><	अदण्ड्याः
दयालुः	><	निर्घृणः, निर्दयः,
दरिद्रम्	><	धनाढ्यता
दाता	><	कृपणः, लुब्धः
दारुणः	><	अदारुणः, प्रीतिकरः, सौम्यः

दासः	><	स्वामी
दासी	><	स्वामिनी
दीर्घः	><	ऋस्व
दुर्देवम्	><	सुदैवम्
दुर्देवात्	><	सुदैवात्
दुष्करम्	><	सुकरम्
दूरम्	><	अन्तिके, समीपे
दूरस्थः	><	समीपस्थः
दृप्तचेतसः	><	नम्रचेतसः
देवः	><	दानवः
द्वेष्यम्	><	अद्वेष्यम्, प्रियम्
धनिकः	><	दरिद्रः, निर्धनः
धन्यः	><	अधन्यः
धवला	><	कृष्णा
धार्मिकः	><	अधार्मिकः
धिकृतम्	><	सत्कृतम्
धूर्तः	><	निष्कपटः, सरलः
धृतिः	><	अधृतिः, कातर्यम्, भीरुता
ध्रुवम्	><	अध्रुवम्
ध्वान्तम्	><	प्रकाशः
नम्रः	><	उच्छृङ्खलः, उद्धतः
नाशः	><	सर्गः, सर्जनम्
निःशङ्कम्	><	सशङ्कम्, ससंशयम्, ससन्देहम्
निद्रा	><	जागृतिः
निपुणः	><	अनिपुणः, जडः
निरक्षरा	><	साक्षरा
निर्धनः	><	सधनः
निर्धनत्वम्	><	सधनत्वम्
निर्मलम्	><	अविलम्, मलिनम्, समलम्
निश्चितम्	><	अनिश्चितम्

निष्फलः	><	सुफलः
नीचः	><	उच्चः, उत्तमः
नीरसम्	><	सरसम्
नूतनम्	><	पुरातनम्
पक्कम्	><	अपक्कम्
पयोदः	><	पयोधिः
परवशम्	><	आत्मवशम्
परा	><	अपरा
पराङ्मुखी	><	सम्मुखी
पराभवः	><	विजयः
परार्थाय	><	स्वार्थाय
परिचितः	><	अपरिचितः
परिणतम्	><	अपरिणतम्
परिपूर्णम्	><	अपूर्णम्
परिभवः	><	विजयः
परोपकारः	><	परापकारः
पर्याप्तम्	><	अपर्याप्तम्
पापम्	><	पुण्यम्
पाश्चात्यः	><	पौर्वात्यः, पूर्वीयः
पीडा	><	सुखम्
पुरतः	><	पृष्ठतः
पुरातनम्	><	आधुनिकम्
पुरा, पूर्वम्	><	अधुना, इदानीम्, सम्प्रति
पूर्णम्	><	अपूर्णम्
पूर्वार्धम्	><	उत्तरार्धम्
पूर्वेद्युः	><	परेद्युः
पृष्ठः	><	अपृष्ठः
प्रतिहतम्	><	अप्रतिहतम्
प्रत्यक्ष	><	परोक्ष
प्रत्यक्षीकृता	><	परोक्षीकृता

प्रधानम्	><	गौणम्
प्रमुखः	><	गौणः
प्रवीणः	><	अकुशलः, अप्रवीणः
प्रशंसा	><	निंदा, अप्रशंसा
प्रसिद्धः	><	अप्रसिद्धः
प्रसिद्धानि	><	अप्रसिद्धानि
प्राचीनम्	><	अर्वाचीनम्
प्राचीनाः	><	नूतनाः
प्रियः	><	अप्रियः
प्रीति	><	अप्रीति
प्रेममयः	><	द्वेषपूर्णः, स्नेहहीनः
बलसम्पन्नः	><	बलहीनः
बहुजनः	><	अल्पजनः
बालः	><	वृद्धः
बाल्यम्	><	वार्धक्यम्, वृद्धत्वम्
भक्तः	><	अभक्तः
भयाकुलः	><	निर्भयः
भिन्नप्रकृतिः	><	समानप्रकृतिः
भूरि	><	अल्पम्
मङ्गलम्	><	अमङ्गलम्, अशिवम्, अशुभम्
मत्ताः	><	अमत्ताः
मदीयः	><	त्वदीयः
मधुरः	><	कटुः, तिक्तः
मन्दभागः	><	महाभागः
मन्दभाग्यत्वात्	><	सुभाग्यत्वात्, सौभाग्यत्वात्
मलिनः	><	अमलिनः, स्वच्छः, निर्मलः
महत्	><	अल्पम्, लघु, क्षुद्रम्
मान्यः	><	अमान्यः
मितभाषी	><	बहुभाषी
मित्रत्वम्	><	वैरम्, शत्रुता

मुक्तः	><	बद्धः
मुदितः	><	खिन्नः, व्यथितः
मूढः, मूर्खः	><	प्राज्ञः, सूज्ञः, पण्डितः, प्राज्ञः, विचक्षणः, विद्वान्
मोददायिनी	><	दुःखदायिनी
मोहितः	><	निर्मोहितः
याचकः	><	दाता
युक्तः	><	अयुक्तः
युवा	><	वृद्धः, स्थविरः
यौवनम्	><	जरा, वार्धक्यम्
रमणीयः	><	भयङ्करः, अरमणीयः, असुन्दरः
रात्रिः	><	अहः, दिवसः
रणः	><	निरोगः, नीरोगः
रुचिः	><	अरुचिः
लघीयः	><	गरीयः
लघुतरम्	><	गुरुतरम्
लाघवम्	><	गौरवम्
लुप्ता	><	अलुप्ता
वत्सलः	><	कठोरः, क्रूरः
वरिष्ठः	><	कनिष्ठः
वर्धमानः	><	क्षीयमाणः
वामः	><	दक्षिणः
विकसितम्	><	अविकसितम्
विघ्नः	><	सौख्यम्
विजयः	><	अजयः, पराजयः
वितथम्	><	अवितथम्
विदितम्	><	अविदितम्
विद्या	><	अविद्या
विद्वान्	><	मूर्खः
विनयः	><	गर्वः
विनयः	><	दर्पः

विनाशः	><	सर्जनम्
विनीतः	><	उच्छृङ्खलः, उद्धतः
विपुलम्	><	विरलम्, स्वल्पम्
विफलः	><	सुफलः
विमला	><	अविला, समला
विमुखी	><	सम्मुखी
विलम्बेन	><	अविलम्बेन, झटिति, त्वरितम्, तूर्णम्
विवादः	><	संवादः
विवेकः	><	अविवेकः
विवेकरहिताः	><	विवेकसहिताः, विवेकिनः
विशालः	><	अल्पः, लघु
विषण्णः	><	प्रसन्नः
विस्तीर्णम्	><	लघु
वीराः	><	कातराः, कापुरुषाः
वैज्ञानिकः	><	अवैज्ञानिकः
वैभवम्	><	दरिद्रम्, निर्धनत्वम्
वैरी	><	सुहृद्
शक्यम्	><	अशक्यम्
शत्रुः	><	मित्रम्
शनैः शनैः	><	तूर्णम्, त्वरितम्
शिथिलम्	><	दृढम्
शीतम्, शीतलम्	><	उष्णम्
शुक्लम्	><	कृष्णम्
शुद्धम्	><	अशुद्धम्
शुभः	><	अशुभः
शुभ्रः	><	कृष्णः
शूराः	><	कातराः, कापुरुषाः
शोभनम्	><	अशोभनम्
श्रेष्ठम्	><	कनिष्ठम्
श्वः	><	ह्यः

श्वेतम्	><	कृष्णम्
संपन्नः	><	विपन्नः
संयुक्तः	><	वियुक्तः
संवर्धकः	><	संरक्षकः
संवर्धकः	><	संहारकः
संहताः	><	असंहताः, विप्रकीर्णाः
सख्यम्	><	वैरम्, शत्रुत्वम्
सचेतनम्	><	अचेतनम्, निश्चेतनम्
सजलाः	><	निर्जलाः
सञ्चयः	><	असञ्चयः, त्यागः, दानम्
सत्यम्	><	अनृतम्, असत्यम्, असत्यम्, मिथ्या
सत्वरम्	><	शनैः
सदाचारः	><	दुराचारः
सनतुष्टः	><	असन्तुष्टः
सन्तः	><	असन्तः, दुष्टः
सन्देहः	><	असन्देहः
सन्मार्गः	><	कुमार्गः
सबलाः	><	दुर्बलाः
सभ्यः	><	अशिष्टः, असभ्यः
समः	><	असमः, विषमः
समभावः	><	विषमभावः
समर्थः	><	असमर्थः
समा	><	असमा, विषमा
समीपे	><	दूरे
समृद्धः	><	असमृद्धः
सम्पद्	><	विपद्
सरलम्	><	कुटिलम्, वक्रम्
सर्वत्र	><	एकत्र
सादृश्यम्	><	असादृश्यम्
सायंकाले	><	प्रभाते

सावधानम्	><	असावधानम्
सितम्	><	असितम्
सिद्धः	><	असिद्धः
सुकृतम्	><	दुष्कृतम्, कुकृतम्
सुखकरः	><	असुखकरः, दुःखकरः
सुखम्	><	दुःखम्
सुजनः	><	दुर्जनः
सुनिवारम्	><	दुर्निवारम्
सुन्दरता	><	कुरूपता
सुपुत्रः	><	कुपुत्रः
सुबुद्धिः	><	कुबुद्धिः, दुर्बुद्धिः
सुबोधम्	><	दुर्बोधम्
सुरः	><	असुरः
सुलभः	><	दुर्लभः
सुवचनम्	><	दुर्वचनम्
सुशिक्षितः	><	अशिक्षितः
सुषुप्तिः	><	जागृतिः
सुसंस्कृतः	><	असंस्कृतः
सूक्तम्	><	दुरुक्तम्, कूक्तम्
सौहार्दम्	><	द्वेषः, वैरम्
स्वकीयम्	><	परकीयम्
स्वच्छम्	><	अविलम्, मलिनम्
स्वतंत्रः	><	परतंत्रः
स्वदेशः	><	परदेशः
स्वर्गः	><	नरकः
स्वस्य	><	परस्य
स्वातंत्र्यम्	><	पारतंत्र्यम्
स्वादु	><	अस्वादु, विरसम्
स्वार्थः	><	परार्थः
हताः	><	अहताः

संधि – वाक्यातील अनेक वर्णांचा किंवा पदांचा पाठोपाठ उच्चार करणे याला 'संहिता' म्हणतात. संहिता झाल्यामुळे वर्णांचा होणारा जो बदल त्याला 'संधि' असे म्हणतात. संस्कृत भाषेच्या अभ्यासात संधि हा महत्वाचा भाग आहे. गद्यलेखन करताना संधी करणे हे ऐच्छिक असते. परंतु पद्यलेखनात वा वाचनात संधी करूनच लिहावे वाचावे लागते. संधी करणे म्हणजे व्याकरण नियमानुसार दोन वर्ण जुळवून आणणे. एका पदामध्ये उपसर्ग व धातू यामध्ये तसेच समासामध्ये संधी करणे गरजेचे असते. संधीची फोड करणे यालाच संधिविग्रह असे म्हणतात. संधी समास इत्यादीचे नियम जास्त असले तर ते पाठ करण्याची आवश्यकता नसते. संधी सोडवून वाचन करण्याची सवय ठेवल्यास ते सहज लक्षात राहतात.

संधीचे प्रमुख तीन प्रकार आहेत १) स्वरसंधि २) व्यंजनसंधि ३) विसर्गसंधि

स्वरसंधीची माहिती घेण्याअगोदर स्वरांचे प्रकार बघू.

स्वरांचे दोन प्रकार आहेत. १) सजातीय २) विजातीय

समान जातीच्या स्वरांना सजातीय स्वर म्हणतात. वेगवेगळ्या जातीच्या स्वरांना विजातीय स्वर म्हणतात. एकमेकांचे सजातीय असणारे स्वर खालील प्रमाणे

१) 'अ', 'आ' २) 'इ', 'ई' ३) 'उ', 'ऊ' ४) 'ऋ', 'ॠ' अ, इ, उ, ए, ऐ, ओ, औ हे एकमेकांचे विजातीय स्वर आहेत.

स्वरसंधीचे पाच प्रकार –

१) सजातीय स्वरांचा 'सवर्णदीर्घसंधि' २) विजातीय स्वरांचा 'गुणसंधि' ३) 'वृद्धिसंधि' ४) 'यण् संधि' ५) 'अयादि संधि' संधी करण्या बाबत काही नियम घालून दिलेले आहेत.

१) सवर्णदीर्घ संधि :- सजातीय स्वर एकमेकांपुढे आल्यास दोन्ही स्वरांबद्दल त्याच प्रकारचा दीर्घ स्वर येतो. याला 'सवर्णदीर्घ संधि' म्हणतात.

उदा. - अ, आ + अ, आ = आ

आ + आ = आ

इ, ई + इ, ई = ई

ई + ई = ई

उ, ऊ + उ, ऊ = ऊ

ऊ + ऊ = ऊ

उदा. - च + अपि = चपि

तस्य + आदेशः = तस्यादेशः

गच्छति + इति = गच्छतीति

वदति + ईशः = वदतीशः

भानु + उदयः = भानूदयः

किन्तु + उपायः = किन्तूपायः

२) गुणसंधि - 'अ' किंवा 'आ' या स्वरांपुढे 'इ, ई' किंवा 'उ, ऊ' किंवा 'ऋ' यांच्यापैकी कोणताही स्वर आल्यास दोन्ही स्वर मिळून अनुक्रमे 'ए', 'ओ', 'अर्' हे स्वर येतात. या 'ए', 'ओ', 'अर्' स्वरांना गुण म्हणतात. म्हणून या संधींना 'गुणसंधि' म्हणतात.

अ, आ + इ, ई = ए

अ, आ + उ, ऊ = ओ

अ, आ + ऋ = अर्

उदा. - तव + इदम् = तवेदम्

तथा + इति = तथेति

वृक्षस्य + उपरि = वृक्षस्योपरि

चंद्रकला + उमानाथस्य = चंद्रकलोमानाथस्य

देव + ऋषिः = देवर्षिः

वर्षा + ऋतुः = वर्षर्तुः

३) वृद्धिसंधि - 'अ' किंवा 'आ' या स्वरांपुढे 'ए, ऐ' किंवा 'ओ, औ' यापैकी स्वर आल्यास दोन्ही स्वर मिळून अनुक्रमे 'ऐ' किंवा 'औ' हे स्वर येतात. 'ऐ', 'औ' या स्वरांना 'वृद्धि' म्हणतात. म्हणून या संधीला 'वृद्धिसंधि' म्हणतात.

अ, आ + ए, ऐ = ऐ

अ, आ + ओ, औ = औ

उदा. - सदा + एव = सदैव

सदा + ऐच्छत् = सदैच्छत्

बालाय + ओदनम् = बालायौदनम्

तव + औदार्यम् = तवौदार्यम्

४) यण् संधि - 'इ, ई', 'उ, ऊ' 'ऋ, ॠ', 'लृ' या स्वरांपुढे कोणताही विजातीय स्वर आल्यास 'इ, उ, ऋ, लृ' ऐवजी क्रमाने 'य्', 'व्', 'र्', 'ल्' हे वर्ण येतात व दुसऱ्या पदातील स्वर त्या वर्णात मिसळतो. 'य्', 'व्', 'र्', 'ल्' या व्यंजनांच्या गटाला 'यण्' म्हणतात. म्हणून या संधीला 'यण् संधि' म्हणतात.

इति + अपि = इत्यपि

स्वस्ति + अहम् = स्वस्त्यहम्

यदि + अपि = यद्यपि

उपविशतु + आर्यः = उपविशत्वार्यः

पितृ + आज्ञा = पित्राज्ञा

वधू + आगमनम् = वध्वागमनम्

देवी + असि = देव्यसि

५) अयादि संधि - 'ए, ऐ, ओ, औ' या स्वरांपुढे कोणताही स्वर आल्यास 'ए, ऐ, ओ, औ' यांच्या जागी अनुक्रमे 'अय्, आय्, अव्, आव्' हे वर्ण येतात. यातील य् आणि व् मध्ये पुढील स्वर मिसळून पूर्णाक्षर होते किंवा य् आणि व् हे पदाच्या शेवटी आले तर त्यांचा विकल्पाने लोप होतो. त्यानंतर जवळ आलेल्या स्वरांचा पुन्हा संधी होत नाही. याला 'अयादि संधि' म्हणतात.

उदा. - समीपे + एव = समीपयेव (ए चा अय्) = समीप एव (य चा विकल्पाने लोप)

तस्मै + अदर्शयत् = तस्मायदर्शयत् (ऐ चा आय्) = तस्मा दर्शयत् (य् चा विकल्पाने लोप)

प्रभो + एहि = प्रभवेहि (ओ चा अव्) = प्रभ एहि (व् चा विकल्पाने लोप)

आश्रमौ + आस्ताम् = आश्रमावास्ताम् (औ चा आव्) = आश्रमा आस्ताम् (व् चा विकल्पाने लोप)

विशेष नियम

एकदा संधी केल्यानंतर दोन स्वर एकमकांपुढे आले तरी त्यांचा परत संधी केला जात नाही.

२) व्यंजनसंधि – व्यंजनसंधीचे १० प्रकार आहेत. त्यात बहुतेक सर्व प्रकारात दोन पदांचा संधी होताना पहिल्या पदाच्या शेवटी कोणते ना कोणतेतरी व्यंजनच येते.

१) अनुनासिकाखेरीज इतर कोणत्याही वर्गीय (क्, च्, ट्, त्, प्, वर्गातील) व्यंजनापुढे कठोर व्यंजन आले असता त्या वर्गीय व्यंजनाच्या जागी त्याच वर्गातील पहिले व्यंजन येते.

उदा.

एतद् + त्वया = एतत्त्वया

उद् + तिष्ठति = उत्तिष्ठति

ककुभ् + प्रान्तः = ककुप्प्रान्तः

सम्राड् + करोति = सम्राट् करोति

२) अनुनासिकाखेरीज इतर कोणत्याही वर्गीय व्यंजनापुढे जर स्वर किंवा मृदु व्यंजन आले तर आधीच्या वर्गीय व्यंजनाच्या जागी त्याच वर्गातील तिसरे व्यंजन येते.

उदा.

वाक् + ईश्वरः = वागीश्वरः

बालात् + अपि = बालादपि

पृथक् + भविष्यति = पृथग्भविष्यति

सम्राट् + आगच्छति = सम्राडागच्छति

३) शब्दाच्या शेवटी येणाऱ्या अनुनासिकाखेरीज वर्गीय व्यंजनापुढे जर अनुनासिक आले तर अगोदरच्या वर्गीय व्यंजनाच्या जागी त्याच वर्गातील अनुनासिक किंवा तिसरे व्यंजन विकल्पाने येते.

उदा.

वाक् + निश्चय = वाङ्निश्चय किंवा वाग्निश्चय

षट् + मासाः = षण्मासाः किंवा षड् मासाः

अज्ञानात् + मया = अज्ञानान्मया किंवा अज्ञानाद् मया

सम्यक् + नमति = सम्यङ्नमति किंवा सम्यग्नमति

'मय' व 'मात्र' यासारखे प्रत्यय लावताना वर्गीय व्यंजनाच्या जागी त्याच वर्गातील अनुनासिकच येते. विकल्पाने तिसरे व्यंजन येत नाही.

उदा.

वाक् + मय = वाङ्मय ('वाग्मय' होत नाही)

चित् + मात्रम् = चिन्मात्रम् ('चिद्मात्रम्' होत नाही)

४) 'त्' वर्गातील कोणत्याही व्यंजनापुढे 'च्' वर्गातील कोणतेही व्यंजन किंवा 'श्' आला असता पूर्वीच्या त् वर्गातील व्यंजनाच्या जागी त्याच क्रमाने च् वर्गातील व्यंजन येते. केवळ 'श्' पुढे आला असता 'श्' चा विकल्पाने 'छ्' होतो.

उदा.

तस्मात् + चलति = (तस्माच् + चलति =) तस्माच्चलति

अस्मत् + जननी = (अस्मज् + जननी =) अस्मज्जननी

महत् + छत्रम् = (महच् + छत्रम् =) महच्छत्रम्

तस्मात् + शास्त्रम् = (तस्माच् + शास्त्रम् =) तस्माच्छास्त्रम् किंवा तस्माच्शास्त्रम्

५) 'त्' वर्गातील कोणत्याही व्यंजनापुढे 'ट्' वर्गातील कोणतेही व्यंजन आले असता 'त्' वर्गातील व्यंजनाच्या जागी 'ट्' वर्गातील व्यंजन त्याच क्रमाने येते.

उदा.

उद् + डयनम् = उड्डयनम्

अलिखत् + टिप्पणी = अलिखट्पिणी

वृक्षान् + डयन्ते = वृक्षाण्डयन्ते

६) पदाच्या अंती असणाऱ्या 'न्' व्यंजनापूर्वी ऱ्हस्व स्वर व पुढे कोणताही स्वर आला असता त्या 'न्' ला द्वित्व होते.

उदा.

अनिच्छन् + अपि = अनिच्छन्नपि

तस्मिन् + एव = तस्मिन्नेव

खादन् + इव = खादन्निव

परंतु 'न्' व्यंजनापूर्वी जर दीर्घ स्वर असेल तर 'न्' ला द्वित्व होत नाही.

देवान् + इव = देवानिव

लोकान् + अपि = लोकानपि

७) पदाच्या अंती असणाऱ्या 'न्' व्यंजनापुढे 'त्', 'थ्', 'च्', 'छ्' किंवा 'द्', 'व्' आले असा त्या 'न्' चा अनुस्वार व विसर्ग दोन्ही होतात. अनुस्वार हा अगोदरच्या अक्षरावर टिंब देऊन दाखविला जातो. नंतर विसर्गसंधीच्या नियमानुसार 'त्', 'थ्' पुढे असता विसर्गाचा 'स्' होतो. 'च्', 'छ्' पुढे असता विसर्गाचा 'श्' होतो. 'द्', 'व्' पुढे असता विसर्गाचा 'ष्' होतो.

खालील उदाहरणातील माहिती ही केवळ आपल्याला संधिप्रक्रिया समजावी म्हणून दिलेली आहे. परीक्षेत ती लिहिण्याचे कारण नाही.

उदा.

वृक्षान् + तान् = (वृक्षांः + तान् =) वृक्षांस्तान्

स्पृशन् + तु = (स्पृशंः + तु =) स्पृशंस्तु

कस्मिन् + चित् = (कस्मिंः + चित् =) कस्मिंश्चित्

तान् + छात्रान् = (तांः + छात्रान् =) तांश्छात्रान्

जनान् + ठक्कुरः = (जनांः + ठक्कुरः =) जनांश्ठक्कुरः

तान् + टीकाग्रन्यान् = (तांः + टीकाग्रंथान् =) तांष्ठीकाग्रंथान्

८) 'न्' व्यंजनापुढे 'ल्' व्यंजन आल्यास 'न्' चा 'लँ' (अनुनासिक युक्त 'ल्') होतो. त्यातील अनुनासिक (ँ) हे चिन्ह अगोदरच्या स्वरावर देतात.

उदा.

तान् + लिखति = तालँ + लिखति = तालँलिखति

देवात् + लभते = देवाल्लभते

९) अनुनासिकाखेरीज पदाच्या शेवटी असलेल्या कोणत्याही वर्गीय व्यंजनापुढे 'ह्' व्यंजन आल्यास त्या 'ह्' च्या जागी मागील व्यंजनाच्या वर्गातील चौथे व्यंजन विकल्पाने येते.

उदा.

वाक् + हरेः = वाग्घरेः किंवा वाग्हरेः

सम्राट् + हर्षयति = सम्राड्ढर्षयति किंवा सम्राड्हर्षयति

१०) कोणत्याही ऱ्हस्व स्वरापुढे किंवा 'आ' ह्या उपसर्गापुढे (किंवा अव्ययापुढे) 'छ्' व्यंजन आल्यास त्या 'छ्' च्या मागे 'च्' व्यंजन जोडले जाते.

उदा.

तरु + छाया = तरुच्छाया

आ + छादनम् = आच्छादनम्

वृक्ष + छेदः = वृक्षच्छेदः

परंतु दीर्घ स्वरापुढे 'छ्' व्यंजन आले तर त्याच्या मागे 'च्' व्यंजन विकल्पाने लावतात.

देवी + छागः = देवीच्छागः किंवा देवीछागः

तया + छिन्नः = तयाच्छिन्नः किंवा तयाछिन्नः

२) विसर्गासंधि -

विसर्गापूर्वी नेहमी स्वरच असतो. ही गोष्ट नीट लक्षात ठेवावी. विसर्गानंतर मात्र स्वर किंवा व्यंजन कोणताही वर्ण असू शकतो.

विसर्गाचा उ - विसर्गापूर्वी 'अ' आणि विसर्गानंतर 'अ' आल्यास विसर्गाचा 'उ' होता. विसर्गापूर्वीचा 'अ' व विसर्गाचा 'उ' यांचा गुणसंधी नियमानुसार 'ओ' होतो. पुढील 'अ' चा लोप होतो. लोप झालेल्या 'अ' च्या जागी अवग्रह (ऽ) चिन्ह वापरतात.

उदा.

धूर्तः + अवदत् = धूर्त + उ + अवदत् = धूर्तोऽवदत् = धूर्तोऽवदत्

दिवसः + अस्ति = दिवसोऽस्ति

सः + अहम् = सोऽहम्

कः + अहम् = कोऽहम्

विसर्गाचा उ - विसर्गापूर्वी 'अ' आणि विसर्गानंतर मृदुव्यंजन आल्यास विसर्गाचा 'उ' असा बदल होऊन मागील 'अ' व 'उ' यांचा गुणसंधीप्रमाणे 'ओ' होता.

उदा.

अर्थः + हि = अर्थो हि

जगतः + जनकः = जगतो जनकः

अभिषेकः + न = अभिषेको न

बालः + वदति = बालो वदति

विसर्गाचा स् - विसर्गापुढे 'त्', 'थ्' आल्यास विसर्गाचा स् होतो. परंतु विसर्गापुढे 'स्' आल्यास विसर्गाचा विकल्पाने 'स्' होतो.

गङ्गायाः + तटे = गङ्गायास्तटे

बालः + तत्र = बालस्तत्र

कः + त्वम् = कस्त्वम्

कृष्णः + तु = कृष्णस्तु

बालः + स्पृशति = बालस्स्पृशति किंवा बालः स्पृशति

विसर्गाचा श् - विसर्गापुढे 'च्' किंवा 'छ्' आल्यास विसर्गाचा 'श्' होतो. परंतु विसर्गापुढे 'श्' आल्यास त्याचा विकल्पाने 'श्' होता.

उदा.

पुत्राः + च = पुत्राश्च

कः + छात्रान् = कश्छात्रान्

वृक्षः + छिद्यते = वृक्षश्छिद्यते

यतिः + चिन्तयति = यतिश्चिन्तयति

विरुध्दः + शकटः = विरुध्दश्शकटः किंवा विरुध्दः शकटः

विसर्गाचा ष - विसर्गापुढे 'ट्', 'ट्' आल्यास विसर्गाचा 'ष्' होतो. परंतु विसर्गापुढे 'ष्' आल्यास त्याचा विकल्पाने 'ष्' होता.

उदा.

कविः + टीकाम् = कविष्ठीकाम्

तस्याः + ठालिनी (कमरपट्टा) = तस्याष्ठालिनी

छात्रः + षष्ठः = छात्रष्षष्ठः किंवा छात्रः षष्ठः

बालाः + षट्पदम् = बालाष्षपदम् किंवा बालाः षट्पदम्

विसर्गाचा र् - विसर्गाच्या मागे 'अ', 'आ' खेरीज कोणताही स्वर किंवा मृदुव्यंजन आल्यास त्या विसर्गाचा 'र्' होतो. पुढे स्वर आल्यास 'र्' मध्ये मिसळून पूर्ण अक्षर बनते व मृदुव्यंजन असल्यास 'र्' त्या व्यंजनावर लिहितात.

रविः + अपि = रवि + र् + अपि = रविरपि

लक्ष्मीः + इति = लक्ष्मीरिति

भक्तेः + एव = भक्तेरेव

अग्निः + दहति = अग्निर्दहति

महाकविः + गुणाढ्यः = महाकविर्गुणाढ्यः

विसर्गाचा लोप – तीन वेगवेगळ्या कारणांमुळे विसर्गाचा लोप होतो. (विसर्ग नाहीसा होतो)

विसर्गापूर्वी 'अ' व विसर्गापुढे 'अ' खेरीज कोणताही स्वर आल्यास विसर्गाचा लोप होता.

बालः + इच्छति = बाल इच्छति

कः + एषः = क एषः

अतः + एव = अत एव

नृपः + इच्छति = नृप इच्छति

विसर्गापूर्वी 'आ' व नंतर कोणताही स्वर अथवा मृदुव्यंजन आल्यास विसर्गाचा लोप होता.

बालिकाः + अपि = बालिका अपि

क्रियाः + नश्यन्ति = क्रिया नश्यन्ति

मृगाः + धावन्ति = मृगा धावन्ति

खगाः + उड्डयन्ते = खगा उड्डयन्ते

'एषः' व 'सः' यांच्या पुढे 'अ' शिवाय कोणताही वर्ण आल्यास विसर्गाचा लोप होतो.

एषः + कविः = एष कविः

सः + सदा = स सदा

सः + उच्यते = स उच्यते

एषः + बालकः = एष बालकः

समास

दोन किंवा अनेक पदे (शब्द) एकत्र येऊन त्यांचे एक स्वतंत्र पद बनणे याला 'समास' असे म्हणतात. ही पदे विशिष्ट रीतीने – काही नियमांप्रमाणे – एकत्र जोडली जाऊन एक जोडशब्द तयार होतो. असा जोडशब्द म्हणजेच समास किंवा सामासिक शब्द होय. अर्थात् यासाठी या जोडल्या गेलेल्या शब्दांमध्ये काही विशिष्ट संबंध असावा लागतो. सामासिक शब्दातील पदांची अर्थानुसार केलेली फोड, उकल म्हणजेच समासाचा विग्रह होय. संस्कृत भाषेत समासप्रचुर रचना ही एक वैशिष्ट्यपूर्ण बाब समजली जाते त्यामुळे भाषेचे सौंदर्य वाढते. भाषेला आटोपशीरपणा व रेखीवपणा येतो. समास करण्यासाठी कमीत कमी दोन शब्द लागतात. एका शब्दाचा कधीही समास होत नाही. मराठीत सुध्दा कित्येक सामासिक शब्द आपण अगदी सहजपणे वापरतो. कारण मराठी भाषा ही संस्कृतभाषेचेच रूप आहे. उदा. पुरणपोळी, आईवडील, राजवाडा, चंद्रोदय इ. कमीत कमी शब्दातून जास्तीत जास्त अर्थ

व्यक्त करण्याची क्षमता सामासिक शब्दात असते. भाषेला अधिकाधिक खुलवण्याचे काम करणारा समास हा एक महत्वाचा घटक आहे.

समास करताना कमीत कमी दोन पदे लागतात. पूर्वपद म्हणजे पहिले पद व उत्तरपद म्हणजे नंतर येणारे पद होय. यापैकी कोणते पद अर्थाच्या दृष्टीने अधिक महत्वाचे आहे. यावरून समासांचे प्रकार पाडले जातात.

१) अव्ययीभाव पूर्वपदप्रधान

२) तत्पुरुष उत्तरपदप्रधान

३) द्वन्द्व उभयपदप्रधान

४) बहुव्रीहि अन्यपदप्रधान

यापैकी अव्ययीभाव वगळता बाकी तीनही प्रकारांचे उपप्रकार आहेत ते खालील प्रमाणे-

तत्पुरुष १) कर्मधारय द्विग हा कर्मधारय समासाचा पोटप्रकार २) विभक्ति तत्पु. ३) नञ् तत्पु. ४) प्रादि तत्पु. ५) उपपद तत्पु.

द्वन्द्व १) इतरेतर द्वन्द्व २) समाहार द्वन्द्व

बहुव्रीहि- १) समानाधिकरण बहुव्रीहि २) व्याधिकरण बहुव्रीहि ३) नञ् बहुव्रीहि ४) सहबहुव्रीहि ५) प्रादि बहुव्रीहि

समासांच्या या प्रत्येक उपप्रकाराची थोडक्यात माहिती बघू.

१) अव्ययीभाव - या प्रकारच्या समासात पूर्वपद हे अव्ययच असते व त्यालाच अधिक महत्त्व असते. याचे आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे अव्ययीभाव समास नेहमी नपुंसकलिंगी व एकवचनी असतो. संपूर्ण सामासिक शब्दच एक अव्यय असल्याप्रमाणे धरले जाते. या समासाचा विग्रह करताना समासात नसलेल्या पदाची मदत घेतली जाते. म्हणून याला 'अस्वपद विग्रह' असेही म्हणतात. अव्ययाच्या समान अर्थाचा दुसरा शब्द घेऊन समासाचा विग्रह केला जातो.

उदा.

उपनगरम् - नगरस्य समीपम्

येथे 'उप' या अव्ययाच्या समानार्थी 'समीपम्' याचा वापर विग्रह केलेला आहे. अव्ययीभावाची अनेक उदाहरणे सामासिक शब्द, विग्रह व समासाचे नाव या पध्दतीने सोडवून दाखविली आहेत. या प्रकारचे समास व त्यांचा विग्रह हे केवळ पुन्हा पुन्हा वाचल्याने लक्षात राहतात. त्यासाठी समासाचे नियम वगैरे पाठ करावे लागत नाहीत.

२) तत्पुरुष समास – या समासाचे मुख्य लक्षण म्हणजे उत्तर पदाला महत्व असते.

अ) कर्मधारय– या प्रकारच्या समासात दोन्ही पदांची विभक्ती एकच असते व दुसरे पद प्रधान – प्रमुख असते. या दोन पदातील वेगवेगळ्या प्रकारच्या संबन्धामुळे कर्मधारय हा समास केला जातो.

ब) विशेषनाम– सामान्य नाम संबन्ध

अयोध्या नगरी – अयोध्या (नाम) नगरी ।

विशेषण विशेष्य संबन्ध– पूर्वपद विशेषण उत्तरपद विशेष्य

उदा. मिष्टान्नम् – मिष्टम् अन्नम्

पूर्वपदातील विशेषण 'महत्' असेल तर त्याला 'महा' असा आदेश होतो.

उदा. महाप्रभुः = महान् प्रभुः

काही समासात अपवाद म्हणून विशेष्य अगोदर विशेषण नंतर येते.

उदा. दैव हतकम्– हतकम् दैवम्

पुरुषोत्तमः – उत्तमः पुरुषः

पूर्वपदातील विशेषण जेव्हा 'अन्य' असते तेव्हा समासात 'अन्य' ऐवजी 'अन्तर' हा शब्द उत्तर पदाच्या जागी येतो. असा समास नेहमी नपुंसकलिंगी असतो.

विग्रह करताना विशेष्याच्या लिंगाप्रमाणे 'अन्य'शब्दांचे योग्य ते रूप घालावे

उदा. देशान्तरम् – अन्यः देशः

भाषान्तरम् – अन्या भाषा

स्थानान्तरम् – अन्यत् स्थानम्

मध्यमपदलोपी कर्मधारय– या प्रकारच्या समासात विशेषण विशेष्य संबन्धच असतो. पण पूर्वपद जे विशेषण असते त्यातील थोड्या भागाचा लोप झालेला असतो. परंतु विग्रह करताना मात्र त्यांचा स्पष्ट उल्लेख केला जातो.

उदा. देवब्राम्हणः – देवपूजकः ब्राम्हणः

येथे 'पूजकः' शब्दाचा लोप झालेला दिसतो.

उदा. रत्नहारः – रत्नखचितः हारः

'खचित' शब्दाचा समासात लोप होतो

काही समासात दोन्ही पदे विशेषणेच असतात.

उदा. मूढालसाः – मूढाः च ते अलसाः च

सुप्तोत्थितः – आदौ सुप्तः पश्चात् उत्थितः

या दोन पदांमध्ये उपमान उपमेय संबंध असल्यास उपमान वाचक शब्द प्रथम येतो व उपमेयवाचक शब्द नंतर येतो. अशावेळी विग्रहात जर 'इव' हा शब्द वापरला तर अशा समासाला 'उपकित' कर्मधारय म्हणतात. उपमान व उपमेय यात जर 'एव' या शब्दाने अभेद दाखविला असेल तर त्या समासाला 'रूपक कर्मधारय' म्हणतात.

उदा. मेघश्यामः – मेघः इव श्यामः

काही समासात पूर्वपद उपसर्ग असते. यालाच व्याकरणात 'प्रादि' म्हणतात. म्हणून अशा समासांना 'प्रादि कर्मधारय' म्हणतात. विग्रह करताना 'सु' बदल शोभन 'दुख' बदल 'दुष्ट' असे शब्द वापरतात.

उदा. सुवार्ता – शोभना वार्ता

दुर्बुद्धि – दुष्टा बुद्धिः

द्विगु – हा कर्मधारय समासाचाच उपप्रकार. अशा समासात पूर्वपद हे संख्यावाचक विशेषण असते. या सामासिक शब्दाने एका समूहाची कल्पना स्पष्ट केली जाते. म्हणून हा समास नित्य एकवचनी असतो. तसेच बहुधा नपुंसकलिंगी किंवा ईकारान्त स्त्रीलिंगी असतो व त्याचा विग्रह सुद्धा ठराविक पध्दतीनेच केला जातो.

उदा. नवरात्रम् – नवानां रात्रीणां समाहारः

पञ्चवटी – पञ्चानां वटानां समाहारः

२) विभक्ती तत्पुरुष – या प्रकारच्या समासात उत्तर पद प्रधान असते. तसेच दोन पदातील संबंध प्रथमा विभक्तीशिवाय इतर विभक्तींनी दर्शविला जातो. द्वितीया ते सप्तमीपर्यंत असे सहा उपप्रकार होतात. पूर्वपदाची जी विभक्ती असेल तिचे नाव समासाला दिले जाते.

क) द्वितीया तत्पुरुष – श्रित, अतीत, पतित, गत, प्राप्त, आपन्न इ. शब्द किंवा त्या अर्थाचे शब्द उत्तरपद असताना द्वितीया तत्पुरुष समास केला जातो.

उदा.

कृष्णाश्रितः – कृष्णम् आश्रितः

नगरगतः – नगरम् गतः

ख) तृतीया तत्पुरुष -

पूर्व, सदृश, तुल्य, सम, समान, हीन, युक्त, रहित इ. शब्द उत्तरपद असताना तृतीया तत्पुरुष समास होता. तसेच पूर्वपद कर्तृवाचक किंवा करणवाचक म्हणजे साधन असताना पण हा समास होतो उदा.

पशुतुल्यः - पशुना तुल्यः

पुत्रसंगमः - पुत्रेण संगमः

ग) चतुर्थी तत्पुरुष

प्रकृति म्हणजे मूल पदार्थ व विकृति म्हणजे त्यापासून तयार होणारी वस्तू. ज्यावेळी विकृति, प्रकृति अशा प्रकारचा संबंध दर्शविलेला असतो तेव्हा चतुर्थी तत्पुरुष समास केला जातो.

उदा.

घटमृत्तिका - घटाय मृत्तिका

काही वेळा 'अर्थ' शब्द उत्तरपद असताना चतुर्थी तत्पुरुष समास होतो. परंतु विग्रहात 'अर्थ' ऐवजी 'इदम्' सर्वनामाचे विशेषणाच्या लिंगानुसार योग्य ते रूप वापरतात. काहीवेळा 'इति' हे अव्ययही वापरतात.

उदा.

गौरवार्थम् - गौरवाय इदम्

सुखार्थः - सुखाय अयम्

मृगयायम् - मृगयायै इति

घ) पंचमी तत्पुरुष - भय, भीती, भीत, त्रस्त, त्रात, मुक्त, इतर विमुख, पराङ्मुख, निवृत्त, पतित इ. शब्द उत्तरपदी असताना पंचमी तत्पुरुष समास असतो.

उदा.

सर्पभयम् - सर्पात् भयम्

मित्रविरहः - मित्रात् विरहः

ङ) षष्ठी तत्पुरुष - समासातील दोन पदात नाते, मालकी किंवा अव्ययव अवयवी संबंध दर्शविला असताना षष्ठी तत्पुरुष समास होतो.

उदा.

गिरिशिखरम् - गिरेः शिखरम्

ईश्वरसेवा - ईश्वरस्य सेवा

च) सप्तमी तत्पुरुष – समासातील उत्तरपदी स्थित, मग्न, कुशल, निपुण, पण्डित, विशारद, कोविद, दक्ष, रत, इ. शब्द येतात. तेव्हा सप्तमी तत्पुरुष समास होतो.

उदा.

गृहस्थितः – गृहे स्थितः

पूजारताः – पूजायाम् रताः

अलुक् तत्पुरुष – लुक् म्हणजे लोप पावणे, नाहीसे होणे. विभक्ति तत्पुरुष समासात पूर्वपदाच्या विभक्तीचा लोप झालेला दिसतो. परंतु अलुक् समासात मात्र पूर्वपदाच्या विभक्तीचा लोप होत नाही.

उदा.

गेहेश्वरः – गेहेश्वरः

'गेहे' ही गेह या अ. न.पुं. शब्दाची सप्तमी एक वचनी आहे.

नञ् तत्पुरुष – एखाद्या वस्तूचा अभाव किंवा विरोध दर्शविण्यासाठी हा समास केला जातो. यात 'नञ्' म्हणजे (न) हे अव्यय पूर्वपद म्हणून येते. परंतु उत्तर पद जर व्यंजनाने सुरु होणारे असेल तर 'नञ्' मधील 'न्' या व्यंजनाचा लोप हाऊन 'अ' हा स्वर शिल्लक राहतो. उत्तर पद जर स्वराने सुरु होणारे असेल तर 'न' च्या जागी 'अन्' हे वर्ण येतात.

उदा.

न योग्यः – अयोग्यः

अनिच्छा – न इच्छा

द्वन्द्व समास – ज्या समासातील दोन किंवा अधिक पदांना सारखेच महत्व असते त्याला द्वन्द्व समास म्हणतात.

तीन प्रकारः- अ) इतरेतर द्वन्द्व आ) समाहार द्वन्द्व इ) एकशेष द्वन्द्व

इतरेतर द्वन्द्व – या समासातील प्रत्येक पदाचा स्वतंत्र अर्थ जाणवतो. विग्रह करताना सर्व पदे प्रथमा विभक्तीत योजावी लागतात व प्रत्येक पदापुढे 'च' हे अव्यय वापरावे लागते. हा समास एकवचनी कधीच नसतो. तो द्विवचनी किंवा बहुवचनी असतो. सामासिक शब्दाचे लिंग हे शेवटच्या पदावर अवलंबून असते. शेवटच्या पदाचे जे लिंग असते तेच सर्व समासाचे असते.

उदा.

रामलक्ष्मणौ – रामः च लक्ष्मणः

शुकसारिकाः – शुकाः च सारिकाः च

कन्दमूलफलानि – कन्दानि च मूलानि च फलानि च

आ) समाहार द्वन्द्व – समाहार म्हणजे समुदाय, समूह. या प्रकारच्या समासामुळे एकत्र समुदायाचा अर्थ स्पष्ट होतो. हा समास नेहमी नपुंसकलिंगी एकवचनीच असतो. विग्रहात 'च' या अव्ययाचा वापर केला जातो व पुढे 'एतयोः' किंवा 'एतेषां समाहारः' असे लिहितात. प्राण्यांच्या शरीराचे अवयव, एकमेकांच्या वैर असणारे प्राणी, परस्पर विरोधी गोष्टी, वाद्यांची नावे, सैन्याची अंगे इ. वाचक शब्दांचा समाहार द्वन्द्व समास होतो.

उदा. हस्तपादम् – हस्तौ च पादौ च एतयोः समाहारः

गन्धाक्षतपुष्पम् – गन्धः च अक्षताः च पुष्पाणि च एतेषां समाहारः

एकशेष द्वन्द्व – या प्रकारच्या समासात नेहमी दोनच पदे असतात. नित्य द्विवचनी. अतिशय निकटचा संबंध असलेल्या स्त्री व पुरुषवाचक शब्दांचा एकशेष द्वन्द्व समास होतो. समासातील स्त्रीलिंगी पदाचा लोप होऊन पुंलिंगी पदच शिल्लक राहते. विग्रह करताना प्रत्येक पदापुढे 'च' चा वापर केला जातो.

उदा.

पितरौ – माता च पिता च

भ्रातरौ – भ्राता च भगिनी च

बहुव्रीही समास – या समासाचे वैशिष्ट्य म्हणजे समासात असलेल्या कोणत्याही पदाला महत्व नसते. तर या पदाव्यतिरिक्त तिसऱ्याच कोणत्या तरी पदाबद्दलची अधिक माहिती या सामासिक शब्दामुळे समजते. म्हणून याला 'अन्यपदप्रधान' असे म्हणतात. विग्रह करताना यद्, तद्, या सर्वनामांची अर्थाप्रमाणे व लिंगाप्रमाणे योग्य ती विभक्ती रूपे वापरली जातात.

बहुव्रीही समासाचे पाच प्रकार केले जातात.

समानाधिकरण बहुव्रीही – ज्या बहुव्रीही समासाचा विग्रह करताना दोन्ही पदे एकाच विभक्तीत असतात त्या समासाला समानाधिकरण बहुव्रीही म्हणतात.

उदा.

महात्मा – महान् आत्मा यस्य सः

भद्रमुखः – भद्रम् मुखम् यस्य सः

व्यधिकरण बहुव्रीही – ज्या बहुव्रीही समासाचा विग्रह करताना दोन्ही पदे वेगवेगळ्या विभक्तीत वापरलेली असतात त्या समासात व्यधिकरण बहुव्रीही म्हणतात.

उदा.

चक्रपाणिः – चक्रं पाणौ यस्य सः ।

शशाङ्कः – शशः अङ्के यस्य सः ।

नञ् बहुव्रीहि – ज्या बहुव्रीहि समासातील पहिले पद 'अ' किंवा 'अन्' हे अव्यय असते त्या समासाला नञ् बहुव्रीहि म्हणतात. नकारामुळे अभाव व्यक्त होतो.

उदा.

अनन्तः – न विद्यते अन्तः

अपूर्वम् – न विद्यते पूर्वम्

सहबहुव्रीहि – ज्या बहुव्रीहि समासात पर्वपद हे 'सहित, सह, स' हे असते त्या बहुव्रीहि समासाला सहबहुव्रीहि म्हणतात. 'सह' या अव्ययाला 'स' असा आदेश होतो. तसेच 'सह' या अव्ययाला तृतीयेची अपेक्षा असते म्हणून समासातील उत्तरपद तृतीया विभक्तीत येते.

उदा.

साक्षराः – अक्षरेण सह

सधनाः – धनेन सह

क्रियाविशेषण सहबहुव्रीहि – कधी कधी सहबहुव्रीहि हा समासच क्रिया विशेषण म्हणून वापरला जातो त्यावेळी त्याला 'क्रियाविशेषण सहबहुव्रीहि' म्हणतात. मात्र हा समास बहुधा नपुंसकलिंगी एकवचनी असतो व विग्रह करताना 'यथा स्यात् तथा' ही पदे वापरावी लागतात.

उदा. सानन्दम् – आनन्देन सह यथा स्यात् तथा ।

सादरम् – आदरेण सह यथा स्यात् तथा ।

प्रादि बहुव्रीहि – प्रादि म्हणजे प्र, प्ररा इ. उपसर्ग. ज्या बहुव्रीहि समासात असे उपसर्ग हाच पूर्वपद म्हणून योजलेला असतो तेव्हा प्रादि बहुव्रीहि हा समास होतो. विग्रह करताना 'निर्' ऐवजी 'निर्गत', 'दुख्' बद्दल 'दुष्ट' असे शब्द येतात.

उदा. निर्मलम् – निर्गतः मलः यस्मात् तत् ।

दुरात्मा – दुष्टः आत्मा यस्य सः ।

कर्त्तरि, कर्मणि, भावे प्रयोग – प्रयोग म्हणजे वाक्यरचना. आपल्या रोजच्या बोली भाषेत नकळतपणे वेगवेगळ्या प्रकारची वाक्ये येतात. लहान मुले अनुभवातून बोलायला शिकतात. अगदी एका अक्षरापासून सुरुवात करून ते दोनचार शब्दांचे एक वाक्य बोलणे या प्रक्रियेत त्यांना स्वतंत्रपणे शिकवावे लागत नाही. केवळ अभ्यासाने म्हणजे पुन्हा पुन्हा म्हणण्याने ते आत्मसात केले जाते, सहजपणे शिकले जाते. 'आई आला', 'कमल लाडू खाली', 'दादा आली' इत्यादी वाक्यरचना ऐकताच त्यातील चुका चटकन् ध्यानात येतात. मराठी न येणारा माणूस जरी वरीलप्रमाणे बोलू लागला तरी आपल्याला हसू आवरत नाही. चूक त्यांची नसते. व्याकरणशुद्ध बोलणे हे न शिकवता सुद्धा सतत कानावर पडल्याने ध्यानी येते. अर्थात् त्यावेळी ते व्याकरण म्हणून आपण शिकत नाही. जसे प्रत्येकाचे घर हे असतच. फक्त फरक एवढाच की कोणी झोपडीत, कोणी चाळीत, कोणी फ्लॅटमध्ये तर कोणी बंगल्यात रहात असेल. म्हणजे घराचे स्वरूप वेगळे असते एवढेच ! तसेच वाक्यांचेही असते. आपण वेगवेगळ्या प्रकारच्या वाक्यरचना करू शकतो. या रचनांनाच 'प्रयोग' असे म्हणतात.

प्रयोगांचे प्रकार – प्रयोगांचे प्रामुख्याने तीन प्रकार पडतात.

१. कर्त्तरि प्रयोग २. कर्मणि प्रयोग ३. भावे प्रयोग

जसे तास, मिनिटे, सेकंद यांचे एकमेकात रूपांतर करता येते, तसे या प्रयोगांचे आहे. कर्त्तरि प्रयोगाचे पुन्हा दोन प्रकार पडतात.

१ अकर्मक कर्त्तरि प्रयोग २. सकर्मक कर्त्तरि प्रयोग.

अकर्मक कर्त्तरि प्रयोगाचे रूपांतर भावे प्रयोगात होते. सकर्मक कर्त्तरि प्रयोगाचे रूपांतर कर्मणि प्रयोगात होते. संस्कृतचा लोकांना फार बाऊ वाटतो. त्याचे व्याकरण किचकट वाटते. पण खरं म्हणजे ते नीट समजून घेतले आणि आवडीने केले तर त्यासारखा भरपूर गुण मिळवून देणारा दुसरा विषय नाही असे म्हणावे लागेल. व्याकरण हा भाग जर आनंदाने समजून केला तर विद्यार्थ्यांना त्यात पैकीच्या पैकी गुण मिळू शकतात. दूरदर्शनवर जसे वेगवेगळे स्पर्धात्मक कार्यक्रम असतात ना तशातलाच हा प्रकार आहे ! तशी संस्कृत ही अगदी नियमबद्ध भाषा आहे. अर्थात् अपवाद आहेतच, पण तेही थोडे व लक्षात ठेवण्याजोगे. तर अशा या संस्कृत व्याकरणाकडे तुम्ही जर मित्र म्हणून बघितले तर हा व्याकरणरूपी मित्र तुम्हाला भरपूर मदत करेल. व्याकरणविभागातील प्रयोग बदला, प्रयोग ओळखा, कंसातील शब्दांची योग्य रूपे घाला अशा स्वरूपाच्या प्रश्नांकडे घाबरून दुर्लक्ष केले जाते. पण त्याऐवजी लक्षपूर्वक समजून घेतले तर खात्रीने गुण खिशात पडतात.

प्रत्येक वाक्यात काहीतरी कृती किंवा क्रिया घडलेली सांगितलेली असते. अशा क्रियावाचक शब्दास क्रियापद म्हणतात. ती क्रिया करणारा जो असतो त्याला कर्ता असे म्हणतात. क्रियापदाला 'कोण' असा प्रश्न विचारला की 'कर्ता' समजतो आणि 'काय' असा प्रश्न विचारला की 'कर्म' समजते.

संस्कृतमधील काही क्रियापदे म्हणजे मूळ धातू हे दोन प्रकारचे असतात.

धातू – १. अकर्मक २. सकर्मक.

ज्या धातूंना कर्माची गरज लागत नाही त्यांना 'अकर्मक धातू' म्हणतात. अशा धातूंपासून बनणाऱ्या क्रियापदांच्या रूपांना 'अकर्मक क्रियापदे' म्हणतात. ज्या धातूंना कर्माची गरज लागते त्यांना 'सकर्मक धातू' म्हणतात. अशा धातूंपासून बनणाऱ्या क्रियापदांच्या रूपांना 'सकर्मक क्रियापदे' म्हणतात. कर्तरि प्रयोगाचे महत्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे कर्त्याच्या रूपाप्रमाणे क्रियापदाचे रूप बदलते.

अकर्मक कर्तरि प्रयोग –

उदा.

१. बालिका अङ्गणे खेलति ।
२. खगाः आकाशे विहरन्ति ।
३. अहं गृहे तिष्ठामि ।
४. गुरुजनाः उच्चासने उपविशन्ति ।

वरील वाक्यात बालिका, खगाः, अहं आणि गुरुजनाः हे कर्ते आहेत. त्यांनी केलेल्या क्रियेचा परिणाम फक्त क्रियापदाच्या रूपावरच होतो. इतर कोणत्याही पदावर होत नाही. अशा क्रियापदांना 'अकर्मक क्रियापद' असे म्हणतात. म्हणजेच अशा क्रियापदांना कर्माची, कर्मपदाची गरज नसते. ज्यावेळी वाक्यात अकर्मक क्रियापदे असतात त्यावेळी त्या वाक्यांना 'अकर्मक कर्तरि प्रयोग' (वाक्यरचना) म्हणतात.

अकर्मक धातूंची यादी पुढीलप्रमाणे सांगण्यात येते – १)अस् – (२ प.प.) असणे २) भू – (१ प.प.) होणे ३) वस् – (१ प.प.) राहणे ४) उद् + स्था – (१ प.प.) उठणे ५) पत् – (१ प.प.) पडणे ६) वह् – (१ प.प.) वाहणे ७) धाव् – (१ प.प.) धावणे ८) जीव् – (१ प.प.) जगणे ९) खेल् – (१ प.प.) खेळणे; क्रीड् – (१ प.प.) खेळणे; शुभ् – (१ आ.प.) शोभणे १०) रुच् – (१ आ.प.) आवडणे ११) क्षि – (१ आ.प.) क्षय होणे १२) वृध् – (१ आ.प.) वाढणे १३) द्युत् – (१ आ.प.) प्रकाशणे १४) प्र + काश् – (१ आ.प.) प्रकाशणे इ. व त्या अर्थाचे धातू अकर्मक असतात.

अकर्मक कर्तरि प्रयोगाबाबत पुढील गोष्टी लक्षात ठेवाव्यात.

१. कर्त्याची प्रथमा विभक्ती असते.
२. वाक्यात कर्म नसतेच.
३. क्रियापद अकर्मक असते.
४. क्रियापदाचे पुरुष व वचन कर्त्याप्रमाणे असते.

सकर्मक कर्तरि प्रयोग – या प्रयोगाच्या नावावरूनच त्याचे मुख्य वैशिष्ट्य लक्षात येते ते म्हणजे या प्रयोगातील क्रियापदांना कर्माची आवश्यकता असते. कर्त्याच्या क्रियेचा परिणाम ज्या शब्दावर होतो त्याला 'कर्म' म्हणतात. म्हणूनच अशा धातूच्या रूपांना म्हणजेच क्रियापदांना 'सकर्मक क्रियापदे' म्हणतात. या क्रियापदांचे लिंग, वचन हे कर्त्याच्या लिंगवचनाप्रमाणे बदलते.

उदा.

अहं श्लोकं पठामि ।

सः दुग्धं पिबति ।

खगाः फलानि खादन्ति ।

वरील वाक्यात अहं, सः, खगाः ही कर्तृपदे आहेत. पठामि, पिबति, खादन्ति ही क्रियापदे आहेत. श्लोकं, दुग्धं, फलानि ही कर्मपदे आहेत. काही सकर्मक धातूंना एकाऐवजी दोन कर्मे लागतात. त्यांना 'द्विकर्मक धातू' म्हणतात. एक प्रमुख कर्मपद व दुसरे गौण कर्मपद असते.

उदा.

बालकः पितरं पुस्तकं याचते ।

अध्यापकः छात्रान् प्रश्नान् पृच्छति ।

वरील वाक्यात याचते व पृच्छति या क्रियापदांना दोन दोन कर्मे आहेत.

सकर्मक कर्तरि प्रयोगाबाबत पुढील गोष्टी लक्षात ठेवाव्यात.

१. कर्त्याची प्रथमा विभक्ती
२. कर्माची द्वितीया विभक्ती
३. क्रियापदाचे रूप कर्त्याच्या पुरुष व वचनाप्रमाणे बदलते.

अकर्मक व सकर्मक कर्तरि प्रयोगातील फरक म्हणजे अकर्मक कर्तरि प्रयोगात कर्म नसतेच. तर सकर्मक कर्तरि प्रयोगात कर्मपद असून ते द्वितीयेत असते. बाकी सर्व सारखेच असते.

कर्मणि प्रयोग –

अशा प्रकारच्या वाक्यरचनेत कर्म हे मुख्य असते. म्हणजे कर्माच्या रूपाप्रमाणे क्रियापदाचे रूप बदलते. या प्रयोगाबाबत पुढील गोष्टी लक्षात ठेवाव्यात.

१. कर्माची प्रथमा विभक्ती
२. कर्त्याची तृतीया विभक्ती
३. क्रियापद कर्माप्रमाणे बदलते.

या प्रयोगात क्रियापदाचे रूप थोडे वैशिष्ट्यपूर्ण असते. क्रियापद हे धातूचे कर्मणि रूप असू शकते. किंवा कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण (क. भू. धा. वि.) असते. किंवा कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण (क.वि.धा.वि.) असू शकते.

धातूचे कर्मणि रूप बनविण्याची पद्धत पुढीलप्रमाणे –

१. धातू कोणत्याही गणाचा असला तरी प्रथम त्याच्या मूळ रूपाला 'य' हे विकरण लावले जाते.

२. नंतर त्याची आत्मनेपदाप्रमाणे रूपे केली जातात.

म्हणजेच कोणत्याही गणाचा व कोणत्याही पदाचा धातू असला तरी त्याचे कर्मणि रूप करताना तो चवथ्या गणाच्या आत्मनेपदाप्रमाणे चालवावा.

३. आकारांत धातूंची कर्मणि रूपे करताना धातूच्या मूळ रूपाला 'य' ऐवजी 'इय' जोडले जाते.

जसे दा – दीयते, पा – पीयते, स्था – स्थीयते

कर्मणि प्रयोगाचे उदा. –

१. बालिकया श्लोकं पठ्यते ।

२. जनन्या बालः दृश्यते ।

जसे रूपयांचे पैसे व पैशांचे रूपये असे रूपांतर केले जाते. (गणितातील असे रूपांतर आपल्या परिचयाचे आहेच.) तसे सकर्मक कर्तरि प्रयोगाचेच कर्मणि प्रयोगात रूपांतर केले जाते. पुढील तक्त्यावरून असे रूपांतर करताना आपल्याला मदत होईल. कारण 'प्रयोग बदला' हा परीक्षेत येणारा नेहमीचा प्रश्न आहे. जर कर्तरि, कर्मणि, भावे प्रयोग अशा वाक्यरचनांकडे आपण नीट लक्ष दिले तर या विभागाचे सगळे गुण मिळविणे फारसे अवघड नाही.

सकर्मक कर्तरि प्रयोग

कर्मणि प्रयोग

१. कर्त्याची प्रथमा

२. कर्माची द्वितीया

३. क्रियापद कर्त्याप्रमाणे बदलते

४. क्रियापद वर्तमानकाळी असेल

५. क्रियापद प्रथम भूतकाळी असेल

६. क्रियापद आज्ञार्थी असेल

७. क्रियापद विध्यर्थी असेल

८. क्रियापद कर्म. भू. धा. वि.

१. कर्त्याची तृतीया

२. कर्माची प्रथमा

३. क्रियापद कर्माप्रमाणे बदलते.

४. क्रियापद कर्मणि वर्तमानकाळी वापरावे.

५. क्रियापद कर्मणि प्रथम भूतकाळी वापरावे.

६. क्रियापद कर्मणि आज्ञार्थी वापरावे.

७. क्रियापद कर्मणि विध्यर्थी किंवा क.वि.धा.वि.

८. क्रियापद कर्म. भू. धा. वि. वापरावे.

वरील तक्त्यातील ४, ५, ६, ७, ८ ची उदा. असलेली वाक्ये पाहू म्हणजे प्रयोग बदलामधील नेमकेपणा लक्षात येईल.

४. सः देवं नमति ।	४. तेन देवः नम्यते ।
५. सः देवं अनमत् ।	५. तेन देवः अनम्यत् ।
६. सः देवं नमतु ।	६. तेन देवः नम्यताम् ।
७. सः देवं नमेत् ।	७. तेन देवः नम्येत । (किंवा) तेन देवः नमनीयः ।
८. सः देवं नतवान् ।	८. तेन देवः नतः ।

भावे प्रयोग -

भावे प्रयोगाचे वैशिष्ट्य म्हणजे क्रियापद हे कर्ता किंवा कर्म यापैकी कोणाप्रमाणेच चालत नाही. तर त्याची स्वतःची अशी एकच पद्धत असते. मुख्य म्हणजे ते अकर्मक असते.

उदाहरणादाखल पुढील वाक्ये पाहू.

१. बालेन आसने उपविश्यते ।
२. अस्माभिः जीव्यते ।
३. तेन उक्तम् ।

या प्रयोगाबाबत पुढील गोष्टी लक्षात ठेवाव्यात.

१. कर्ता तृतीया विभक्तीत.
२. कर्म नसते.
३. क्रियापद अकर्मक असून ते नेहमी तृतीय पुरुषी एकवचन असलेले धातूचे कर्मणि रूप असते.
४. क्रियापदाच्या कर्मणि रूपाएवजी कर्म. भू. धा. वि. किंवा क. वि. धा. वि. असेल तर ते नेहमी नपुंसकलिंगी एकवचनीच असते.

म्हणूनच फक्त अकर्मक कर्तरि प्रयोगाचेच भावे प्रयोगात रूपांतर केले जाते.

अकर्मक कर्तरि प्रयोग

भावे प्रयोग

१. कर्त्याची प्रथमा	१. कर्त्याची तृतीया
२. कर्म नसते.	२. कर्म नसते.
३. क्रियापद कर्त्याप्रमाणे बदलते.	३. क्रियापद नेहमी तृ. पु. ए. व. कर्मणि रूप.

परीक्षेत केवळ 'प्रयोग ओळखा' किंवा 'प्रयोग बदला' असा प्रश्न विचारला जातो. वर दिलेले तक्ते हे परीक्षेत विचारले जात नाहीत. आपल्या लक्षात ठेवायला सोपे जावे म्हणून तक्त्यांची योजना केली आहे.

अकर्मक कर्तरि प्रयोगाचे भावे प्रयोगात रूपांतर केले जाते.
भावे प्रयोगाचे अकर्मक कर्तरि प्रयोगात रूपांतर केले जाते.

सकर्मक कर्तरि प्रयोगाचे कर्मणि प्रयोगात रूपांतर केले जाते.
कर्मणि प्रयोगाचे सकर्मक कर्तरि प्रयोगात रूपांतर केले जाते.

रूपांतर केल्याने अर्थात बदल होत नाही. तीनही प्रयोगातील वाक्ये सर्व काळात सर्व अर्थात असतात.

बालः श्लोकान् पठति ।	बालेन श्लोकाः पठ्यन्ते ।
बालिकाः चित्राणि ईक्षन्ते ।	बालिकाभिः चित्राणि ईक्ष्यन्ते ।
आचार्याः अस्मान् उपदिशन्ति ।	आचार्यैः वयं उपदिश्यामहे ।
जननी बालं पश्यति ।	जनन्या बालः दृश्यते ।
सः वाक्यानि लिखति ।	तेन वाक्यानि लिख्यन्ते ।
वयं अस्य हस्ते रक्षाकरण्डकं न पश्यामः ।	अस्माभिः अस्य हस्ते रक्षाकरण्डकः न दृश्यते । ।
यूयम् मधुराक्षराणि शृणुथ ।	युष्माभिः मधुराक्षराणि श्रूयन्ते ।
जनाः गुणान् अर्चन्ति ।	जनैः गुणाः अर्च्यन्ते ।
नरः अर्थं न लभते ।	नरेण अर्थो न लभ्यते ।
धनिकः दुःखम् न अनुभवति ।	धनिकेन दुःखम् न अनुभूयते ।
एते खगान् निर्दिश्यन्ते ।	एतैः खगाः निर्दिश्यन्ते
वयं संकटानि अन्वभवाम ।	अस्माभिः संकटानि अन्वभूयन्त ।
अहं कं निदेशं अनुतिष्ठानि ?	मया कः निदेशः अनुष्ठीयताम् ?
भीमः धर्मराजम् उवाच ।	भीमेन धर्मराजः ऊचेः ।
जनाः घण्टारवं श्रोष्यन्ति ।	जनैः घण्टारवः श्रोष्यते ।
अहं स्वाध्यायं अकरवम् ।	मया स्वाध्यायः कृतः ।
आचार्याः शिष्यान् पाठयन्ति ।	आचार्यैः शिष्याः पाठ्यन्ते ।

दिलीपः धेनुं मुमोच ।	दिलीपेन धेनुः मुमुचे ।
सज्जनाः सन्मानं प्राप्नुयुः ।	सज्जनैः सन्मानः प्राप्येत ।
पान्थः ग्रामस्थं मार्गं पृच्छति ।	पान्थेन ग्रामस्थः मार्गं पृच्छ्यते ।
भृत्यः भारं ग्रामं नयति ।	भृत्येन भारः ग्रामं नीयते ।
गोपः धेनुं पयः दोग्धि ।	गोपेन धेनुः पयः दुह्यते ।
वामनः बलिं पृथिवीम् अभिक्षत ।	वामनेन बलिः पृथिवीम् अभिक्ष्यत ।
नृपतिः चोरान् शतं दण्डयति ।	नृपतिना चोराः शतं दण्ड्यन्ते ।
ते माम् अनामयं पृच्छन्ति ।	तैः अहम् अनामयं पृच्छ्ये ।
आचार्यः शिष्यान् धर्मं शास्ति ।	आचार्येण शिष्याः धर्मं शास्यन्ते ।
दुर्योधनः युधिष्ठिरं सर्वस्वम् अजयत् ।	दुर्योधनेन युधिष्ठिरः सर्वस्वम् अजीयत ।
किंकरः भारं ग्रामं वहति ।	किंकरेण भारः ग्रामं उह्यते ।
चोराः सम्पत्तिं स्वगृहम् अनयत् ।	चोरैः सम्पत्तिः स्वगृहम् अनीयत ।
राजा दुःखम् अनुभूतवान् ।	राज्ञा दुःखम् अनुभूतम् ।
ते खगान् दृष्टवन्तः ।	तैः खगाः दृष्टाः ।
वयं संकटानि अनुभूतवन्तः	अस्माभिः संकटानि अनुभूतानि ।
धर्मः भीमम् उक्तवान् ।	धर्मेण भीमः उक्तः ।
बालकः मोदकं खादति ।	बालकेन मोदकः खाद्यते ।
गायकः गीतम् अगायत् ।	गायकेन गीतम् अगीयत ।
जनकः पुत्रं मा ताडयतु ।	जनकेन पुत्रः मा ताड्यताम् ।
छात्रः सुखानि त्यजात् ।	छात्रेण सुखानि त्यज्येरन् ।
सा तं निदेशं अनुष्ठितवती ।	तया सः निदेशः अनुष्ठितः ।
आवां अभ्यासं कृतवन्तौ ।	आवाभ्याम् अभ्यासः कृतः ।
सः देवं नमति ।	तेन देवः नम्यते ।
सः देवं अनमत् ।	तेन देवः अनम्यत ।
सः देवं नमतु ।	तेन देवः नम्यताम् ।
सः देवं नमेत् ।	तेन देवः नम्येत । तेन देवः नमनीयः ।
सः देवं नतवान् ।	तेन देवः नतः ।

बालकाः उच्चैः पठन्ति ।	बालकैः उच्चैः पठ्यते ।
त्वं वृक्षात् पतसि ।	त्वया वृक्षात् पत्यते ।

ते तत्र रमन्ते ।	तैः तत्र रंस्यते ।
बालिकाः रुदिताः ।	बालिकैः रुदितम् ।
वयं शिलायां स्थिताः ।	अस्माभिः शिलायाम् स्थितम् ।
जनाः सर्वदा साधु वर्तेरन् ।	जनैः सर्वदा साधु वर्तितव्यम् ।
वयं स्वाभिमानिनः भवेम ।	अस्माभिः स्वाभिमानिभिः भवितव्यम् ।
गोपालः ग्रामे वसति ।	गोपालेन ग्रामे उष्यते ।
छात्राः उच्चैः अहसन् ।	छात्रैः उच्चैः अहस्यत ।
सागरः क्षुभ्यतु ।	सागरेण क्षुभ्यताम् ।
अन्नेन विना जनाः म्रियेरन् ।	अन्नेन विना जनैः म्रियेत ।
वयं शिलायां अतिष्ठाम ।	अस्माभिः शिलायां अस्थीयत ।

आवां भक्तिगीतं पठावः ।	आम्ही दोघी भक्तिगीत म्हणतो.
आवां गृहे खेलावः ।	आम्ही दोघी घरात खेळतो.
वयं देवतां नमामः ।	आम्ही देवाला वंदन करतो.
वयं ग्रामं गच्छामः ।	आम्ही सर्व गावाला जातो.
वयं क्रिकेटखेलं पश्यामः ।	आम्ही सर्व क्रिकेटचा खेळ पाहतो.
वयं उच्चैः न हसामः ।	आम्ही सर्व जोराने हसत नाही.
वयम् अत्र वसामः ।	आम्ही सर्व येथे राहतो.
त्वं चित्रम् आलिखसि ।	तू चित्र काढतोस.
त्व उच्चैः हससि ।	तू जोराने हसतोस.
त्वं न धावसि ।	तू पळत नाहीस.
त्वं वेगेन चलसि ।	तू वेगाने चालतोस.
त्वं सुभाषितं पठसि ।	तू सुभाषित म्हणतोस.
युवां शारदां नमथः ।	तुम्ही दोघे शारदेला नमस्कार करता.
युवां पुस्तकानि पठथः ।	तुम्ही दोघे पुस्तके वाचता.
युवां दुग्धं पिबथः ।	तुम्ही दोघे दूध पिता.
युवां प्रार्थनां पठथः ।	तुम्ही दोघे प्रार्थना म्हणता.
तौ पाठशालां गच्छतः ।	ती दोघे शाळेला जातात.
ते अत्र आगच्छन्ति ।	ती सर्व येथे येतात.
ते फलानि खादन्ति ।	ती सर्व फळे खातात.
ते सूर्यं नमन्ति ।	ती सर्व सूर्याला नमस्कार करतात.

ते सर्वे पाठं पठन्ति ।	ती सर्व धडा वाचतात.
ते सर्वे नृत्यं पश्यन्ति ।	ती सर्व नाच पाहतात.
सा दुग्धं पिबति ।	ती दूध पिते.
सा पाठशालां न गच्छति ।	ती शाळेत जात नाही.
सा गृहे चित्रम् आलिखति ।	ती घरी चित्र काढते.
सा गीतं गायति ।	ती गाणे म्हणते.
सा कन्दुकेन न खेलति ।	ती चेंडूने (चेंडू) खेळत नाही.
ते स्तोत्रं पठतः ।	त्या दोघी स्तोत्र म्हणतात.
ते देवं नमतः ।	त्या दोघी देवाला नमस्कार करतात.
ते विद्यालयं गच्छतः ।	तया दोघी शाळेत जातात.
ते दूरदर्शनं पश्यतः ।	त्या दोघी दूरदर्शन पाहतात.
ते उद्याने क्रीडतः ।	त्या दोघी बागेत खेळतात.
ताः पाठाशालां गच्छन्ति ।	त्या सर्व शाळेत जातात.
ताः राष्ट्रध्वजं नमन्ति ।	त्या सर्व राष्ट्रध्वजाला नमस्कार करतात.
ताः राष्ट्रगीतं गायन्ति ।	त्या सर्व राष्ट्रगीत म्हणतात.
ताः चित्राणि आलिखन्ति ।	त्या सर्व चित्रे काढतात.
ताः पुष्पाणि पश्यन्ति ।	त्या सर्व फुले पाहतात.
तद् पुस्तकम् अस्ति ।	ते पुस्तक आहे.
तद् गीतं मधुरम् अस्ति ।	ते गाणे गोड आहे.
तद् उद्यानं रमणीयम् अस्ति ।	ती बाग सुंदर आहे.
तद् गृहं विशालम् अस्ति ।	ते घर मोठे आहे.
तद् चित्रं कुत्र अस्ति ?	ते चित्र कोठे आहे ?
ते पुस्तके नूतने स्तः ।	ती दोन पुस्तके नवीन आहेत.
ते गीते मधुरे स्तः ।	ती दोन गाणी गोड आहेत.
ते उद्याने रमणीये स्तः ।	त्या दोन बागा सुंदर आहेत.
ते गृहे विशाले स्तः ।	ती दोन घरे मोठी आहेत.
ते चित्रे कुत्र स्तः ?	ती दोन चित्रे कोठे आहेत ?
तानि पर्णानि हरितानि सन्ति ।	ती सर्व पाने हिरवी आहेत.
तानि गीतानि मधुराणि सन्ति ।	ती सर्व गाणी गोड आहेत.
तानि उद्यानानि रमणीयानि सन्ति ।	त्या सर्व बागा सुंदर आहेत.
तानि गृहाणि विशालानि सन्ति ।	ती सर्व घरे मोठी आहेत.

तानि चित्राणि कुत्र सन्ति ?	ती सर्व चित्रे कोठे आहेत ?
अहं वदामि ।	मी बोलतो / बालते.
आवां वदावः ।	आम्ही दोघे बोलतो.
वयं वदामः ।	आम्ही सर्व बोलतो.
त्वं वदसि ।	तू बोलतोस.
युवां वदथः ।	तुम्ही दोघे बोलता.
यूयं वदथ ।	तुम्ही सर्व बोलता.
सः वदति ।	तो बोलतो.
तौ वदथः ।	ते दोघे बोलतात.
ते वदन्ति ।	ते सर्व बोलतात.
सा वदति ।	ती बोलते.
ते वदतः ।	त्या दोघी बोलतात.
ताः वदन्ति ।	त्या सर्व बोलतात.
तद् वदति ।	ते बोलते.
ते वदतः ।	ती दोघे बोलतात.
तानि वदन्ति ।	ती सर्व बोलतात.
अहम् अवदम् ।	मी बोललो.
आवाम् अवदाव ।	आम्ही दोघे बोललो.
वयम् अवदाम ।	आम्ही सर्व बोललो.
त्वम् अवदः ।	तू बोललास.
युवाम् अवदतम् ।	तुम्ही दोघे बोललात.
यूयम् अवदत ।	तुम्ही सर्व बोललात.
सः अवदत् ।	तो बोलला.
तौ अवदताम् ।	ती दोघे बोलली.
ते अवदन् ।	ती सर्व बोलली.
सा अवदत् ।	ती बोलली.
ते अवदताम् ।	त्या दोघी बोलल्या.
ताः अवदन् ।	त्या सर्व बोलल्या.
तद् अवदत् ।	ते बोलले.
ते अवदताम् ।	ती दोघे बोलली.
तानि अवदन् ।	ता सर्व बोलली.

अहं वदानि ।	मी बोलावे.
आवां वदाव ।	आम्ही दोघांनी बोलावे.
वयं वदाम ।	आम्ही सर्वांनी बोलावे.
त्वं वद ।	तू बोल.
युवां वदतम् ।	तुम्ही दोघे बोला.
यूयं वदत ।	तुम्ही सर्व बोला.
सः वदतु ।	त्याने बोलावे.
तौ वदताम् ।	त्या दोघांनी बोलावे.
ते वदन्तु ।	ती सर्व बोलू देत.
सा वदतु ।	ती बोलू दे.
ते वदताम् ।	त्या दोघी बोलू देत.
ताः वदन्तु ।	त्या सर्व बोलू देत.
तद् वदतु ।	त्याने बोलावे.
ते वदताम् ।	त्या दोघांनी बोलावे.
तानि वदन्तु ।	ती सर्व बोलू देत.
अहं वदेयम् ।	मी बोलेन.
आवां वदेव ।	आम्ही दोघे बोलू.
वयं वदेम ।	आम्ही सर्व बोलू.
त्वं वदेः ।	तू बोलशील.
युवां वदेतम् ।	तुम्ही दोघे बोलाल.
यूयं वदेत ।	तुम्ही सर्व बोलाल.
सः वदेत् ।	तो बोलेल.
तौ वदेताम् ।	ते दोघे बोलतील.
ते वदेयुः ।	ती सर्व बोलतील.
सा वदेत् ।	ती बोलेल.
ते वदेताम् ।	त्या दोघी बोलतील.
ताः वदेयुः ।	त्या सर्व बोलतील.
तद् वदेत् ।	ते बोलेल.
ते वदेताम् ।	ती दोघे बोलतील.
तानि वदेयुः ।	ती सर्व बोलतील.
एषः वृक्षः ।	हे झाड आहे.

एतौ वृक्षौ ।	ही दोन झाडे आहेत.
एते वृक्षाः ।	ही सर्व झाडे आहेत.
एषा शाखा ।	ही फांदी आहे.
एते शाखे ।	ह्या दोन फांद्या आहेत.
एताः शाखाः ।	ह्या सर्व फांद्या आहेत.
एतत् फलम् ।	हे फळ आहे.
एते फले ।	ही दोन फळे आहेत.
एतानि फलानि ।	ही सर्व फळे आहेत.
अहं छात्रः ।	मी विद्यार्थी आहे.
आवां छात्रौ ।	आम्ही दोघे विद्यार्थी आहोत.
वयं छात्राः ।	आम्ही सर्व विद्यार्थी आहोत.
अहं कन्यका ।	मी मुलगी आहे.
आवां कन्यके ।	आम्ही दोघी मुली आहोत.
वयं कन्यकाः ।	आम्ही सर्व मुली आहोत.
त्वं बालकः ।	तू मुलगा आहेस.
युवां बालकौ ।	तुम्ही दोघे मुले आहात.
यूयं बालकाः ।	तुम्ही सर्व मुले आहात.
त्वं वनिता ।	तू स्त्री आहेस.
युवां वनिते ।	तुम्ही दोघी स्त्रिया आहात.
यूयं वनिताः ।	तुम्ही सर्व स्त्रिया आहात.
सः देवः ।	तो देव आहे.
तौ देवौ ।	ते दोघे देव आहेत.
ते देवाः ।	ते सर्व देव आहेत.
सः गजः ।	तो हत्ती आहे.
तौ गजौ ।	ते दोन हत्ती आहेत.
अहं सूर्यं नमामि ।	मी सूर्याला नमस्कार करतो.
अहं वेगेन धावामि ।	मी वेगात पळतो.
अहं सायङ्काले खेलामि ।	मी संध्याकाळी खेळतो.
अहं पाठं पठामि ।	मी धडा वाचतो.
अहं पत्रं लिखामि ।	मी पत्र लिहितो.
आवां चित्रं पश्यावः ।	आम्ही दोघे चित्र पाहतो.

आवां जलं पिबावः ।	आम्ही दोघे पाणी पितो.
आवाम् उद्यानं गच्छावः ।	आम्ही दोघे बागेत जातो.
युवां तत्र सम्मिलथः ।	तुम्ही दोघे तेथे भेटता.
यूयं दूरदर्शनं पश्यथ ।	तुम्ही सर्वजण दूरदर्शन पाहता.
यूयं गृहं प्रविशथ ।	तुम्ही सर्वजण घरात प्रवेश करता.
यूयं पाठान् पठथ ।	तुम्ही सर्वजण धडे वाचता.
यूयं कन्दुकेन क्रीडथ ।	तुम्ही सर्वजण चेंडूने (चेंडू) खेळता.
यूयं शालामातां नमथ ।	तुम्ही सर्वजण शालामातेला नमस्कार करता.
सः वेगेन चलति ।	तो वेगात चालतो.
सः दुग्धं न पिबति ।	तो दूध पीत नाही.
सः जलं पिबति ।	तो पाणी पितो.
सः देवं नमति ।	तो देवाला नमस्कार करतो.
सः उद्यानं गच्छति ।	तो बागेत जातो.
सः पुस्तकं पश्यति ।	तो पुस्तक पाहतो.
तौ शारदाम् अर्चतः ।	ती दोघे शारदेला नमस्कार करतात.
तौ वृक्षम् आरोहतः ।	ती दोघे झाडावर चढतात.
तौ फलानि खादतः ।	ती दोघे फळे खातात.
तौ क्रीडाङ्गणं गच्छतः ।	ती दोघे पटांगणावर जातात.
तौ स्तोत्रं पठतः ।	ती दोघे स्तोत्र म्हणतात.

शुकस्य वर्णः हरितः, चञ्चुपुटम् ताम्रम् ।	पोपटाचा रंग हिरवा (असतो), चोच लाल (असते).
वन्याः शुकाः वृक्षाणां कोटरेषु वसन्ति ।	रानटी (अरण्यात राहणारे) पोपट झाडांच्या ढोलीत राहतात.
पालिताः शुकाः पञ्जरेषु निवसन्ति ।	पाळीव पोपट पिंजऱ्यात राहतात.
शुकाः पठितान् शब्दान् आलपन्ति, ।	पोपट शिकविलेले शब्द बोलतात.
पञ्जरबन्धः एव शुकानां मधुरालापस्य फलम् ।	पिंजऱ्यात अडकून पडणे हेच पोपटांच्या गोड बोलण्याचे फळ होय.
बकस्य वर्णः शुभ्रः, दीर्घा ग्रीवा च ।	बगळ्याचा रंग पांढरा आणि मान लांब (असते.)
बकाः जले चिरं तिष्ठन्ति, स्वभक्ष्यं च अन्विष्यन्ति ।	बगळे पाण्यात बराच वेळ उभे राहतात आणि स्वतःचे खाद्य शोधतात.
शठाः बकाः भक्ष्यस्य ग्रहणप्रसङ्गे ध्यानम् इव आचरन्ति ।	लबाड बगळे भक्ष्य पकडण्याच्या वेळी जणू काही ध्यानस्थ असतात.
बकानां श्वेताः मालाः आकाशे मुक्ताहाराः इव विलसन्ति ।	बगळ्यांच्या पांढऱ्या रांगा आकाशात मोत्याच्या माळेप्रमाणे शोभून दिसतात.
मयूरः अस्माकं भारतीयानां राष्ट्रीयः विहगः ।	आपल्या भारतीयांचा मोर (हा) राष्ट्रीय पक्षी (आहे).

मयूरस्य कण्ठः नीलः, अतः तं नीलकण्ठः इति वदन्ति ।	मोराचा कंठ निळा (असतो) म्हणून त्याला नीलकंठ असे म्हणतात.
चित्रः कलापः मयूरस्य सहजम् आभरणम् एव ।	रंगीबेरंगी पिसारा (म्हणजे) मोराचा जन्मजात अलंकार होय.
मनोहरः मयूरः शारदायाः वाहनम् ।	शारदेचे वाहन (म्हणजे) सुंदर मोर होय.
मयूराः मेघानां दर्शनेन तुष्यन्ति, नृत्यन्ति च विस्तारितेन कलापेन ।	ढगांच्या दर्शनाने मोर आनंदित होतात आणि पिसारा फुलवून नाच करतात.
हंसस्य शरीरं शुभ्रं, मनोहरं मन्दं गमनम् च ।	हंसाचे शरीर शुभ्र व सुंदर असून त्याची चाल मंद असते.
सुन्दरः हंसः ब्रह्मदेवस्य वाहनम् ।	ब्रह्मदेवाचे वाहन (म्हणजे) सुंदर हंस होय.
हंसाः जले, स्थले, आकाशे स्वैरं सञ्चरन्ति ।	हंस जमिनीवर, पाण्यात (आणि) आकाशात स्वैरपणे (स्वच्छंदपणे) विहार करतात.
ते विशालाभ्यां पक्षाभ्यां उत्पतन्ति ।	विशाल पंखांमुळे (पंखांच्या मदतीने) ते (हंस) उडतात (उडू शकतात).
हंसाः नीरक्षरविवेके कुशलाः इति कविजनाः वदन्ति ।	पाणी व दूध वेगळे करण्याच्या बाबतीत हंस निपुण असतात असे कवि म्हणतात.
कोकिलस्य वर्णः कृष्णः, परं तस्य कुहूरवः अतीव मधुरः ।	कोकिलेचा रंग काळा (असला तरी) तिचा कुहू असा आवाज मात्र अतिशय गोड असतो.
आम्रवृक्षः कोकिलानां अतीव प्रियः ।	आंब्याचे झाड (हे) कोकिल पक्ष्यांचे अत्यंत आवडते असते.
कोकिलाः स्वानि अण्डानि काकानां नीडेषु निक्षिपन्ति ।	कोकिला स्वतःची अंडी कावळ्याच्या घट्ट्यात ठेवतात.
कोकिलायाः शावकाः काकशावकैः सह वसन्ति ।	कोकिलांची पिल्ले कावळ्याच्या पिल्लांबरोबर राहतात.
मूढाः काकाः कोकिलायाः शावकान् पालयन्ति इति कविसंकेतः १	मूर्ख कावळे कोकिलांच्या पिल्लांचे पालनपोषण करतात अशी कविकल्पना आहे.
अतः जनाः कोकिलं परभृत इति वदन्ति ।	म्हणून लोक कोकिलेला दुसऱ्याकडून भरणपोषण झालेली असे म्हणतात.
अस्माकं प्रशाला अतिभव्या, मनोहरा च ।	आमची शाळा अतिशय मोठी व सुंदर आहे.
अस्माकं प्रशालायां सहस्राधिकाः छात्राः पठन्ति ।	आमच्या शाळेत हजारो (हजाराहून अधिक) विद्यार्थी शिकतात.
प्रशालायाः पृष्ठतः एकं विशालं क्रीडाङ्गणं अस्ति ।	शाळेच्यामागे एक मोठे पटांगण आहे.
अस्माकं अध्यापकाः अध्यापनकाले अपि छात्रेभ्यः न कुप्यन्ति ।	आमचे शिक्षक अभ्यासाच्या वेळी सुद्धा विद्यार्थ्यांना रागावत नाहीत.
अध्यापकाः छात्रेषु नित्यं स्निह्यन्ति एव ।	शिक्षक विद्यार्थ्यांवर नेहमी प्रेम करतात.
अतीव सुबोधा खलु संस्कृतभाषा ।	संस्कृत भाषा अतिशय सोपी आहे.
सा खलु भारतीयानां सुष्ठु परिचिता भवति ।	ती भारतीयांच्या चांगली परिचयाची आहे.
विद्यासमं नास्ति परं विभूषणम् इति सुपरिचितम् ध्येयवाक्यम् ।	विद्येसारखा श्रेष्ठ अलंकार नाही असे (हे) ध्येयवाक्य सुपरिचित आहे.
कर्णौ, नयने, नासिका, जिह्वा, त्वचा च मम ज्ञानेन्द्रियाणि ।	(दोन) कान, (दोन) डोळे, नाक, जीभ आणि त्वचा ही माझी ज्ञानेंद्रिये आहेत.
एतैः ज्ञानेन्द्रियैः अधिगच्छामि अहं विश्वस्य ज्ञानम् ।	ह्या ज्ञानेंद्रियांनी मी (सर्व) जगाचे ज्ञान मिळवतो.
नयनाभ्याम् अहं पदार्थानाम् आकारान्, वर्णान् च पश्यामि ।	(दोन) डोळ्यांनी मी पदार्थांचे आकार व रंग पाहतो (पाहू शकतो).
दक्षिणेन हस्तेन अहम् अन्नं भक्षयामि, दुग्धं पिबामि, लिखामि च ।	उजव्या हाताने मी अन्न खातो, दूध पितो आणि लिहितो.
चरणाभ्याम् अहं तिष्ठामि, गच्छामि, धावामि, खेलामि च ।	दोन पायांनी मी उभा राहतो, जातो (चालतो), धावतो आणि खेळतो.
परमेश्वरस्य कृपया मम शरीरस्य अवयवाः कार्येषु अतीव क्षमाः ।	परमेश्वराच्या कृपेने माझ्या शरीराचे अवयव (आपापल्या) कामात सक्षम आहेत.
प्रभाते तिमिरं शनैः शनैः नश्यति ।	पहाटे अंधार हळूहळू नाहीसा होतो.
आरक्ता पूर्वा दिशा सूर्यस्य आगमनं सूचयति ।	तांबूस (रंगाची) पूर्व दिशा सूर्याच्या आगमनाची (सूर्योदयाची) सूचना देते.

विविधैः पुष्पैः, फलैः च मित्रं पूजयति इव सृष्टिः ।	सृष्टी जणू काही निरनिराळ्या फुलांनी आणि फळांनी सूर्याची पूजा करते.
कृषीवलः उच्चैः गानेन तथा स्निग्धेन स्पर्शेन वृषभौ प्रेरयति ।	शेतकरी मोठ्या (आवाजातील) गाण्याने आणि प्रेमळ स्पर्शाने बैलांना प्रेरणा देतो.
कृषकस्य ललाटात् स्वेदबिन्दवः स्रवन्ति, क्षेत्रे च पतन्ति ।	शेतकऱ्याच्या कपाळावरून घामाचे थेंब ओघळतात आणि शेतात पडतात.
तेन क्षेत्रे धान्यमौक्तिकानां राशिः उद्भवति ।	त्यामुळे शेतात धान्यरूपी मोत्यांची रास तयार होते.
मार्गे अशोकः मित्रेण सह उच्चैः संलपति ।	वाटेत (रस्त्यात) अशोक मित्रांबरोबर मोठ्याने बोलतो (गप्पा मारतो).
दीपो नाशयति ध्वान्तं, धनं आरोग्यं च यच्छति ।	दिवा अंधार नाहीसा करतो आणि संपत्ती व आरोग्य देतो.
विकसितैः कमलैः सरोवरस्य शोभा वर्धते एव ।	फुललेल्या कमळांनी सरोवराची शोभा वाढतेच.
सरोवरस्य तीरे विविधाः पादपाः रोहन्ति ।	सरोवराच्या काठी वेगवेगळी झाडे उगवतात.
लताः महीरुहाणाम् आश्रयेण वर्धन्ते ।	वेली झाडांच्या आधाराने वाढतात.
चन्द्रः करैः कमलस्य कलिकां स्पृशति, तदा सा विकसति ।	चंद्र (आपल्या) किरणांनी कमळाच्या कळीला स्पर्श करतो तेव्हा ती उमलते.
सूर्यः अस्तं गच्छति तदा अन्धकारः वर्धते ।	सूर्य अस्ताला जातो तेव्हा अंधार वाढतो (वाढू लागतो).
अयि आनन्द, अतीव शोभना खलु तव अभ्यासकक्षा ।	अरे आनंद, तुझी अभ्यासाची खोली अतिशय सुंदर आहे.
एतस्मिन् घटीयन्त्रे दिनदर्शिका अपि अस्ति ।	ह्या घड्याळात दिनदर्शिका (कॅलेंडर) सुद्धा आहे.
एतद् पुस्तकं कञ्चित् कालं मह्यं यच्छसि किम् ?	हे पुस्तक काही काळ (थोडा वेळ) मला देशील काय ?
सर्वे गुणाः काञ्चनम् आश्रयन्ते ।	सर्व गुण सोन्याच्या (संपत्तीच्या) आधाराने राहतात (संपत्तीला चिकटून येतात).
हस्तस्य भूषणम् दानम् ।	दान (हाच खरा) हाताचा अलंकार होय.
सत्यम् एव जयते ।	सत्याचाच विजय होतो.
आरोग्यं धनसंपदा ।	आरोग्य (हेच खरे) धन, संपत्ती (होय).
वृक्षाः सत्पुरुषाः इव ।	झाडे सज्जनांप्रमाणे (परापकारी असतात).
त्वम् एव माता पिता त्वम् एव ।	(हे देवा,) तूच माझी आई (व) तूच माझे वडील (होय).
विद्या विनयेन शोभते ।	नम्रपणामुळे विद्या शोभून दिसते.
मूर्खस्य नास्ति औषधम् ।	मूर्खाला (मूर्खपणाला) औषध नसते (मूर्ख मनुष्य शहाणा होणे कठीण असते).
न हि ज्ञानेन समं पवित्रं अत्र वर्तते ।	येथे (ह्या जगात) ज्ञानासारखे पवित्र (पूज्य काहीही) नसते.
अहं भक्तानां हृदये एव वसामि, न वैकुण्ठे ।	मी भक्तांच्या हृदयातच राहतो, वैकुण्ठात (स्वर्गात) नव्हे. (असे देव म्हणतो.)
दुग्धं पिबति मार्जारः, न पश्यति लगुडाहतिम् ।	मांजर मातीच्या ढेकळाचा मार पहात नाही (मार मिळाला तरी) दूध पिते.
कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ।	जगद्गुरु (सर्वाना वंदनाय अशा) कृष्णाला मी नमस्कार करतो.
श्रीगणेशाय नमः ।	श्रीगणेशाला (माझा) नमस्कार असो.
अस्माकम् नगरे श्रीगणेशस्य एकं विशालम् मन्दिरम् अस्ति ।	आमच्या गावात श्रीगणेशाचे (गणपतीचे) एक मोठे देऊळ आहे.
सर्वे जनाः कार्यारम्भे श्रीगणेशम् एव प्रणमन्ति ।	सर्व लोक (कोणत्याही) कामाच्या सुरुवातीला गणपतीलाच नमस्कार करतात.